ЗЛОДІЇ ТА АПОСТОЛИ

…Хтось могутній ходив селами від хати до хати і сіяв одуряючим зіллям. Підійде, кине у відчинене вікно і йде собі далі, а від того зілля шаліють солодким шалом люди, множитися хотять, вічність творити. І земля пристроюється на празник єднання, земля вагітніє, земля родить, земля велить бути собою всьому живущому. Чари, чари розіллялися темним зоряним небом, першими цвітами яблунь, рожевими хмарками на сході й темно-пурпуровою, налитою жагою пеленою в час західний…

Гнат Хоткевич, "Камінна душа"

Розділ перший

З досвітку день заповідався погідний, тож Оленка вибралася в гори в светрику-безрукавці й парусинових шльопанцях, не взявши до уваги попередження старого жаб'євського листоноші Олекси Смоляка, що в ніч проти Івана Купала доконче збереться на дощ, й хребет Чорногори до ранку може й забіліти. Дівчина мала гадку д'вечеру вибратися на вершину Попа Івана, подивитися там гуцульські купальські забави й підготувати матеріал для газети. В прогноз листоноші вона просто не могла повірити: юна практикантка жаб'євської редакції з надією дивилася, як над Дзембронею рожевіє, а далі червінню береться чисте небо, й вода в Черемоші припадає до ріні, оголюючи воронобокі валуни й порослі жовтою водоростю кам'яні пороги.

Ніякі попередження про негоду, плову, шарґу, на які в горах, зрештою, ніколи не забарно, не могли зупинити студентку львівської журналістики: дівчина постановила будь-що принести редакторові, підстаркуватому бурчунові Онуфрієві Шарабуряку, статтю про збережений у Карпатах купальський ритуал і переконати його, що заплiснявілий виробничний стиль газети, яку він затлумлює сухими шаблонними інформаціями про трудові подвиги гуцулів, давно віджив

свій вік – часопис має стати цікавим, свіжим, романтичним, а працівники редакції мусять врешті позбутися страху перед новими віяннями, які, незважаючи на опір продимлених старим духом, немов шпондер на горищі курної хати, совкових троглодитів, все ж проникають крізь гірські ущелини в предковічний жаб’євський ареал і воскрешають старі традиції, щоб постали вони перед сучасною людиною у своїй незбагненній загадковості й дивовижі.

Оленка сіла в майже порожній автобус, що вирушав раннім ранком у Буркут, – по дорозі він набере лісорубів, які щоднини вирушають у бутин, колишніх бокорашів, що донедавна працювали на сплавах, а нині розчищують від колод і тирси озеро Шибене, котре має стати другим Морським оком для утіхи туристам, молодиць, що з порожніми бесагами добираються на ніч у полонину, аби вранці повернутися з бербеницями бриндзи, й мандрівників, охочих побачити купальські забави на Попі Івані.

Й поки обшмульганий тупорилий "пазик" добереться до Буркута, в його салон наб’ється вщерть людей, і, обважнілий, він перестане деренчати на вибоїнах, а повітря в автобусі загусне від запаху кептарів, засалених овечим маслом сорочок чабанів, від духу поту та горілчаного перегару… Це станеться аж у Зеленій, рідному селі Оленки: там пасажири штурмуватимуть автобус крізь передні й задні двері, притиснуть дівчину до вікна, що й не зрушиться, не те щоб могла вийти на зупинці й хоч рукою помахати своїй хаті, яка зсунулася з гори на обривистий берег Черемоша, а може, й матері, що, спершись на воріння, виглядатиме, як завше, дочку в гості…

У Зеленій люду набилося стільки, що здавалися вони єдиною живою масою, яка дихає і пріє; шофер сказав "доста!", вийшов з кабіни й позакривав наглухо двері, щоб до самого Буркута ніде не зупинятися; автобус поволі сунув на підйомах і вже доїхав до Явірника, де новий натовп лаштувався до штурму; шофер розводив руками, даючи знати людям, що вільних місць немає, проте пригальмував машину, щоб випустити вуйка, якому треба було зійти в Явірнику, – і тут на його

місце, не питаючи дозволу у водія, втиснувся високий хлопець у кепці й грубому светрі під шию, двері за ним зачинилися, хлопець просунувся до найближчого сидіння й сперся обома руками на його спинку, не помічаючи, що між руками опинилася голівка білявої дівчини, якій не залишалося нічого іншого, як дивитися в очі хлопцеві; той нарешті вловив її карий погляд, спробував відхилитися, та це йому не вдалося – ззаду натискали пасажири, нахиляючи його ближче до дівчини, й він ніяковіючи видихнув їй в обличчя:

"Я не винен, дівчино..."

"Якось доберемося, до Буркута не так уже й далеко", – примирливо відказала Оленка.

Хлопець мало що не доторкався носом до її чола, його губи наближалися до її губів, він знову спробував відвести голову, щоб не бентежити дівчину, а Оленка відчула, що його подих, приправлений запахом легкого тютюну, їй приємний, і вона не хотіла, щоб незнайомець відхиляв від неї обличчя; в його сірих очах і далі тінилася винуватість, і Оленка посміхнулася до нього:

"Не робіть собі проблем, – сказала, – ні ви, ні я не винні..."

Автобус нарешті добрався до Буркута, описав коло й зупинився на узбіччі дороги – тут він простоїть до надвечір'я, і коли ті самі люди, які сюди приїхали, знову його заповнять, вернеться до Жаб'я. І так щодня...

З передніх і задніх дверей вивалювалися пасажири – спітнілі, пом'яті, злі й водночас щасливі, що їм вдалося сісти в Зеленій; автобус вичавлював із себе людську масу, яка на свободі вмить дробилася й розтікалася врізнобіч; кілька жінок з порожніми бесагами подалися плаєм, що спинався царинками й перелісками до полонини Веснярки, й правила їм за дороговказ горбата, немов племінний бугай, синя гора на далекому обрії з короною овальної руїни на вершині.

Оленка, хоч і народилася в цих краях, на Попа Івана ще не піднімалася, проте водно заманювала її хвиляста гряда Чорногори, за якою, здавалося, не існує ніякого світу; тепер, коли дівчина вдивлялася в гірське забороло, що оточило її край, запевняючи тутешній люд про безпеку, – пройняла її цікавість: а що там далі, за хребтом Чорногори? Не знала Оленка й квапилася за молодицями, щоб не збитися з дороги, й огортала її щемна втіха від сподіваного пізнання безмежної ойкумени.

Про сіроокого хлопця в сивому светрі, який захищав її від людського тлуму, спершись обома руками на спинку крісла й дихаючи їй в обличчя запашним тютюновим димом, вмить забула, пойнята красою гір, а сонце вже викочувалося із-за буркутських верхів на чисте небо й обдавало теплом спину – від цього дівчині, продряглій на ранковій прохолоді, ставало затишно й добре – де ж той прогноз старого листонош, який провіщав доконечну негоду проти Івана Купала?

Звивистий плай переніс Оленку через гору Керничку, вже вийшла дівчина на Рокиту і вдивлялася в далечінь, куди невпинно відступала горбата вершина Попа Івана, й здалося, що ніколи не дійде до неї, що гора, недосяжно віддалена, вічно стоятиме в глибокому безмежжі на тлі синяви неба; ілюзія була тривожна й водночас велична, немовби дівчині пощастило увійти в чертоги космосу, де відсутні простір і час, де існує лише метафізична краса всесвіту.

Оленка зупинилася на вершині Рокити й чманіла від чару, який досі її, горянку, ніколи не діймав: у жаб'євському котловані минула її шкільна юність, потім вона стала дитям великого міста, і враження від гірської природи з вічним шумом смерек і Черемоша стерлись у пам'яті – й аж нині, на Рокиті, збагнула несамовите диво застиглого моря в мент найвищого штормового балу – й були це її рідні Карпати.

"Господи, а я вже думав, що не наздожену вас! – почула Оленка позаду себе чоловічий голос, стрепенулася, оглянулась й побачила свого попутника з автобуса: задиханий, він уже стояв поруч з нею й договорював: – Ви, як та лань: з верха на верх, а з бору в бір..."

"А ви теж на купальські забави чимчикуєте? – спокійно спитала Оленка, наче їхня розмова, розпочата в автобусі, не переривалася. – Я ж подумала – молодий учитель добирається до Буркута з призначенням..."

"Ви, напевно, вчителька й думаєте, що весь світ сповнений людьми вашої професії", – всміхнувся хлопець.

"Ні, я журналістка, практикую в Жаб'ї: оце й виїхала за матеріалом для газети... А ви хто?"

"Фольклорист... Ну, ще, так би мовити, не зовсім, щойно – аспірант кафедри фольклористики у Львівському університеті. І теж пошукувач матеріалу – для дисертації".

"Дивно, що в університеті ми ніколи не зустрічалися... То що – разом збиратимемо: я – для газети, ви – для наукової праці?".

"А якби ми та й скооперувалися – ото б вийшло досконале дослідження!"

"Разом добре тільки кашу їсти", – засміялася Оленка.

Вони рушили далі плаєм, ішли поруч, вряди-годи торкаючись одне одного ліктями й, ніяковіючи від цих дотиків, миттю розступалися.

"...А людина – що інша, то й інший світ, – договорювала Оленка. – Хто практик, хто романтик..."

"Ми ж обоє, видно, романтики, якщо вибралися в таку подорож".

"То правда, але тільки на визначений час – на одну мить купальського вечора".

"Цієї миті може бути достатньо, щоб пізнати одне одного".

"Ви так думаєте? А я гадаю, для цього потрібен цілий вік".

"Що ми знаємо про цілий вік!.. – проказав сам до себе хлопець. – Однак нам варто познайомитись, – спохопився він. – Я Данило з Явірника".

"Тож ми сусіди! – втішилася дівчина. – Я – Оленка із Зеленої".

"Дивні діла Твої, Господи! – розвів руками Данило. – Народилися в сусідніх селах, вчимося в одному університеті, а познайомилися на Рокиті!"

Піп Іван нарешті зупинився й почав наближатися до мандрівників. Утоптаний людьми й худобою плай уперся в підніжжя гори й, не маючи сил її здолати, круто звернув убік і зник у зарослякy. З-за кущів жерепу виглядали критий ґонтом дах подовгуватої будівлі й гострий шпиль колиби, з якого струменів у небо димок; за широкою смугою зарослякa полонина спадала в ізвори, й з них виростала нижча гірська гряда, що бігла в незвісті поруч з Чорногорським хребтом; схили були всіяні обгородженими воринням хижами – деякі втікали з гурту аж на самі вершечки горбів, куди не вели ні дороги, ні стежки, й запитала Оленка в Данила чи в себе самої:

"Ніяк не зрозумію, скільки живу в наших краях, тих он відлюдників, які чомусь живуть окремо, ніби їм вистачає себе самих… Очевидно, все мають там для життя й рідко коли спускаються на доли. Ну а діти – хіба до школи не ходять? Таж навіть за півдня не доберешся звідти до Буркута!"

"Так водиться у нас з правіку, – відказав Данило. – Ті самітники не спілкуються з людьми, провадять натуральне господарство, не знають ні церкви, ані школи, вони порвали стосунки із своїми родами, з яких у

горах складається кожне село, і прагнуть започаткувати свій власний. Та я сумніваюся, що їм вдасться це зробити в наш час..."

"А я й не знаю глибин свого роду, – скрушно мовила Оленка. – І родового прозвища не розумію... Моє пізнання сягає не далі бабуні, та й то... А ти хіба знаєш – свій?"

Без згоди Данила Оленка перейшла на "ти", та й чому б не мала цього зробити, коли вони обоє ровесники або ж з різницею віку у два-три роки, проте цей крок до товариського зближення торкнувся уваги Данила, йому від цього стало приємно, й він пильно приглянувся до дівчини.

Була вона зграбна, гармонійно збудована, мала овальне, з гострим гуцульським носиком обличчя й великі карі очі. В цю мить Оленка теж окинула поглядом хлопця й відзначила про себе, що в нього високе чоло й ледь випнуті вилиці – он куди сягнув, напевне, його рід: до даків або печенігів – Данило мав мужній вигляд, і був він Оленці приємний.

"Що це ми раптом зупинилися й дивимося одне на одного, мов телята на нові ворота?" – засміялася Оленка, й Данило сказав, ніби про щось зовсім буденне:

"Ти гарна!"

"Справді? – зраділа дівчина і відразу споважніла. – А якби й так, то це не моя заслуга – то від Бога... Але ти не відповів: до якого коліна знаєш свій рід?"

"Тебе подібні питання давно цікавлять?"

"Ніколи над цим не задумувалася... А мабуть, треба! Кожна людина повинна знати, звідки вона... А ти цікавився?"

"Віднедавна… – по хвилі мовив Данило. – Місяць чи два тому був я на презентації книжки, якій ціни немає: "Український родовід". Перша ластівка в цьому жанрі… Я уважно слухав виступи знавців, книжку оцінювали дуже високо, однак у мене зародився сумнів щодо її наукової об'єктивності, і я запитав упорядницю – вельми енергійну пані з таким оригінальним ім’ям – Климентина: "Чому ви обмежили своє дослідження самими тільки інтелігентськими родинами: Жеплинські, Бачинські, Левицькі, Цегельські, Петрушевичі, а де селянські родоводи, адже майже вся наша інтелігенція – з селян… До того ж, у кожному дослідженому родоводі – тільки ідеальний позитив, ніби в жодному ніколи не було жмикрутів, ошуканців, злочинців!.." Не пам’ятаю, що мені відповіла на це пані Климентина, але відтоді не перестає мене переслідувати думка: а звідки я взявся, хто я такий – сільський парубок з Явірника?"

"І ти вирішив шукати свого коріння, – з відтінком іронії мовила Оленка. – Й подався оце в мандрівку".

"Та ні, як я його знайду?.. Та й інший в мене нині клопіт: хочу чи не хочу, а дисертація мусить бути написана".

Він узяв Оленку лівою рукою за плече, на ходу повернув її до себе і ще раз сказав:

"Ти й справді гарна…"

"А що мала б на це відповісти я? – дівчина кокетливо глянула на Данила. – Повторити те саме? Що ж, могла б… Та хіба врода – найважливіша людська прикмета? Головне, що мені з тобою просто, легко, наче ми вже давно знайомі".

"Та це ж найкращий для мужчини комплімент! – вигукнув Данило і враз пильно вдивився у вершок Попа Івана. – Поглянь, поглянь, Оленко: бачиш той синій, аж чорний клубок над руїнами обсерваторії?"

"Бачу, то й що?"

"О, ти міська панянка, а не гуцулка: то знак грози, я знаю… Прикваπмо крок, щоб встигнути добратись до Веснярки. Там ватагує старий Дмитро Мочерняк, він прихистить. Та й, може, щось цікавого повість…"

"Ти з ним знайомий?"

"Ні, чув лишень про нього… Кажуть, він знає багато цікавих небилиць. Можливо, щось нового дізнаюся з гуцульської демонології".

Тим часом синювато-чорний клубок хмари, що дотепер непорушно висів над вершиною Попа Івана, почав раптом набухати, надуватися й набирати форм страхітливої потвори, що безупину міняла свій погрозливий лик, стаючи схожою то на розсердженого велетня, то на дракона із роззявленою пащею, якою він поглинав синяву неба, – й миттю не стало над головами мандрівників і шматочка голубизни, а з-поза гори, ген аж з-над Тиси, стрімко піднялися в небо клуби сизих випарів, окреслених оранжевою облямівкою, нібито десь там, на урочищах Обнижа і Прелук, вибухнув вулкан, й ось за хвилю гаряча лава поллється схилами вниз, заливаючи жереповий зарослякразом з полониною й будівлями на ній; перехресні тихі блискавки протинали небесну куряву, розпікаючи її до стану фіолетової плазми; обважнілі, немов насичені вулканним попелом хмари спадали на землю, й долинув нарешті безугавний гуркіт громів.

Розділ другий

Світ стемнів і не проглядався вже й на крок, Данило схопив Оленку за руку, й вони щодуху побігли плаєм, що потягнувся вздовж підніжжя Попа Івана до Веснярки; мокра темінь заліплювала очі, Оленка зсувала долонею з обличчя сніжницю; обоє вмить промокли до нитки, в Оленчині шльопанці набилося холодної кваші, ноги задубеніли, руки заклякли,

тільки з Данилової долоні, в якій він затиснув руку дівчини, струменіло тепло; обоє бігли навмання, бо світ геть зчорнів – й нарешті повіяло на Оленку гарячим духом ватри, а в очах просвітліло – то Данило з грюкотом відчинив двері колиби, увіпхнув досередини дівчину, сам ввалився за нею, й порятунок від лиха постав перед ними в образі вусатого діда, який сидів за котлом, повним загуслого молока, й з тієї гущі виймав сніжно-білу масу, витискав долонями з неї сироватку, збивав у плесканки й складав уряд на лавицю свіжі будзи.

Побачивши у дверях колиби промоклих і засніжених подорожніх, ватаг припинив роботу, підвівся з лавиці й стрімко подався до них, простягнувши руки.

"Падоньку гіренький! – забідкався старий. – Та яка мара вигнала вас у гори в таку шарґу? Ану лишень швиденько роздягайтеся й вішайте шмаття на бильця біля ватри! Господи, таж тебе, дитино, спалить гарячка", – приговорював Мочерняк, дивлячись на продряглу, аж синю Оленку.

Він стягав з жердини білизну, холоші, кептарі й подавав їх то хлопцеві, то дівчині й сказав до вівчарів, що сиділи довкола ватри, та до жінок, які встигли допасти до колиби перед грозою:

"А повідвертайтеся, повідвертайтеся, най ця пара вгорнеться в сухе".

Ватаг сам повернувся обличчям до ватри, а Данило й Оленка, стоячи спинами одне до одного, поскидали з себе мокрий одяг і голісінькі, як мати родила, квапно одягалися в чужу одежу, яка відразу їх зігріла; мандрівники швидко оговтались від незручності перед незнайомими людьми й посідали на лавицю, простягнувши руки до вогню.

Мочерняк продовжував збивати бриндзу, змучені жінки дрімали, поскулювавшись, мов куропатви на стерні, вівчарі теж посхиляли голови

до колін і куняли, тільки спузар, брудний і чорний, як арідник, підкидав у ватру смерекові полінця й галузки хвої – ватра спалахувала, тріщала, в колибі пахло ладаном, а дим, що струменів до отвору в стелі, виїдав очі.

"Як же ви опинилися тут, молодята? – спитав урешті ватаг, пильно, аж підозріливо приглядаючись до Оленки й Данила. – А звідки приманджали?"

"Нездалеку, вуйку Дмитре, – відказав Данило. – Я з Явірника, а Оленка із Зеленої… Вибралися на Попа Івана подивитись на купальські забави. Аж тут…"

"Плова в нас довго не триває, до вечора й слід від снігу згине, проте люта вона, – повів бесіду Мочерняк. – То Чорногор чомусь раптом розсердився, може, й на вас, коли грішні… Чи вже пошлюблені? – допитувався, виймаючи із сироватки бриндзу та сплескуючи її в кружала. – То я питаю – пошлюблені?"

"Та ні, – почервоніла Оленка. – Ми щойно в дорозі познайомилися".

Данило невдоволено глянув на Оленку: навіщо вона сповідається – чей скоро смеркне, й треба заночувати, ще, чого доброго, випровадить їх старий з колиби в таку стужу…

"Ми посватані, – поправив Данило дівчину. – Таж не встидайся, Оленко, нема й цьому встиду… Ми наречені, вуйку Дмитре", – додав твердо.

"Посватані, то й посватані, – міркував уголос ватаг, не підводячи голови. – То не підете вже нині на верх, ніхто туди не прийде в таку плюту – і слава Богу… От поїжте трохи бриндзи з кулешею – та й спати в гуртожиток. Там уже повлягалися бовгарі, стадарі, козярі та й ці, – показав на вівчарів, що куняли біля ватри, – скоро туди підуть, бо треба

рано вставати… Й жінок теж мушу примістити. Тісно буде… Тільки заказую: пустим не займайтеся, того в мене не буває".

"Не соромте, вуйку, дівчину, – глипнув неприязно Данило на ватага. – Могли би-сьте такого й не говорити… Але чому ви щойно тішилися, мовляв, слава Богу, що на Попа Івана ніхто не вийде? Чому – слава Богу?"

"Якщо ти, хлопче, з Явірника, а дівка із Зеленої, то мали б чути про ворожнечу між Шумеями…"

"Між Шумеями?!" – аж скрикнув Данило й відразу стих.

"А хіба не чули, що Шумеї із Зеленої, яких прозивають Злодіями, донині смертельно ворогують із явірницькими Шумеями, що прозвані Апостолами?"

"Ніколи такого не чув", – тихо проказав Данило, крадькома зиркнувши на Оленку.

Дівчина миттю відвела від хлопця очі й прошепотіла, затинаючись:

"І я… і я про таке не чула…"

"Дивно, – гумкнув Мочерняк. – Як то ви можете такого не знати… А може, й самі Шумеями єсьте – бо чого вибралися якраз ниньки на Попа Івана?.. А втім, що мені до того?"

"Та ні, ми інші, вуйку… А не знаємо про те, що ви кажете, бо давно в тих селах не живемо. Ми у Львові – вчимося…" – ніби виправдовувався перед ватагом Данило.

"Хіба що так, – згідливо промовив Мочерняк, пильно глянувши спершу на Данила, потім на Оленку. – А може, ви й не звідти, що я там знаю… Та вже докажу, коли розпочав… Ті роди здавна ворогують, і на Івана Купала на нашій горі деколи й крівця ллється. Бартками б'ються…

То, певне, Божий палець – що вдарила нині плова. Хоча вони, ті воріженьки, такі закукурічені, а ще як вип'ють – то й у шарґу можуть прийти зводити порахунки…"

Ватаг змовк і більше й словом не обізвався. Данило теж мовчав, хоч мав намір розпитати старого щось про демонологію. Не розпитував. А Оленка зовсім не підводила голови, й Данило відчув, як між ними пролягло незрозуміле відчуження. Проте ні він, ні вона не могла вгадати причини. Чи, може, моторошно стало від того, що обоє могли стати нині свідками бійки ворожих родів?

До кулеші з бриндзою ніхто з них не торкнувся.

Врешті ватаг підвівся і владно мовив до жінок, пастухів та молодят:

"Пора вже в стебло!"

У полонинському гуртожитку, на нарах через довгу кімнату, лежали покотом пастухи й пастушки і вже спали; прийшлі жінки відшукували вільні місця, втискалися поміж сплячих і тихо засинали; ватаг показав мандрівникам на край прічі, де в тісноті могли лежати тільки двоє, й кинув їм ліжник. Оленка сполохано дивилася на Данила, який відразу влігся біля пастуха, що розпачливо хропів; він повернув його на бік, притиснувся до нього спиною й, відхиливши ріг пропахлого потом покривала, кивнув Оленці рукою, щоб лягала. Вона ще довго тупцювала на місці, та врешті пірнула під ліжник, немов у холодну ополонку. Обоє лежали обличчям до обличчя, дівчина вдихала знайомий тютюновий запах, й це її заспокоювало, а надворі вже стемніло, й два маленькі

віконця зажевріли до вимитого неба з повислою на ньому кочергою молодого місяця, немов очі зачаєної вовчиці.

За віконцями вирував, наче вода в ковбані, приглушений шум, який ніколи в горах не стихає – у вітряну а чи в тиху погоду. Той шум здавався Данилові невпинним диханням планети, чутним лише на верховинах: то видихала земля струджений дух і жадібно всмоктувала в свої легені кришталево чисте й від свіжості колюче повітря. Гірський шум зливався з диханням утомлених людей і ставав тишею, крізь яку вперто пробивалася в Данилову пам'ять запаморочлива мелодія пісні: "Над Карпатами тиха ніч тремтить, тиха ніч тремтить, мов струна, а Говерла спить і дівчина спить, тільки я не сплю, бо – весна..." Ця піднебесна мелодія Василя Якуб'яка, ці вишукані в гірському шумі слова Степана Пушика скрізь тепер бриніли, виповнюючи собою безмежний простір неба й гір, а теж кімнату, в якій спали люди.

А чи сплять? – думав у напівдрімоті Данило. – Таж ні – всіх оповив чар полонинської ночі, всі прислухаються до неї... Й нараз він крізь мрево тиші вчув живий шепіт, що зливався з піснею й шелестів словами: "Марічко-любасочко, вийдім надвір, там місяць розсипався на скалки й горить трава, а ми ляжемо на ній, там не так тісно..." – "Лежи тихенько, Іванку, люди почують, ніхто ж не спить..." – "Вийдім, Марічко, на полонину й до світанку гей як налюбимося..." – й шепіт заглушив м'який звук поцілунка... Чи це снилося Данилові, чи направді він підслухав тремку намову до любові; хлопець розплющив очі й у відсвіті жевріючих шибок впіймав тихий погляд Оленки; він дотикався віями до її вій, два дихання ставали одним, а уста боязко наближалися, і вже зіткнулися вони у вологому поцілунку, губи в Оленки були солодкі й рухливі, вона всмоктувала в себе дихання хлопця, та обоє лежали непорушно, засинаючи в поцілунку, і снився їм шалений гріх...

А ніч була коротка, вже за віконцями зарожевіло небо, й розсипаний на скалки місяць знову зліпився в кочергу, яка блідла й ставала білою хмаркою й нарешті випарувалася над гірським гребенем; в кімнаті посіріло, люди заворушилися й тихо вислизали надвір, біля кошар уже

чулося гейкання, світанок сповнився блеяниям овець, муканням корів, форканням коней, і чутно було владний голос ватага.

Оленка й Данило схопилися з нар, щоб при денному світлі ніхто не побачив їх, накритих одним ліжником; вони поправляли на собі одежу й намагалися не дивитись одне на одного, та коли їхні очі зустрічалися, Данило мовчки запитував, чи то правда, що вона його цілувала, що вони заснули в солодкому поцілунку, і яку надію він може мати після цього – й чим упертіше про це запитував, тим густіше заволочувались її очі памороззю холоду, й вона мовчки запевняла: "Це тобі наснилося, парубче".

А коли ні, наполягав він, то що то було: забава чи любов?; то був тільки сон, відпекувалась дівчина, забудь про це; а як мені далі бути – влюбленому?; як хочеш, мені таки треба вийти на гору, а ти не мусиш, чого нам разом іти, немов справді посватаним, ми ж випадково зустрілися й зараз розійдемося назавше; я піду з тобою; хіба я бороню, тільки затям, що все те наснилося тобі…

Вони мовчки змагалися, Данило вловлював в очах дівчини тугу й холод водночас: що трапилося, чим я її образив?

По черзі зайшли до колиби, щоб переодягнутися в свою висохлу біля ватри одежу, з'їли по дрібці вчорашньої кулеші з бриндзою й вийшли на полонину. Вівчарі вже погнали товар на пашу, бовгарі випускали корів зі стаєнь, вівчарки дзяворили, зганяючи до гурту овець, які відбилися від стада, й стояв біля стаї ватаг, супроводжуючи поглядом полонинський хід.

"Слава Йсу, вуйку Дмитре! – обізвався до нього Данило. – Як спали?"

"Миром!"

"Дякуємо вам за нічліг".

"Нема за що, – підкрутив вуса ватаг. – А дивіться-но, яка погода!"

"Йдемо на гору… А чи можна ще колись до вас заглянути?"

"Та чом би й ні!"

"Я хотів би дещо розпитати про нечисту силу…"

"Та я міг би розповісти не одне… Але, як по правді, то нечистої сили в горах нема. Таж подивися лишень на це небо!" – ватаг звів угору руки.

На вершину Попа Івана вело кілька стежок: Оленка подалася найпологішою, за нею пішов Данило, не наздоганяючи: знав-бо, що розмови між ними більше не буде, й мозолив хлопець думкою мозок: що ж, до біса, трапилося, звідки взявся в неї той холод: чи то із сорому за нічний поцілунок, якого, може, й не було?

А коли підходили до вершини гори, й на безверхому мурі колишньої обсерваторії вирізнилася кладка з чорних валунів, Данило згадав розповідь ватага про щорічні тутешні сутички ворожих родів з Явірника й Зеленої, й подумав при цьому, що не знає Оленчиного прізвища й чомусь не хоче знати, та й Оленка його не запитує…

Вони увійшли одне за одним на загороджений муром плац. Під північною стіною сіріла латка вчорашнього снігу й на ній розмазалась червона пляма; поруч валявся зломаний держак від бартки, й Оленка пильно придивилася до нього… Повсюдно виднілися сліди шабашу: консервні бляшанки, порожні пляшки; з почорнілого вогнища струменіли тоненькі цівки диму.

Оленка стояла з одного боку снігової латки, а Данило з другого, й між ними темніла пляма, що бралася в коричневий колір; обоє й далі мовчали, й кожне з них намагалося розкрити загадку їхнього відчуження й таємницю, яка відбулася на цьому плацу купальської ночі.

Данила огорнув туск від думки, що вони зараз розійдуться й ніколи більше не зустрінуться; на його устах ще теплився слід дівочого поцілунку – й не буде того більше, не буде; він хотів спитати в неї прізвище й не зробив цього, Оленка теж не запитувала, і від цієї нез'ясованості тайна сама скрадливо прояснювалася, й страх перед її розгадкою примушував обох мовчати.

"Чи ми ще колись зустрінемося?" – витиснув Данило з горла й побачив, як вродливе обличчя дівчини вкрилося вмить осугою смутку.

Вона підвела на нього погляд і тихо мовила, показавши на коричневу пляму:

"Хіба не бачиш, що між нами кров?"

І різко рушила з місця, обійшла закривавлену латку снігу, припала до Данилових грудей, поцілувала його в щоку й вибігла з плацу, піднявши на ходу зломаний держак. І зникла за кущами ялівцю.

Білява голівка вряди-годи то виринала з ялівцевих і жерепових заростів, то зникала, й Данило чомусь-таки вірив, що Оленка зупиниться внизу й чекатиме на нього, бо чому мала б полишити його самого серед чорногорського безлюддя, чей не посперечалися, не посварилися, і що могла важити для них червона пляма на снігу, а може, то й не кров, а хтось вишневий сік розлив… А якби й кров, то що їм до бійки якихось сп'янілих парубків, чому б це мало стати причиною їхньої розлуки?

Постать дівчини вихопилася із заростів й чимдалі маліла, Оленка не зупинялася, не озиралася, й на Данила повіяло пусткою – він зрозумів, що більше ніколи її не побачить, і від цього зробилося неймовірно тоскно; він ще не міг визначити ціни згуби, лише відчув, як відкроїлася від нього немовби половина його сутності, щойно заповнена образом дівчини, яка несподівано завітала в його життя.

Це було надто несправедливо, бо що б могла означати для Оленки розповідь ватага про невгасиму ворожнечу між родами Шумеїв? І що з того, що Данилових родаків прозвали Апостолами, – та навіть якби Оленка походила з Шумеїв, прозваних Злодіями, то яке це мало б значення нині для них обох – цивілізованих, освічених, сучасних?

Проте Данилова догадка була вперта: а таки напевно ця дівчина із Шумеїв-Злодіїв, і соромиться вона негідного прозвиська й оздоблюється на людей, які про це їй нагадують… Почекай, Оленко, якщо це насправді так, то ще не знати, чи справедливо вас прозвали, й чи моє прозвисько не має іронічного відтінку, як-от – "святенник", "боженька"?

Данило не був упевнений, що догадка його вірна, проте в її справдешності щораз то більше переконувала дивна поведінка Оленки – і йому стало гірко від того, що така дрібниця знівечила їхнє знайомство, однак тут же вкрадалася у свідомість думка про фатальність родової приналежності, коли за неї ось учора пролилася кров.

Він мусить наздогнати дівчину й переконати її, коли це правда, в марності задавнених образ і родової ворожнечі, та водночас проколювалася в душі цікавість дізнатися правди, заступленої від нього заслоною правіку.

Й заволав Данило навздогін Оленці, щоб зупинилася, та голос не здолав простору, що протягнувся між ними; він перейшов горби Рокиту й Керничку, вийшов на буркутський плай, допав уже й до Буркута: біля дороги стояв порожній жаб'євський автобус, який стоятиме тут до самого надвечір'я, проте Оленки хлопець не побачив, можливо, поїхала попутною вантажівкою.

Змучений і збезнадіяний, він присів на приступку машини й думав про свій родовід, який для нього сягав не далі діда Пилипа Шумея, що помер, коли Данилові сповнилося десять літ.

Розділ третій

Данилова неня Федора прийшла в Явірник ще малою із присілка Теребіж, де вузькоокі, кустраті й чорні вуглярі випалювали деревне вугілля й виплавлювали смолу з березової кори, а ще крали курей по довколишніх селах. Вихопила дитину з бруду й нестатків її мати, вродливиця Калина, що невість-як опинилася в хаті відлюдькуватого нероби Івана Джемиги, й привела свою доньку до власника Веснярської полонини Пилипа Шумея, уклінно впросивши його взяти Федорку за пастушку до телят.

Мав Пилип чимале стадо маржини, ще й племінного бугая, від якого корови щорічно телилися чорномордим молодняком; шкодуючи тих теличок і бичків, ґазда ніколи не виганяв їх на полонину – паші вистачало й на Думських пагорбах, що збігали пологими схилами до Черемоша.

Ті обгороджені воринням сінокоси й лисі пасовиська, і кладка через ріку, що провадила до гори Тарниці, порослої рівними, мов пасхальні свічі, смереками, на які був добрий попит в кутських тартаках, і довгий ряд схожих на сірникові коробки вуликів на царині під Маґурою та й сама ґражда, обступлена зусібіч заломленими дахами, піддашшями, галереями й подвір'ям, обставленим стайнею, хлівами, стодолою й оборогом, між якими навіть щілини не проглядалося, й на Божий світ виводили тільки хвіртка з боку Думської гори й возова брама від ріки – все це належало фудульному ґазді Пилипові Шумеєві, прозваному Апостолом.

Сирота Федора виростала серед цього добра й не почувалася тут наймичкою: була працьовитою, бистрою, мов бджілка, і все, що її оточувало, немовби їй і належало; дбала вона про Пилипове багатство, як про своє власне; з роками виструнчувалася, мов гаджуга, а коли стала на порі, й тугі циці вже не вміщалися в пазушині, а великі сині очі, заволочені блудною паволокою, крадькома пазили за чорночубим, смаглявим, ніби циганської крові, багацьким одинаком Николою, а той

водно вишукував собі роботу, де поралася Федора, – тоді вони обоє почали пропадати то в колешні, то в стодолі; врешті стрункі ноги дівчини у вечірню пору стали дрібно перераховувати щаблі драбини, припертої до оборога, й тріщали ті перекладини теж під вагою ставного парубка, – не промайнули ці гріховні виправи повз пильні очі господаря, й зметикував собі суворий і мовчазний Пилип, що пора дівчину виганяти з обійстя або ж брати за невістку…

Позбуватися такої справної робучої сили Пилипові було шкода, а Никола не відступався від дівки ні на хвилину, й коли фартушина на Федорі почала коротіти, й при зустрічі з ґаздою дівчина соромливо прикривала долонями живіт, а заховати гріха вже не могла, Пилип порішив – бо як не цю, то іншу знайде хлопець, а напевне пустішу, чей працьовитішої невістки не міг собі й придумати, – щоб Никола, хоче того чи не хоче, поніс до ксьондза на заповіді.

З того нерівного й для села несподіваного шлюбу народилася дочка Марійка, й Федора стала повноправною господинею в багацькій ґражді під Думською горою. Бабу Фросину, котра й так до господарки ніколи не належала і весь свій вік просиділа в коморі за вишиванням сорочок на продаж, розбив параліч, і ніхто ніколи не бачив її на білому світі, аж до похорону, що його по-багацьки справив Пилип, немовби перед упослідженою жінкою, якій належалося бути першою ґаздинею в селі, а мала вона від мужа менше пошанівку, ніж служниця, виправдовував свою провину після її смерті: на горах ридали трембіти, везла домовину на цвинтар парокінна фіра, за катафалком тягнулася довжелезна процесія, нібито явірницький люд хотів хоч раз у житті побачити найбагатшу в селі господиню; відправляли по ній панахиду аж три ксьондзи – з Явірника, Зеленої та Буркута, й справив Пилип гучні поминки на просторому подвір'ї ґражди: столи вгиналися від наїдків і питва, ґазди один поперед одного споминали достоїнства найгіднішої в селі жінки, молодиці вмивалися сльозами, витирали очі й носи шаліновими хустками, бідкалися, завивали, аж поки ті голосіння не перемінилися в коломийкові співи і п'яний регіт.

Баба Фросина померла ще при достатку. В Пилипа було все, що міг послати Господь працьовитому ґазді, та найпильніше доглядав він рогату худобу. Кожну корівчину називав по імені: Мінка має спущені вниз роги, ніби дівочі кіски, молода, проте сумирна, й дає на день аж п'ятнадцять літрів молока; Краса ходить з дошкою на лобі й має червоні люті очі, нападає навіть на бика – від неї одного разу потерпів сам Пилип і відтоді обходив товар у кептарі з діркою на спині, проте не продавав Красої й не різав, бо мав від неї таке густе молоко, що півгладущика бралося густою сметаною, хоч край ножем; Ласка була красунею з великими очима, з яких по-людському котилися сльози, коли її якийсь пастух врепіжував прутом по хребті за непослух, й тримав Пилип Ласку лише за вроду, бо надоював від неї, що кіт наплакав… Кожну Коровину леліяв Пилип, а мав їх щось аж десять.

Довгими зимовими вечорами, коли в ґражді западала нудьга, й тяжко було дочекатися чергового передзвону старого настінного дзиґаря з чавунними вагунами, мовчазний Пилип заводив розмову про худобу: загинав на лівій руці палець за пальцем, перераховуючи, скільки теличок, а скільки бичків привела кожна корова за свою службу; Пилип знав масть найменшої тварі, пам'ятав вік старших й робив позначки на сволоці – яку й коли треба гнати до Сигету на продаж, а хатні слухали й мовчали, бо до господарських розрахунків ніхто не мав права втручатися, й Никола, на відміну від Федори, що зайняла становище господині, залишався слугою в батька, а ще любленим мужем у дружини, від якої аж за двадцять літ, коли вже Марія віддалася за вчителя в Білу Річку, народився хлопчик Данилко.

Тоді в Данилового діда вже не було стада, залишилися лише дві корівки – для скоромини, а решту худоби ватаги перегнали в колгоспну артіль на Веснярку, й старий Пилип вряди-годи вирушав на полонину за належною йому бербеничкою гуслянки й там цілоденно тинявся на пасовиськах, відшукував ту чи іншу свою корівчину й кликав до себе, корови ґазду впізнавали, підбігали до нього, брали в морди його рапаві пальці й смоктали, а дід припадав до їхніх лобів, пестив і ридма плакав.

Про все це Данило дізнавався з розповідей матері, а в його власній дитячій пам'яті залишилася лише дідова пасіка, що вишикувалася довгою шерегою на царині під Маґурою.

Та пасіка була окремим царством серед різнобарвного квітування гірських трав, і доступ до нього мав лишень дід Пилип – його одного допускав до себе дзвінкий бджолиний люд, що в цілоденній праці поміж зел і на медоносних липах, зумисне задля пасіки посаджених, поводився сумирно й не помічав чорнявого хлопчика, який у сонячну погоду вибігав з ґражди, стрімко долав Думський горб, однак, добираючись чим ближче до царини під Маґурою, ставав обережнішим і сповільнював хід, а коли вже долинало до вух погрозливе гудіння, то й зовсім зупинявся, не виходячи з дива: як це так, що дід бджіл не боїться, сміливо виймає з їхніх хаток рамці з обважнілими від меду щільниками, кусючі комахи лазять по дідових руках, по обличчі, а він лише денеколи легко їх зсуне долонею й при цьому спокійно смокче люльку, що звисає з губів на довгому цибуху аж до пояса, круглі кільця диму вихоплюються з мосянжової чашечки й пливуть над вуликами, злагіднюють бджіл, а потім розчиняються в повітрі, не залишаючи по собі сліду.

Сидить собі дід на стільчику поміж пнями в солом'яному ширококрисому брилі й білій сорочці, підперезаній вишиваною крайкою, й у білих гачах – усе на ньому біле, як у Бога, та й сам він на небожителя схожий, і якби Данило умів малювати, то списав би з нього Господа й повісив у церкві на бічній стіні замість розсердженого Саваофа з більматими очима й грізно піднесеним вказівним пальцем… Дід Пилип добрий, але тільки в пасіці, а ще коли збирає з липи рій, і бджоли обліплюють його груди, немов у кольчугу одягають – то й зовсім тоді ласкавий, бо не можна бодай необачним рухом сполошити комах; дома ж дідова ласка пропадає, в хаті він бурчить і ніколи не дає хлопцеві навіть понюхати меду – зливає його у слоїки й коновки й щоп'ятниці везе в Жаб'є на продаж, а коли вертається з торгів, закривається в ґражді на всі защіпки й кудись ті гроші ховає, – відколи забрали в Шумея полонину й худобу, став він несусвітнім скупарем, гіршим від Шльоми-лихваря, який тримав колись у Явірнику корчму…

Якось Данило зважився ближче підкрастися до пасіки, так тихо підходив, що бджоли й не помічали його руху, й, знаючи, що дід мусив серед бджіл здобріти, вирішив ще раз запитати його про найцікавіше – про те, чого в книжках недописано, а в маминих піснях недоспівано – про опришків… Дід повинен про це краще знати, бо ж дуже давній – нехай хоч два слова скаже про Довбуша.

Пилип запримітив онука й побачив на його обличчі нетерплячку про щось розпитати – най би лиш меду не просив, бо як то тяжко нині той гріш роздобувати; проте таки відламав кусник соту, з якого потекла по пальцях золота патока, й вийшов з-поза пнів, а за ним хмарою полетіли бджоли; Данилко тепер їх не збоявся, бо вони у дідовій владі, похапливо взяв з його рук той шматочок пахучого воску, довго висмоктував з нього солод і врешті зважився заговорити.

"Агей, дідику, та розкажіть мені щось про опришків!"

Й тоді побачив хлопчина, як гнівно сіпнувся дід, і бджоли гучніше задзумкотіли – стали такі люті, як і він.

"Ти вже раз питав мене про це, хлопче, – наморщив чоло Пилип, і віхті брів підскочили вгору. – Чи не захотілося тобі й самому піти чужі комори розбивати, що про ту голоту водно розпитуєш? А то ж брехня, що ті розбишаки бідним помагали, жебрак тому й жебракує, що не хоче робити й лишень за чужим уміє пазити… А то звідки пішла ця колгоспна банда, що в мене худобу й полонину забрала, як не з опришків! Й такі, як Довбуш, твого прадіда вбили тільки за те, що той ґаздою був!"

Дід лютував і потрясав кулаком до неба, а потім стишився й, примруживши очі, спитав підступно в малого:

"Ти про них з книжок начитався чи, може, неня тобі нашептала?"

О, Данило більше ніколи не запитає про це в діда, бо книжки книжками, а мамі добре дісталось би, якби він признався, що неня колись йому до сну, та ще й тепер, як тільки діда нема в хаті, все наспівувала: "Ой попід гай зелененький ходить Довбуш молоденький", а в тій пісні – про славне побратимство, про зрадливу Дзвінку та про ясний топір ватажка, за який угорський король готовий був півцарства віддати…

Змовк хлопець, а дід сердиться, і бджоли теж сердяться – вже летять вони, мов кулі, до малого опришка, й він стрімголов утікає з пасіки…

І ще одна згадка скалкою увіп'ялася в мозок Данила, який сидів на приступці автобуса, терпеливо чекаючи надвечір'я… Вмирає дід Пилип, бо час його закінчився, тата вже давно немає – вбило дерево в бутині, а Данилко, Федора й Марія стоять у діда в узголів'ї, й неня слізно просить свекра, щоб сказав, бо ще мить – і не зможе: де він ті гроші, за мед вторговані, заховав, он росте хлопець, і в школу до міста треба буде його послати, бо що без науки нині варта людина? А дід вороже дивиться на невістку й вихриплює таке, чого ніяк не може збагнути Данилко:

"Ти роботяща була в мене, але гадаєш, я не знаю, звідки ти взялася в Джемигів?.. То кров опришківська волає з тебе: хочеш роздати мій набуток голодранцям… А не дам, не дам!"

Дід сконав, і ніхто й досі не відає, де заховані ті його нікому вже не потрібні папірці… Й засолоджує Данилову гіркоту інший спогад – про заховану в коморі бочівку меду, якого хлопчик уволю наївся, аж пупом текло, після дідової смерті…

Нарешті прийшов водій, торкнувся рукою Данилового плеча, щоб той дав йому дорогу до кабіни. Сидячи в задумі на приступці автобуса, хлопець і не помітив, що пасажирів уже набралося чимало, він підвівся,

зайшов до салону й зайняв крісло, на якому вчора сиділа Оленка. Все ще сподівався, що до відправлення зайде і вона, придивлявся до облич дівчат, які заходили, та марно: Оленка, видно, давно поїхала… Можливо, вона зійде в Зеленій, щоб навідатися до родини, й майнула в Данила зухвала думка: вийти й собі на наступній зупинці й допитатися до Оленки. Та зразу й відкинув таку затію – що ж бо скаже їй, хоч би й допитався?

У цю мить Данило уявив собі: притиснутий людським тлумом, стоїть він перед першим сидінням і, спершись обома руками на спинку крісла, немовби в обіймах тримає незнайому вродливу дівчину, а його губи мало що не торкаються її губів, а далі, як то було уві сні, вони з'єднуються устами й відірватися не в силі, губи дівчини жваві, рухливі, й вона вбирає в себе його подих…

Стріпнув головою, щоб відігнати солодке марево; автобус деренчить, підскакує на вибоїнах, ніби квапиться, щоб перед смерком добратися до Жаб'я; а ось уже на заході проколола помаранчевий пруг неба гостроверха ґражда під Думською горою – і як то вона з неприступного замку в дитинстві перемінилася нині в маленьку хатку, яка може легко злетіти на доли, підхоплена буревієм…

Степліло на серці в Данила на вид рідної оселі, й майнула думка, що треба до неї прикласти рук: підняти похилені паркани, замінити зітлілу дощану обшивку на галереях, побити дах новим ґонтом, бо старий струхлявів, прибрати занедбану світлицю – сповільніли колись жваві руки Федори; перевезти книжки з аспірантського гуртожитку, влаштувати літнисько в Явірнику й запросити в гості Оленку… ет, що це йому весь час верзеться: нема, не було й ніколи не буде ніякої Оленки, все то чари святоіванської ночі…

А ґражда разом з Думською горою наближається, вже від шляху побігла до неї заросла споришем стежка; вхідна хвіртка скрадливо відхиляється, наче за нею хтось чатує, і врешті лунко гримає об паркан, на стежку виходить жінка в терновій хустці, запинає кептар на

петельки, пригладжує долонями спідницю, підбігає й таки вже біжить стежкою вниз і зупиняється навпроти високого парубка – ніби перед чужим розгублена.

Вони не обнімаються, в горах не годиться виставляти напоказ родинні почуття, а село стооко дивиться на Думську гору, бо до вдовиці вчений син приїхав, і дивується і заздрить; Данило статечно йде поруч з мамою, й коли хвіртка замикає ґраждову фортецю, аж тоді Федора припадає синові до грудей і говорить крізь сльози:

"Богу дякувати, що вернувся, та то ж така плюта ходила вчора Чорногорою… А ще там, на Попі Івані, казали нині коло церкви, побилися зеленчуки з явірниками, та так, що одного привели…"

Уздрів Данило в очах мами тугий смуток, змішаний зі страхом, і в тому, як вона пригорталася до нього, відчув її розтривоженість – що б це мало означати, чого вона боїться?

"Ходи, повечеряєш", – сказала мати й пішла попереду Данила до світлиці.

Данило сів за стіл навпроти вікна й дивився, як кружало сонця поволі зсувалося вниз по шибці, аж поки не кануло за Маґуру. Федора принесла з кухні підігріту підпалку й поставила на стіл пляшку сливовиці.

"Пий, сину, скільки можеш, а я подивлюся… Чейже престольний празник нині в нашому селі… А ті зганьбилися при такому святі. Ой, Данилку, ти он високу науку здобуваєш, а вони й далі дуріють: кажуть, голову парубкові проломили…"

Данилові згадалася червона пляма на снігу під стіною обсерваторії і зломаний держак від бартки, який чомусь підняла Оленка із землі й пішла з ним. А ще пригадав розповідь ватага…

"То кого побили? – спитав у мами, геть спіснілої, зморщеної, без сліду колишньої вроди на обличчі, а ще ж пам'ятає син, якою гарною була вона за його дитинства. – Кого ж побили?" – допитувався.

"Таж Михалка Джемигу, котрий…"

"Але ж мені відомо, що Шумеї з Шумеями б'ються – Злодії з Апостолами. До чого тут Джемига?"

"Нічого ти не знаєш, сину… Та й навіщо воно тобі? Колись гріх Злодіїв Джемиги покрили й за це ненавидять їх. Той гріх і на мені…"

"Не можу втямити, мамо, чому на вас має падати тінь чиєїсь провини?" – проказав Данило й затнувся на слові, згадавши докір, що його дід Пилип кинув Федорі перед смертю, не признаючись, де сховав гроші.

"Ніхто не винен, ніхто, – тихо мовила Федора. – Вини нема, а пізьма жиє… Але ти їж, їж, сину, напевне, добре зголоднів, поки вибрався з тих чорногорських тарапатів… Та й нащо тобі те все знати?"

"Ви щось недоговорюєте, мамо, щось приховуєте від мене…"

"Не треба того тобі, кажу ще раз. Чей не візьмеш бартку в руки й не підеш на Попа Івана на той рік… Ти вчений, в тебе інше життя".

"Але ж з якогось роду я прийшов у явірницький світ – то з якого: від Злодіїв чи Апостолів?"

"Ти людський, хлопче, і цього з тебе досить… Та й вони не розуміють, за що б'ються. Найстрашніша та ворожнеча, коли причина її забута, а говорить тільки чорна кров…"

Данило випив пугар сливовиці, повечеряв і почав укладатися до сну. Ще запитав у мами:

"Ви не знаєте в Зеленій таких Шумеїв, що їхня донька у Львові вчиться?"

Федора довго мовчала, а потім мовила благально: "Не знаю, ні... І ти не дізнавайся, прошу тебе. Дай мені в спокої дожити..."

Розділ четвертий

Оленці пощастило: не встигла вона ще й розглянутися на автобусній зупинці, як від озера Шибеного, круто вивертаючи на гостинець, виїхав нап'ятий тентом "бобик". З відкритого вікна кабіни виглянув повновидий чоловік – Оленка впізнала заступника голови Жаб'євської районної ради, який вряди-годи заходив до редакції, приносячи офіційні матеріали; він сказав шоферові зупинитися й відчинив дверцята машини.

"Сідай, дівчино-рибчино! На празник приїхала до Явірника чи, може, шукала цвіту папороті й тепер вертаєш із чар-зіллям у свояси?"

"У мене попразен, – квасно посміхнулася Оленка. – До Зеленої підкинете?"

"А чом би й ні, хто такій кралі відмовить?"

Дівчина швидко всілася в машину й приквапила на шофера, щоб рушав, помітивши, як стежкою з Кернички спускається вниз чоловіча постать – був то, напевно, Данило, й Оленка відчула, що мусить втікати від нього, аби не було пізно: наздожене, й залишиться вона з ним надовго, а може, й назавжди, й обоє усе життя будуть доходити правди, чому то вони, з однаковими прізвищами, опинилися серед ворожих родів, і в чому полягає та ворожнеча? Хто і в якому коліні з її роду зло діяв, що їх обізвали Злодіями, кому та дія здавалася злом, а може, якраз

добром була і злові зло чинила? А яку благодать несли у світ Шумеї, яких Апостолами нарекли, де те добро від них посіялося і яким зелом зійшло на землі: арнікою чи блекотою?

Мотор у старому "бобику" довго чмихав, а чоловіча постать наближалася буркутським плаєм, і в дівчини завмирало серце: що станеться в її житті за мить-дві і що буде після того, як те вже станеться – втіха чи жаль, подив чи розчарування; та хай би ця машина вже швидше рушила… та хай би мотор ніколи не завівся… Данило підбігав, а в дівчини терпло серце й набиралося тієї тугості – коли ще хвилина, і бризне кров…

Та врешті "бобик" скочив з місця, немовби з ланцюга зірвався, закрився клубками дорожньої куряви, й на мить полегшало на душі в Оленки, страх полишив її, впустивши на своє місце навальний туск, що враз заціпенів каменем.

"Я тебе відразу впізнав, Оленко, – повернувся до дівчини Василь Голуб, заступник голови райради. – А що тебе сюди занесло – чей у вчорашню шарґу не важилася виходити на Попа Івана, та й які там містерії могли відбуватися на снігу… А я їздив поглянути, як ідуть роботи на Шибеному, – вже, слава Богу, закладений фундамент під турбазу…"

Дівчина не обізвалася, а Голубові хотілося розмовляти, він показав на держак від топірця, який Оленка тримала в руці.

"Від вовків обганялася?"

"Від собак…" – скупо відказала Оленка.

Голуб ображено відвернувся, й дівчина аж тепер пильно приглянулася до держака, оздобленого перламутровим візерунком, немов ниркою на красноїльських вуставках, і тепер уже остаточно

впевнилася, що то залишок від батьківської бартки. А де ж головка з розплесканим обушком, загнута буквою "р" – той мольфарський топір, яким так дорожив неньо? Як же він опинився на Попі Івані, та невже батько або брат Йосип пролив ним учора кров?

Оленка попросила шофера, щоб зупинився, подякувала й вийшла на автобусній станції в Зеленій.

Повільно, ніби вагаючись, чи варто їй сьогодні заходити до рідної хати, дівчина зійшла з гостинця й ступила на стежку, що спиналася вгору крутим берегом Черемоша до обійстя, яке, зіслизнувши із схилу Сивулі, зупинилося над урвищем. Критий червоною черепицею чепурний дім обступили молоді смерічки, що затримували корінням можливий зсув, й подумала Оленка, що колись цієї господарки не стане, й тут вируватиме річкова заплава, розмиваючи підніжжя Сивулі, а вже як далекі шумеївські нащадки, загрожені катастрофою, виберуться із Зеленої, то й навіки зникне з людського вжитку погане прозвисько, і хай би це сталося якнайшвидше…

Ніколи про таке не думала, не застановлялась, – їй, майбутній журналістці, марилася праця міжнародної кореспондентки, оскільки добре володіла англійською, – і що Оленці до зневажливого прозвиська, яке прилипло до них тільки в Зеленій, – не потягнеться воно за нею в далекі світи й тут теж колись зітліє; з Оленки почнеться новий рід в інших краях, де не буде ні Злодіїв, ні Апостолів, а Шумеїв обох гілок теж не залишиться на світі, й ворожнеча їхня навіки забудеться.

Аж здригнулася Оленка від таких думок, зупинилась на стежці, і в її очі, ніби вперше в житті, увійшло рідне обійстя, заступлене смерічками й обгороджене воринням; два шпилі заломленого даху вистрелили вверх гострими конусами, немов зібралися проколоти небесну твердь й зачепитися за неї, коли б насправді зсунувся берег і внизу завирувала каламутна ковбаня, – й так вічно висітиме будинок над Зеленою, чаруючи довкіл своєю ошатністю й розганяючи кругами флюїди безсмертного шумеївського роду. Й будуть тут народжуватися нові й

нові покоління Шумеїв-Злодіїв, які своїм справедливим життям утверджуватимуть славу несправедливо знеславленого роду, передаючи від батьків до синів героїчний символ – магічну мольфарську бартку, яка вчора захищала їхню родову честь.

Оленка стиснула в долоні держак, немов сама наготовилася до битви, й марення про світові мандрівки вмить її покинули, вступивши місце почуттю кровної приналежності до святої місцини над обривом, й у цю хвилину відчула вона, що ніяка сила не зможе вирвати її коріння, яке вросло в цей гірський кряж, де б не закинула доля, що тут початок і кінець, альфа й омега її життя.

Не виймаючи із гнізда верхньої дилини, вона перескочила вориння і вбігла, таки вбігла до хати й перш ніж обняти матір, батька і брата, які сиділи за обіднім столом і, уздрівши її, сторопіли, обвела пильним поглядом світлицю й, помітивши на припічку мосянжову головку бартки, насічену кружальцями й трикутниками з чорними цятками над кутами, схопила її, припасувала до держака, й коли розломи тісно увійшли один в одного, поглянула на батька й подала йому через стіл топірець, та брат Йосип перехопив його, притиснув до грудей і вигукнув зловтішно:

"Таки вернулась!"

Якусь хвилину всі стояли мовчки, й ніхто не важився заговорити першим: кожен знав, що будь-чия мова почнеться з питання про бартку – чому вона зламалась і яким чудом держак потрапив до рук Оленки?

Мама Палатна зупинилася перед дочкою з розпростертими до обіймів руками: обидві – біляві й схожі між собою – стояли навпроти циганкуватих батька й сина, теж схожих: в старого Юри дрібні кучері побила сивина, а Йосипові, ще дрібніші, вилискували, ніби нафарбовані купервасом, – і так застигла родина в кімнаті, бо тайну бартки знали тільки Оленка і її старший брат; вони дивилися одне на одного, не зважуючись порозумітися: розкривати перед батьками таємницю чи ні…

Та врешті в Йосипа розтулилися вуста, й він виплюнув зневажливі слова, які розкрили для батька й матері секрет зломаної бартки, й скрушно зітхнула мати, а старий Юра й далі стояв із зціпленими зубами, тільки жовна заворушились під шкірою на обличчі, коли вислухав до кінця жовчну Йосипову мову.

"Шкода, що-м не поклав його намертво, паскуду, – зчеповз келеп по баранячій шапці, а на другий помах відхилився Михалко, і я луснув топірцем по каменю – свиснула тоді в один бік головка, а держак випав з руки… Слава Богу, намацав головку в потемках на землі. А того повели… Й нічого йому не сталося, тільки кров зацебеніла з носа, як вода з фаєрманської помпи…"

"А за що?" – спитала коротко Оленка.

"А за те саме… "Злодії йдуть!" – вигукнув Михалко, наш гурт побачивши. Та якби то справдешній Апостол це сказав, я ще б, може, поправувався з ним, за що так обзиває – можливо, розтовкмачив би мені справдешній, чому така ганьба впала на нас, а це дзявкнув Михалко Джемига, а то хіба лише дитина не знає, звідки взялося в Явірнику те потороччя! І чим займались за совєтів, а може, ще й за Польщі та за Австрії… З вошей не вилазили, тому Апостолам задниці лизали!"

Йосип аж задихався від люті, а Юра й далі стояв непорушний і, видимо, стримував у собі гнів, щоб не вибурхатився з горла при великому святі. Сказав лише:

"І добре зробив Йосип. Підпанки завше гірші, ніж пани…"

Палата мовчки вислуховувала чоловічу перемовку, знала вона, з якої причини терпкі слова мовляться, а Оленка не відала нічого, хіба лишень те, що поганим словом її рід мальтретують, і спитала – розгублена аж до сліз:

"А за що, за що нас так обзивають?"

Ніхто на це не відповів, не пояснив прозиванку, що була давня, як світ; й подумала Оленка, що в цій хаті, може, й не знають причин ворожнечі між родами Шумеїв, а десь там, напевно, й Данило сушить собі голову над цією самою морокою, бо звідки йому знати, чому він Апостол, а хтось інший – Злодій?

"То стара незгода, донько, – відказала мати. – І що ми знаємо..."

"Але ж є свіжіша пам'ять, і ми добре пам'ятаємо..." – заговорив Юра й затнувся.

"А чи треба згадувати?" – стенула плечима Палатна.

"Може, й треба, коли так сталося, що зло поновлюється знову й знову..."

Юра скупо згадував не таке вже й давнє.

...У п'ятдесят третьому році в Явірнику гуляли небувале весілля: син фудульного ґазди Пилипа Апостола Никола брав шлюб з наймичкою свого неня Федорою – писаною красунею без роду, бо прийшла в найми з теребізької бідноти й була байстрям, посіяним хтозна й ким... Поговорювали сільські плетухи, що сирота Калина понесла те дитя із Веснярської полонини, яка Пилипові належала. Доїла там овець, і запевняли чабани, що то зеленчуцькі Злодії ту дівку звели... Забрав тоді спузар Іван Джемига Калину з повним животом на доли, привів у свій присілок Теребіж поблизу Явірника, де у видолині осіли курні хижі, схожі на купи хмизу, й той гріх покрив, бо ж була дівка, як мак, красна.

Й пізьма велика взяла бідняцький рід Джемиг на зеленчуцьких Шумеїв за те, що Злодіїв у Теребіжі посіяли. На Пилипа ж Апостола вони молилися, бо мали в нього заробітки, і в найми багач приймав; за совєтів

деякі в стребки записалися й ходили з московськими облавниками по лісах бункерів шукати, і став Теребіж большевицьким гадючником.

То коли донька покійної вже нині Калини Федора, наймичка Пилипа Апостола, чекала в хижі свого вітчима Івана Джемиги на молодого з боярами, а на подвір'ї ще з-перед вечора грали троїсті музики й здіймалася стовпом весільна курява, вийшли з лісу четверо упівців і, безпечні, що в цю западину гарнізонники з Жаб'я напевно не прийдуть, поскладали автомати на призьбі біля колешні, випили по склянці горілки і в танець пустилися.

Танцювали вони шаленого "аркана" всю ніч, наче із життям прощалися, а певне, що так, бо ж дивилися щоднини і щоночі смерті у вічі, а перед досвітком на подвір'я Джемиги замість боярів увірвалися, немов шуліки, облавники, схопили всіх чотирьох партизанів, звели в узвір і там постріляли. Й стихло весілля… А вранці, нічого про це не знаючи, примчали на конях молодий з дружбами – й забрав багацький син Никола бідну молоду до своєї ґражди, і стала Федора господинею там, де досі в наймичках ходила.

На другий день пронеслася чутка, що про партизанське гостювання на багацько-бідняцькому весіллі доніс тієї ж ночі в жаб'євський гарнізон той самий Іван Джемига, який Калинин гріх покрив. То скарали його на смерть партизани, й залишився на світі від нього й Калини син Михалко…

"Не розумію, навіщо ви про це розповідаєте, тату", – перепинила Оленка батькову мову й сіла скраю до обіднього столу, а мати накладала їй у миску підпалки з курятиною.

"А для того, – гаркнув Йосип, – що на Попі Івані зустрів мене образливим словом той самий Михалко – теребізький курокрад!"

"Я бачила ту кров, що ти пролив, – тихо сказала Оленка. – А чи довго ще роситиме вона наші гори?"

Ніхто на її слова не обізвався, і святкова їжа нікому не йшла до рота.

Розділ п'ятий

Перед вечором батько з матір'ю пішли на другу половину хати, Йосип вибрався на оборіг, де літував, й Оленка залишилася сама. Постелила на бамбетлі й, до краю втомлена, лягла, та сон не брався повік. Перед очима бовваніли руїни обсерваторії на вершині Попа Івана і яріла кривава латка під муром на снігу… І втім дівчина уздріла, ніби наяву, нахабний лик Михалка Джемиги, якого ніколи не бачила, проте знала, що він саме такий: брунатне обличчя, а очі, запалі під дуги брів, зачаїлися й хижо поблискують; вузькі й чорні, мов п'явки, губи розтулюються й випльовують на Йосипа образливі слова, – й тоді злітає уверх бартка, тяжко падає на Михалка, збиваючи баранячу кучму з його голови, й бачить одночасно Оленка червоні, мов у розлюченого бика, Йосипові очі, а маленькі Михалкові втопилися глибоко під череп і крізь кров, що заливає його обличчя, пронизують ненавистю ворога.

Й думає Оленка: звідки взялася ця страшна пізьма між сусідами, та ще й далекими родичами, які на одній землі живуть і однією мовою розмовляють, чей спричинилися до неї не сільські прозиванки, котрі ще жодного гуцула не обминули, а десь у правіку добрі й лихі вчинки двох гілок шумеївського роду спородили гидке й благородне ймення й визначили – кому славу й винагороду за добродійство, а кому погорду й кару за злочини. Й далекі покоління понесли ті печаті на чолах – одні безневинно покутуючи за гріхи прародичів, а інші – незаслужено втішаючись славою роду…

А може, й провинно, може, й заслужено – де знайти свідка проминулих літ, які втопилися у давнині?.. Тож подумала Оленка, що віднині не фольклорні містерії стануть матеріалом для її журналістських

досліджень, а гріх ворожнечі, що так цупко засів у свідомості родів, незважаючи на те, що ніхто не відає про його коріння.

Й цієї миті дівчина побачила того свідка: на ґзимсі припічка висіла зачеплена головкою Йосипова бартка із всунутим у розлом держаком. Миттю схопилася, похапливо взяла її, немов збоялася, що хтось відбере, відділила головку від держака й, сівши за стіл, почала пильно її розглядати.

Мосянжовий келеп мав розплесканий обушок, видно, колишній власник – мольфар чи то опришківський ватажок – користувався ним у господарстві, проте узори, риски й кружальця, що нагадували солярні знаки, не були пошкоджені; по обох боках головки вирізьбилися дві корони, з-під яких визирали совині очі – може, то лики Білобога й Чорнобога, яких заклинав мольфар, коли вони, зіткнувшись у двобою, загрожували засипати землю градом; а може, то парсуни родових ватажків, які невість-чого заворогували між собою; а ті рунічні насічки – черти і різи – то, певне, запис історії ворожнечі, і якби ті письмена відчитати, то можна б дізнатися про початок розмиру – хтось же записав і прокляття і благословення на бартці…

Ось де захована історія мого роду, подумала Оленка, і напевне серед цих письмен є знак, який би розказав про той мент, коли зеленчуцький рід Шумеїв був обізваний поганим прозвиськом – і започаткувалась відтоді родова ворожнеча, яка вчора мала продовження, а може, й кінець – на Попі Івані.

І тут прошибла Оленчин мозок думка, що правду треба шукати не з її початку, заслоненого віками, а з кінця – з допиту останньої жертви родового роздору.

Вранці Оленка зібралася, сказала батькам, що їде до Жаб'я, а сама подалася пішки в Теребіж. Йшла вздовж Черемоша супроти течії, ріка все звужувалась, міліла й, обминаючи Явірник, залишала його на

пагорбах, помережаних зеленими царинками з розкиданими на них обійстями, і кожне відрізнялося від іншого то ґонтовою, то черепицевою або ж цинковою покрівлею; на одному обійсті стримів до неба журавель, а з другого визирала схожа на капличку цямрована криниця, вивершена фігурним дашком із півником-флюгером; кожен двір мав відмінну огорожу – там штахети, там частокіл, а де звичайне вориння; одні хати складалися зрубом, а інші облицьовувались жовтими дошками – село скидалося на розмаїту й водночас гармонійну, немов у калейдоскопі, мозаїку; був рисунок села продуманий, ніби спланований мислю єдиного архітектора, і свідчило воно про заможність явірницьких мешканців, які, виставивши своє добро напоказ, обступили житлами, немов діти батька, високу Думську гору, на чолопку котрої стояла схожа на старовинну кастелу багацька ґражда.

Досі Оленка ні разу в Явірник не заходила й не мала тут знайомих, а втім, скільки тих дитячих та шкільних літ, та й то середню школу закінчувала в Жаб'ї, а до явірницької п'ятибанної церкви батьки й на празник не ходили – молилися в своїй маленькій дерев'яній церковці; ні один парубок із Зеленої не пазив за явірницькою дівчиною, тільки на третій день Великодня сходилося з обох сіл парубоцтво на границю, й чутно їх було на всю околицю: "Злодії, що з вами ся діє?" – "Апостоли, де ваші постоли?" – й казали очевидці, що без крові ніколи там не обходилося. Але Оленка того ні разу не бачила, та й Юра на границю сина не пускав, а коли Йосип таки виривався з дому на ті гаївки, то й приходив інколи збитий на квасне яблуко.

Оленка навіть не відала, який той Явірник з виду, бо скільки його зобачиш з вікна набитого автобуса, коли доводилося їхати в Буркут?.. Та нині вже знала, що звідси родом Данило, який сказав так просто й щиро: "Ти гарна", а ще ніхто ніколи їй такого не говорив, і ні з ким досі ще не цілувалася, а з ним заснула в солодкому поцілунку, – і де він перебуває в цю хвилину, й котра з цих шабатурок його рідна хата, а та, що найкраща, але ж усі гарні, й у кожній з них міг він народитися; Оленка думала тепер про Данила, й туга добиралася до її серця.

Зупинилася біля кладки, що переводила на другий бік ріки, до Теребіжа, й любувалася селом. Було воно зовсім інакше, ніж її рідне: Зелена втопилася в перелісках, запалася в ізвори та мочули й не виставляла себе напоказ, як Явірник, – щоб Зелену побачити, треба було зійти в довгу й рівну видолину над Черемошем, де скупчився біля церковці сільський центр і заслонився від світу високими цвинтарними смереками – село затаювало перед світом себе й свій опришківський дух.

Оленка навіть не знала, де той Теребіж: сказали їй – за Черемошем. Перейшла кладкою й довго петлювала крутою стежкою між горбами, аж поки вийшла на широку галявину, де чамріли схожі на колиби хижі, покриті сніпками чорної прокуреної соломи, що напластувались один над одним, і дивно було, що ті громіздкі нечупарні дахи не розчавлюють хатні кліті. Але таки повтискали їх у землю – вікна рамцями сперлися на призьби й, зворожені та непривітні, дивилися на світ чорними очницями – могло здаватися, що цей присілок вмисне так нехарапутно влаштувався, аби до нього ніхто не заходив – ні красти, ні правуватися за крадене; схоже було це житловище на розбійницький вертеп.

Оленка зупинилася біля крайньої хати, хтось прозирнув із середини крізь закурене віконце, згодом зарипіли двері, й хлинуло на дівчину запахом коров'ячого посліду – видно, тут сіни служили за стаєнку, – на порозі стала стара жінка в руб'ї й спитала, чого треба. До Михалка Джемиги? А он сусіднє дворище…

Прикро вражена тутешньою біднотою й брудом, заходила Оленка до Михалкової хати – з подивом і страхом. Як може таке нехлюйство сусідувати з явірницькою чепурнотою, ніби тутешній люд таки насправді зумисне втопив себе у твані, кинувши виклик багатству… У кімнатці на постелі лежав невизначеного віку чоловік з перев'язаною рушником головою й кушкою розквашеного носа; Оленка спитала, чи він Михалко Джемига, чоловік ствердно змахнув рукою й далі лежав непорушно; дівчина придивлялася до нього, дошукуючись в його обличчі тих рис, які щойно собі уявляла – воно насправді було брунатне й коряве, тільки очі,

які визирали з-під закутаного рушником надбрів'я, були спокійні й лагідні.

"Чого прийшла?" – спитав по хвилі чоловік, і хоч його слова були непривітні, все ж вимовив їх лагідним тоном.

"Хочу поговорити з вами про..." – сказала Оленка й затнулася.

"Про позавчорашнє? А ти хто?"

"Я з газети..."

"А-а... Ніколи ще про мене газети не писали. То, може, й варто було... А ти звідки, дівко?"

"Із Зеленої..."

"Злодійське то село..."

"Про злодіїв поговоримо потім. Спершу я хочу дізнатися правду".

"Правду? А вона в кожного своя. І кривда – теж своя..."

Чоловік замовк, потім тяжко підвівся і, спершись на лікоть, заговорив...

"Ти, бачу, дивишся на моє убозтво й думаєш собі: а чого ж то Михалко хоромів не набудував, стаєнь для худоби не має, лишень хлів, у якому одна коза мекає, а хтось там придбав собі корову або й дві, ще й коня футрує, щоб легше було в полонину ходити, і повні скрині різної вбері настарав – сардаків, кожухів, кептарів, а багацькі жінки коралі й таляри нашнуровують і, як до церкви йдуть, то стільки їх навішають на шиї, що й голів зігнути не годні, і пріють у них, аби лишень попишатися

перед людьми та зверхність свою показати – а все то марнота й мана. А багач пачки грошей ховає за сволоками та за кроквами на подрі й ночами не спить зі страху, що хтось пограбує… То скажи мені, дівко, яка може бути правда в багатстві, коли дука молиться в церкві, щоб Пан-Біг допоміг йому – того оббрехати, того обшахрувати, іншому недоплатити за роботу, а ще комусь не віддати боргів… Що ти мені на це скажеш, небого?"

"А що казати, – присіла Оленка на лавицю, – коли з вас, вуйку Михаиле, говорить останній лінюх, який не хоче працювати, а жити якось мусить… Ви принаймні двічі на день хочете добре попоїсти, а звідки того харчу наберете, коли робити не хочете?"

"Хто тобі сказав, що не хочу? Піду на роботу до якогось там Апостола в Явірник та й щось зароблю. І вільний я й нікому не підвладний… Ти шукаєш правди, а вона в тому, щоб нічого не мати, а жити… Та хіба кусові учні маєтні були, а світ уславили своєю праведністю. То якщо ти, дівко, з тих зеленчуцьких Злодіїв, що в давнину опришкували, а по войні в банду пішли, то я скажу тобі таке: йди собі геть, не треба мені ні твоєї поради, ані твого жалю, та й слави у ваших газетах не потребую… Банд ери мого неня повісили, а позавчора й мені наважилися життя відібрати…"

Оленка слухала, не відводячи очей від Михалка, й дивувалася, що в цього люмпака аж гейби добрі очі, а мали б бути озлоблені й заздрісні; таїлася в них схожа на собачу запобігливість, і подумала, що з покоління в покоління ці нероби навчалися улесливості, заглядаючи в очі хлібодавцям, і такий спосіб життя вважали єдино правдивим, бо ж, мовляв, і твар земна й небесна не сіє, не жне, а споживає, – і вдавались то до злодійства, як лисиця, то до підлабузництва, як пес. Так виробився певний клас людей, яким бідність дала можливість паразитувати, та ще й при тому викликати до себе співчуття…

"А чому ви називаєте опришків і партизанів злодіями й бандитами? – спитала. – Чейже вони не заради багатства й переситу пішли в ліси,

печери й бункери… Чому б то вам, безмаєтним, яким нічого втрачати, не піти було разом з ними – хіба краще дивитися засльозеними сліпаками у вічі багачеві, чекаючи від нього ялмужни?"

"Ге, таке кажеш, дівко! – тихі очі Михалка зблиснули, й з них пробився на світ блудний вогник, що то спалахує в очах людини, яка зважилася на злочин. – Багач візьме твою працю, заплатить – і будь здоров! А тим треба віддавати душу, а в них є ще така примівка – честь мати, а в них присяга, а в них неволя… На дідька нам цього – для гонору, який в опришків і в партизанів цінується понад усе?"

"Але ж яке то життя – без гонору?" – перебила Оленка Михалкову мову.

"А ось яке – тихе… – вискалив зуби люмпак. – Нам, до речі, найкраще жилося при советах: в артілях чи то в колгоспах – усе твоє! І береш собі, що хочеш, вдень гонорово – а ти кажеш, що без гонору живемо, – а посеред ночі крадеш, і ніхто тебе за це не зганьбить, бо красти в колгоспі – не гріх… Проте бандерам не сподобалась наша воля, то вони проти совєцької влади стали. А колгоспи – хіба то не ми, прості люди? Тому за наругу, що вони чинили над нашим спокоєм й самим життям, їх і прозвали Злодіями".

"Хто прозвав?!" – спалахнула гнівом Оленка – вмить закипіла в ній опришківська кров, і вона пожаліла, що не має з собою бартки.

"Мій неньо! – схопився з постелі Михалко, й собача покірність в його очах змінилася враз моторошним зблиском. – Мій неньо, чуєш?" – повторив, вдаривши себе кулаком у груди.

"Той, котрий видав партизанів, які гуляли у твоєї сестри на весіллі?" – підвелася й Оленка.

"Той, той! – звереснув Михалко. – За кривду, яку зеленчуцькі Шумеї вчинили моїй мамі Калині, Злодіями назвав їх мій неньо – і присохло, як на собаках! Бо наша правда..."

"Брешеш, паскудо! – процідила крізь зуби Оленка. – Не ви так нас прозвали, то давнє тавро, і я таки дізнаюся, звідки воно взялося... Та скажу тобі, що справжнім злодієм був твій тато, який не тільки партизанів продав, а й пасербицю Федору вигнав з хати в найми!"

"О, ти, бачу, знаєш не менше, ніж я, – схолов Михалко. – То чого прийшла до мене? Розпитай про те все байстрючку Федору, що в Пилиповій ґражді ґаздує, вона тобі докладніше розповість про ту свою злодійську правду... Ну йди собі, йди!"

Й коли Оленка ступила за поріг, полетіла за нею люта погроза:

"А тому, хто мене скалічив, хату спалю!"

Розділ шостий

Лук'ян Васильович Вишиванюк був, як на глибокі карпатські недеї, вельми показним чоловіком, якому б годилося не на Тарницькому гребені між Білим Черемошем і його притокою Пробоїщем осісти своїм житлом і маленьке село Білу Річку увінчати палацовим будинком, зовсім не схожим на довколишні хижі, що розсипалися в понизов'ї на річкових побережжях, а вибудувати цю світлу будівлю принаймні над Солотвинською Бистрицею, звідки рукою подати до станіславівських інститутів, музеїв, бібліотек, театру, без яких Вишиванюк обійтися не міг, а що не міг він теж обійтися і без Білої Річки, то начинив свій дім книгами, картинами львівських та станіславівських художників, з яких щодругий був його сердечним приятелем, начинив інкрустованими тарелями, різьбленими касетками і трійчастими свічниками роботи соколівських та яворівських майстрів, прерізними сувенірами, а ще колекціями гуцульських люльок і топірців.

Вірна Лук'янова дружина Марія, яка не дорівнювала чоловікові освітою, заповнила всі кімнати дому подушками, скатертинами, рушниками та портьєрами з космацькими й брусторськими узорами – і все те в палаці Вишиванюків пахло смерековою смолою, воском та крохмалем; а коли ті всі кімнати встигала прибирати господиня – не вгадаєш: навіть найзанудніший чистоплюй не міг би тут знайти ніде й порошинки.

Не мав Лук’ян Васильович ніякого стосунку ні до Апостолів, ні до Злодіїв – ставився він до розмиру між шумеївськими родами по-філософськи скептично, мовляв, у просвічений час не повинні мати місце старі забобони й задавнені порахунки – нинішний люд, на непохитне переконання вчителя, потребує передовсім освіти, бо тільки наука і знання можуть задекларувати світові, що на кожному клаптику української землі – в багатолюдних містах чи в глухих селах – живе народ, готовий до повноправного незалежного життя. А тому давно пора – бодай у думках – поміняти опришківські келепи й партизанські шмайсери на книги й пера – чей тільки за допомогою освіти і натужної праці на землі може народ вибратися з трясовини принижень і негації на рівень поваги й пошанівку серед сильніших сусідів.

За німецької окупації Лук’янові батьки, які з діда-прадіда працювали зваричами на соляних жупах й жили небідно, послали Лук’яна до Коломийської гімназії, а що гімназійне навчання з кінцем війни припинилося, хлопець завершував середню освіту в жаб’євській вечірній школі, одночасно працюючи жупником на гринявському соляному промислі й заробляючи непогані гроші. Саме тоді він виснував, що не конче варто покидати село, йти навчатися до міста й там напівголодним гризти науку, адже всі знання – в книгах, і тільки на них треба витрачатися; якщо захочеш, дадуть вони тобі освіту не гіршу, ніж її можна здобути в університетських аудиторіях, таж колись сини аристократів навчалися вдома! То правда, але для цього треба бути самому в душі аристократом, вміти виховати його в собі.

Й Лук’ян ревно займався самовихованням, відвідував станіславівські музеї, бібліотеки і театр, заочно здобув вищу освіту в Педагогічному інституті, став директором неповно-середньої школи в Білій Річці, на храмовому святі в Явірнику зустрів найвродливішу на світі дівчину Марійку Шумеївну, одружився, побудувався й осів навічно в рідному селі. Давав учням ґрунтовні знання, й багато хто з них, закінчивши вищі навчальні заклади, ставав ученим, а Лук’ян Васильович залишався у своїй домашній академії за книгами, й коли до нього приходили в гості літератори із Станіславова, технарі з Львівської політехніки або ж історики й художники зі Львова, він гідно витримував з ними бесіди і дискусії, й далекі та близькі знайомі з любов'ю називали його "філософом з Річки"…

На Івана Купала завітав до Лук'яна Васильовича давній львівський приятель Іван Іванович Шварна, працівник історичного архіву. їхнє знайомство розпочалося, коли ще були молодими – в понурому склепі, просяклому запахом паперового тліну і мишей: учитель з Білої Річки, замовивши справи з фонду Дідушицьких, дошукувався слідів опришківських походів в ареалі між Чорним і Білим Черемошами, де, за легендами, в печерах Тарницьких кряжів мали леґіні свої осідки з коморами, повними награбованого у панів золота.

Лук'ян Васильович, чесно відповідальний за свою учительську місію, намагався не тільки навчати дітей грамоти, а й прищеплювати їм цікавість до своєї мікроісторії, бо велике складається з малого, і ще ніхто не пізнав минулого свого народу, не дослідивши життєпису рідного міста, села й окремої людини.

Цікавість до історії зародилася в нього ще в дитинстві, коли славетний львівський археолог Маркіян Смішко розкопував скіфські кургани біля Гриняви. Тих найнятих сільських копачів зранку до вечора обступали пастухи й очей від ям не відводили, бо пішла фама по горах, що вчені шукають у Гриняві Довбушевих скарбів. Та коли виявилося, що копачі виймають із могил лише черепки, то й інтерес у пастухів підупав – таких цікавських, як Лук'ян, залишилося зовсім мало, а згодом тільки

він один, і доктор Смішко розповідав хлопчині про скіфів-орачів, про трипільські часи кількатисячолітньої давності, й перед Лук'яном відкривався безкінечний простір, що вгризався в глибину проминулих віків, й хлопець почав усвідомлювати, що це його простір, що життя в нього розпочалося не кілька, а тисячі років тому, й що йому належить ця земля, бо передана вона йому в спадок.

Ті горшки й амфори, розбиті й уцілілі, що їх копачі виймали із землі – то ж побутова власність далекого, проте прямого Лук'янового предка, який виготовляв посуд для зберігання вина й харчів, а щойно знайдені кам'яні сокирки – для того, щоб вирубувати в пущах місцину, якою потім володітиме він, Лук'ян…

І не може такого бути, навчав хлопця доктор Смішко, щоб твої прародичі розмовляли іншою, ніж ти, мовою, бо звідки взялися ті вічні назви – Город, Могилка, Замчище, а річка, в якій ти купаєшся, називається Пробоїще, а ліс у Березові – Княжий, потік у Дорі – Боярський, а от назва цієї гори, яку називають Дзембронею, походить від слова "зембр – зубр"; ти чуєш, синку, що ці тисячолітні топоніми звучать твоєю рідною мовою, – то можеш собі уявити, як далеко сягає твій рід…

Іван Іванович теж охоче допомагав молодому вчителеві дошукуватися в архівних справах слідів далеких і близьких предків, а той, вернувшись додому, писав для себе, проте леліяв у душі думку, що його праця знадобиться нащадкам, – історію Білої Річки.

Шварна приїхав до Лук'яна в гостину на цілий тиждень. Петрового дня він хоче потрапити до Красноїлля на храмовий празник, куди в цей день стікаються гуцульські родини з Устєрік, Яблуниці, Криворівні, Ясенова, – щоб попросити в красноїльського отця дозволу переглянути церковний архів, а може, і в людей щось цікавого випитає. Іван Іванович знайшов у Заболотівському архіві слід бруторського пароха Петра Ступницького, який свою останню парафію займав у Красноїллі й там помер. Священик, як свідчить запис, залишив почерпнуту з розповідей

старожилів хроніку опришківського руху часів Марусяка, Штоли й останнього ватажка Миколи Шумея-Драгирука, якого стратили в Коломиї.

Шварна сподівався знайти цей документ у паперах тутешніх церков…

Марія поралася на кухні, готуючи обід, Іван Іванович і Лук'ян Васильович розмовляли в бібліотечній кімнаті й почули втім чоловічий голос в передпокою. Виглянули й побачили Марію, що повисла на шиї в молодого парубка, примовляючи:

"Звідки ти тут узявся, братчику мій ріднесенький?"

Лук'ян Васильович пішов назустріч Данилові з розпростертими руками й по дорозі розгладжував вуса, готуючись до обіймів.

"Як ся маєш, дорогий шваґерку? А то якими вітрами тебе занесло – стужився, певне, за горами, небораку, та й як не затужити, коли тут тепер така краса!.. Гей, та заходь до нас у кабінет, ми тут з Іваном Івановичем… Але передовсім познайомтесь: це наш славний архіваріус зі Львова, і якщо тобі спотребиться, наприклад, метрика магната Яблоновського, то він умент тобі її знайде… А це, Іване, Марійчин брат".

"Міг би й не підкреслювати, – посміхнувся Шварна. – Вони обоє – як дві краплі води!"

"Тільки одна крапля вже досить каламутна, а друга – як та росичка Божа, – засміялася Марія і з любов'ю погладила брата по волоссю. – Але заходьте, заходьте до вітальні, дорогі мої, обід уже готовий".

"Яка ж то расова порода! – не переставав захоплюватися Іван Іванович, придивляючись до Марії й Данила. – Та що й казати – опришківська!"

"А то ніхто не знає, яка… – сказала, споважнівши, Марія, і, щоб приховати враз наплиле збентеження, похапливо загортала гостей до вітальні, припрошуючи: – Сідайте, розсідайтеся, а я раз-два!"

Лук'ян досягнув з креденса люльку й заходився її розкурювати, Данило вийняв з кишені цигарки – пахучий димок постелився під стелею, створюючи хатній затишок, серед якого сама собою зав'язується розмова.

"Ти сказав – опришківська, – заговорив Лук'ян, звертаючись до Шварни. – Епітет, який став суперлятивом для кожного горянина. А я собі подумав цієї миті, чи не надмірно наш народ глорифікує колишній розбійницький рух й надає йому найпривабливіших прикмет – гордості, відваги, краси… Й завжди, коли находять на мене подібні сумніви, я пригадую "Камінну душу" Гната Хоткевича – не все там у нього бачиться крізь рожеву призму…"

"Глорифікація розбійництва, Лук'яне, веде свій початок з епохи романтизму, – відказав Іван Іванович, погладжуючи блискучу лисину, облямовану стрепіхами рудого волосся; був він значно старший за Лук'яна, його масивне воло протинали два сухі жиляки, схожі на риб'ячі ості, що надавало архіваріусові поважного, аж маєстатичного вигляду. – Й не тільки в нас старовинні легенди створювали привабливий образ розбійника: згадай шотландського Робін Гуда, німецьких Рінальдо Рінальдіні й Карла Моора або ж польського Яношика Нендзу-Літмановського…"

"Згоден з тобою, Іване, тільки я бачу суттєву різницю між європейським розбійницьким епосом і нашим. Німецькі чи то англійські легенди залишилися для тих народів у глибокій історії як надбання епохи романтизму, а опришки у свідомості наших людей ніби й досі живуть і діють – як символ справедливості, добра й відваги. І цим живляться сучасні покоління, ніби інших позитивних прикладів для наслідувань у нас ніколи й не було… А мали ж ми і січових стрільців, і упівців…"

"А то хто зна, чи були б у нас ті стрільці й упівці, якби не живуча опришківська традиція", – втрутився в розмову Данило.

"Напевно, так, але в школі ми подаємо учням переважно Довбуша й Кармелюка з їхньою чисто марксівською ідеологією експропріації експропріаторів: "В багатого відбираю, а бідному даю, і так гроші розділивши, я гріха не маю". Чи ж то не той самий клич: грабуй награбоване!"

"Ти надто довго, Лук'яне, працював у совєтській школі, а вона визнавала тільки класове трактування фольклору, – заперечався Данило. – А опришки не лише грабували, вони ще й воювали за незалежність України в полку Семена Височана".

Марія подала на стіл обід і, сівши до столу, прислухалася до розмови чоловіків.

"Я, панове, нічого не маю проти опришків, – продовжував свою думку Лук'ян. – Адже майже всі нинішні гуцули від них походять. Але не забувайте, що й між опришками відбулося в певний час розшарування на збойників і пушкарів: перші ставали розбишаками, а другі їх знищували, бо хотіли ґаздами стати. Ґаздами!"

"Певне, таке з нашим дідом приключилося, – вставив Данило, згадавши його вибух люті при згадці про опришків. – При ньому Довбуша не вільно було й згадати".

"Так-то так, – відказав Лук'ян Васильович. – Але ж він, наш дід Пилип, після війни постачав провіантом тих, як ти кажеш, опришківських нащадків – українських партизанів. Може, й тому його Апостолом прозвали?"

"Ні, Лук'яне, – заперечив Данило. – Те прозвисько має давнішу історію. Бо чому зеленчуцьких Шумеїв, які поголовно воювали в УПА,

дражнять Злодіями? Хто дав їм ті прозиванки – народ? Сумніваюся… А може, власть імущі – і вони в людях прижилися?"

"То, хлопці, тьмуща тьма – глибина правіку, – втрутився в розмову Іван Іванович. – Я дещо знаю про роздор між родами Шумеїв, а тепер, здається, натрапив на слід того розмиру. Мені б тільки знайти хроніку пароха Ступницького!.. Прихильність вашого діда до партизанів – то справа патріотизму або ж помста москалям за націоналізацію його маєтків. А ворожість до опришків мала, напевно, інші причини".

"Звичайно, інші, – не припиняв дискусії Лук'ян. – Класові – і не треба боятися цього терміну, його не більшовики видумали… Дід Пилип не любив біднякiв – ось у чому річ. Неробами їх вважав і мав певну рацію. Бо скажіть мені, звідки, як не з лінивства, взялося в нашому пролетарському, так би мовити, фольклорі оте втішання бідністю – прославляння голоти, що невість за які гроші пиячить, та обожнювання їхнього лідера, в якого шапка-бирка, зверху дірка, і всім він хамить і нікому з дороги не вступається… А скажіть, чому всі вбогі дівки заміж ідуть, а багаті плачуть – та невже між багацькими дівчатами ніколи не було жодної красуні?.. Та й Шевченко у п'єсі "Назар Стодоля" прославив козацьку чернь, тих ініціаторів чорних рад, а державно просвічене старшинство зневажив. Звідки це пішло, хто й коли прирік нас на вічне жебрацтво та ще й примусив цим пишатися? А нині ж, нині у своїй знаменитій "Марусі Чурай" Ліна Костенко проголошує подібну небилицю: "Грицько любив багатство і любив пісні, це так, якби молитись Богу, а душу продавати сатані…" Що за прокляття на нас, чому ми приречені обожнювати бідність і ненавидіти достаток, ми – найпрацьовитіший у світі народ!.. "Та й беруть дуку за чуб, за руку, третій в шию б'є!" За що – за його невсипущу працю на землі денну і нощну? Я ще ні разу не чув, щоб хтось із москалів зневажив Льва Толстого за те, що той був графом! Тільки ми: я – кріпак, я – злидень, я – розбійник, я – злодій! А може, ті зеленчуцькі Шумеї самі себе так з гонору прозвали?"

Марія враз відклала ложку, аж та дзеленькнула об стіл.

"Доста, Лук'яне, – гнівно глянула на чоловіка, і в її очах зблиснуло зло, яке він щойно назвав класовим. – Не самі, ні… То хтось людську жадобу до волі так зневажив… А бідняцьких красунь не чіпай: я ще не бачила жодної жінки з Апостолів, яка б перевершила вродою інших у нашій околиці. Зате знаю, що моя баба Калина з найбіднішого присілка Теребіжа була першою чічкою в горах! І наша з Данилом мама Федора – теж…"

"І все ж ми належимо до Апостолів, сестро", – посміхнувся Данило.

"То не наша заслуга", – відрізала Марія.

"Ти маєш рацію, Марійко, – лагідно промовив до дружини Лук'ян. – Але ти, мабуть, знаєш, що баба Калина не була теребізькою. І не теребізькі курокради обдарували її красою".

"А хто про це відає?" – підвела Марія на чоловіка сумні очі.

"Ніхто докладно не знає… Міг би про це розповісти хіба що старий ватаг Мочерняк з Веснярки: коли він ще малим хлопцем там кіз доглядав, дівка Калина овець доїла. Я про це дізнався від діда Пилипа, котрому здавен-давна належала та полонина… Й родовід твоєї мами розпочався не в його ґражді, а десь на сторонських гонах…"

Данило переночував у сестри, а вранці сів у буркутський автобус, щоб до вечора знову вийти на полонину Веснярку. Зрештою, йому треба-таки щось дізнатися від ватага про гуцульську демонологію.

Розділ сьомий

Вони стояли навпроти і впізнавали одна одну, хоч ніколи й не бачилися. Оленка навіть не запам'ятала, чи привіталася з господинею ґражди, коли увійшла з галереї крізь відчинені двері до гостиної кліті й у хатньому сутінку побачила невисокого зросту, по-дівочому стрункy

старшу жінку, на обличчя якої падало з вікна полудневе світло й проявляло приховану за мережкою зморщок давню вроду. Було звідкись знайоме Оленці це обличчя – чийсь портрет протискався назовні з глибин старечого віку й засвічувався зсередини полиском молодих очей; дівчина відразу впізнала цей образ й ніби для певності перевела погляд до божниці на покуті, де під іконою з Ісусом, що підвів до неба голову, волаючи: "Отче, чому Ти покинув мене?", висіла на стіні пришпилена шпанеглем фотографія хлопця, з яким Оленка недавно цілувалася уві сні.

Навіть не стрепенулася, немов заздалегідь була готова до такого відкриття: ще коли Михалко Джемига погордливо справляв до байстрючки Федори в Пилипову ґражду, примарилось їй на одну мить, що в цьому тісному світі, густо заселеному Явірнику, вона доконче втрапить до Данилової домівки, бо чому ще раз не міг би статись випадок… їй страшно було втратити Данилів слід, та коли вже ступила в нього, охопила враз її серце тривога, що ось вийде він з другої половини дому, й вона згорить від сорому – адже подумає хлопець, що Оленка шукала його, розпитувала від хати до хати, занедбавши свою дівочу гордість.

Проте тихо було в ґражді, лише на стіні, навпроти образу Ісуса й Данилової фотографії, хилитався під квадратовим старосвітським годинником пойнятий зеленою сніддю мідний маятник, вицокуючи довготривалі секунди, що відмірювали нестерпну тягучість часу, в якому опинилися дві жінки, й жодна не зважувалась заговорити першою: чому я прийшла до вас, вуйно Федоро?; що ти хотіла в мене спитати, доню?; а нічого, мене самі ноги принесли до вашої пишної ґражди із Михалкового свинарника, видно, моя доля вперто зводить мене з вашим сином, а ніяк до пуття звести не може; та скажи нарешті, дитино, чого прийшла, хоч я вже вгадала – ти шукаєш мого Данилка, а він мене розпитував про Оленку Шумеївну із Зеленої, що у Львові вчиться, та я йому нічого не пояснила, хоч знала, що є така панна в сусідньому селі, – бо нащо нам ще одного клопоту, але як ти сама прийшла, то…

"Сідай, Оленко", – промовила Федора, скупо посміхнувшись до неї, а дівчина й не здивувалася, що жінка назвала її на ім'я, а чому б не мала знати, коли й Оленка відразу впізнала Данилову неню; Федорина усмішка розцвітала на устах, ставала щораз щирішою, і врешті жінка не втрималася, підійшла до Оленки і, взявши в долоні її голівку, похилитала нею з боку на бік – немов "печу, печу бабку, кладу на лопатку" – гейби втішилася в цю мить своєю невісточкою, та схаменулася враз Федора й опустила руки – так це ж чужа-чужаниця зайшла до хати, та ще й з ворожого роду, а я, дурна, – ніби свого сина за неї сватаю...

"Чого прийшла, дівчино?" – спитала несподівано черствим голосом, який увігнав в Оленчину душу холод, й та відповіла теж безбарвно – бо ж зовсім чужа була для неї ця жінка, яка ось стояла навпроти з опущеними руками.

"Я журналістка з Жаб'я, то... Ходила в Теребіж до Михалка Джемиги, якого побили на Попі Івані..."

"А що, дуже вутлий він став?" – запитала Федора із затаєною тривогою, чей ішлося таки про її брата.

Цю турботу господині вмить зрозуміла Оленка й тут же думкою проникла в стосунки людей, які є рідними й водночас ворогами, – та стривоженість віддалила дорешти й Федору від дівчини; жінка сіла оподалік на лавицю, склавши руки на колінах, немов на допиті підсудна.

"Ти хочеш щось про нас дізнатися?" – спитала.

"Так..."

"Пощо це тобі?"

"Не знаю, вуйно Федоро", – відказала Оленка й мимоволі глянула на фотографію Данила.

Цей її позирк запримітила жінка, і її обличчя ледь розпогодилося, а далі й зовсім просвітліло. Федора нахилилася до Оленки, поклала свою долоню на її зап'ястя й проказала тихо:

"Данилко вже поїхав… – І, щоб випередити розпитування, квапніше заговорила: – Ми про своє нікому й ніколи не розповідаємо, та й знаємо не все…"

"І мені не розповісте?" – спитала Оленка з надією в голосі.

Федора скинула на неї гострим поглядом, мовляв, яке ти маєш право розпитувати про мої сімейні таємниці – так говорили її очі, а уста склалися в гірку гримасу, немов до плачу, та вмить спливла та печаль з її губ, і жінка промовила голосніше, ніби зважилася на рішучий вчинок:

"Тобі скажу. Тобі одній… Й сама не знаю, чому мені враз захотілося розповісти про те, про що ми дома ніколи й не згадуємо…

…Я добре запам'ятала маму Калину. Так її кликала – Калинкою, бо здавалося мені це слово теплішим, м'якшим, ніж "мама", яке належало всім, а це ймення було єдино призначене для неї. Ще й з виду скидалася вона на заквітчаний білим цвітом кущ, що вигинався билинами з-поміж смеречин до неба над стрімким ізвором, внизу якого синіла заплава Черемоша… Коли надходила повінь, я завжди боялася, що вода підмиє коріння єдиної в цій місцині світлої прикраси – вже нахилилися галузки над урвищем, і досить було одного дужого сплеску повеневих хвиль, щоб не стало калини на шутровому побережжі, де росли вутлі, підмиті водами смерічки з іржавим чатинням на гілках.

А потім так і трапилось: не стало Калини ні на березі ізвору, ані в хаті Івана Джемиги…

Не довго цвіла мама своєю пишною вродою в Івановому бурдею, швидко зав'яла після того, як народила Михалка; я вже тоді перебувала

в наймах у Пилипа Апостола – мене Джемига виїв з дому, як тільки мама зайшла в тяжу. І як це сталося, я й досі збагнути не можу, бо спав він на печі, а мама на лавиці, й ніколи вони по ночах не сходилися, я про це знала, бо тиснулися ми в одній кліті. Хіба що зґвалтував її… Й напевне, так було, бо, завагітнівши, мама ще більше стала ним гидувати й не обзивалася до нього й словом… Гей, та ж бо то гарні діти родяться з любові, а це прийшло на світ таке нужденне потороччя, ніби 'го бісиця підкинула мамі при пологах: замурзане, з більматими злодійськими очима й люто крикливе. Чисто в тата…"

"А чому Джемиг прозивають курокрадами?" – спитала Оленка й одразу пошкодувала мовленого: все ж таки рідня.

Та Федору не вразило її питання і гейби ще й злості додало.

"Бо то злодійське зілля! – протиснула крізь губи. – Поговорювали, що Іван ще парубчаком в чужі курники залазив, то одного разу родич Пилипа, теж Апостол, спіймав його на кражі, вимазав шміром голову, пір'ям обліпив і так пустив по селу…

…А виїдав мене з хати Джемига одним-єдиним словом "байстрючка". Й коли говорити правду, то мав причину мене так обзивати, я ж бо його татом не кликала – не вчила мене мама так звертатися до нього, а якби навіть навчила, ніколи його татом назвати не могла б: чужий він був мені й мав вигляд відьмака – понурий, злий, кустратий і дивився своїми баньками – правим оком у ліву кишеню… Одного разу вітчим замахнувся на мене кулаком, а тоді мама взяла мене за руку й повела до Пилипа Апостола: змилуйтеся, ґречний ґаздо, я служила у вас на Веснярці, аж поки не зайшла в гріх, що його з вашої волі спузар Іван покрив, але ж ви знаєте, що я його не хотіла, могла-м дитину й на полонині вибавити, та ви боялися лихої слави… А ось видите, яка чічка вродилася з того гріха, та життя їй немає – ґнембить її вітчим і бити береться, то візьміть мою Федорку до телят, вона чемна, послушна…

То залишилась я в Пилиповій ґражді донині й помру тут… Вуйко Пилип не пестував мене, але й шматком хліба не корив, деколи й по голівці гладив. Я ж його дєдиком кликала, бо не було в мене ближчої людини. Зрідка прибігала до Теребіжа, щоб маму побачити, а вона щораз дужче в'янула, – ниділа її краса, мов той цвіт на калині в літню спеку. Коли я приходила, то вона мене й до хати не впускала, щоб я, крий Боже, не зустрілася з вітчимом, і розмовляла зі мною біля воринння, тримаючи за руку малого Михалка, та все ховала його за спиною, бо ж було воно схоже на бісеня й люто позирало на мене з-поза маминої спідниці… В Теребіжі я ніколи довго не затримувалася й чимдуж верталася до Пилипової ґражди, яка мені стала рідною домівкою… Та полюбилися ми з Николою, і я в тяжу зайшла, а коли дійшло до шлюбу, то справила мені весілля мама, бо вже так заведено в наших горах, що молодий разом з боярами має забирати молоду від рідної нені. Ой яке криваве було те весілля!..

Аж потім, коли мами не стало, я дізналася від людей, що була вона в партизанів зв'язковою й часто зникала з дому, коли треба було когось повести на стрічу… Я й донині не знаю, звідки взялася моя мама, з якими вітрами приблукала на Веснярку, а вже хто був моїм татом, того ніколи не дізнаюся. А на весіллі…"

"Я знаю, вуйно Федоро, що сталося на весіллі", – вкрадливо промовила Оленка: їй не хотілося, щоб стара жінка ятрила свою душу тяжкими спогадами.

Але Федора далі й далі вела свою мову: на її молоді очі напливали сльози й відмивали зашкарублу часом і вмисним забуттям найгіркішу правду.

"…Що зараз скажу тобі, дитино, – то таке страшне і встидне, навіть язик не повертається… Про це стало відомо аж після весілля, коли наших хлопців спіймали енкаведисти в часі тої гульби та в ізворі, на березі якого цвіла моя калина, постріляли… Я прибігла на той похорон: з лісів, криївок, бункерів повиходили партизани, щоб провести в останню

дорогу своїх побратимів, і моя мама теж там була… Й те, що сказав перед народом надрайоновий Служби безпеки, мені не могло вміститися в голові: дізнано, що Іван Джемига найнявся сексотом до большевиків, був приставлений до власної дружини, й бувало не раз так, що підпільник, якого Калина справляла на стрічу, потрапляв просто в руки облавникам. А про партизанську гульбу на моєму весіллі Джемига сам побіг звідомити в жаб'євський гарнізон, і є свідок, бо між стребками був свій, і той бачив, як донощик рапортував начальникові гарнізону…

Страшно було, аж моторошно: до упівської могили привели із зв'язаними назад руками сексота Івана Джемигу, зачитали вирок, потім звели в яр і повісили. Той його лемент я й досі чую: "Злодії ви, злодії!" – верещав він і водночас, падаючи на коліна, благав пощади.

Отак він нас і тебе, доню, теж, прозвав Злодіями перед своєю смертю. Та очистилась я від цього прозвиська серед явірницьких Апостолів…"

Сказала Оленка:

"Ви очистились, а ми з ним залишились. Бо не від Джемиги воно на нас упало. То давнє прозвисько…"

"Та яке це вже має нині значення?" – знизала плечима Федора.

"Має, вуйно Федоро, має. І через це ще й сьогодні ллється кров… А що сталося з вашою мамою потім?"

Федора схлипнула.

"На другий день після похорону партизанів мою маму знайшли мертвою біля тієї могили. Не могла перенести сорому, в якому сама була непровинна. Наварила відвару з блекоти і там, на могилі, випила… І що

гадаєш – випадок то чи Божий знак – калина на березі ізвору в той же день впала: схилилося било й повисло над заплавою. А потім всохло..."

І не було вже про що говорити. Федора мовчки дивилася на Оленку, милуючись нею, а потім проказала, ніби виправдовуючись перед дівчиною:

"А Данилко поїхав... За годину перед тим, як ти зайшла, вийшов з хати".

"Бувайте здорові, – поклонилася господині Оленка. – І вибачайте за клопіт".

Та Федора стояла непорушно, й видно було по ній, що хоче іще важливе щось сказати. Хвилинку повагавшись, підступила до Оленки, обняла її й прошепотіла:

"За невісточку тебе прийняла б – така-сь файна".

Оленка притьмом вибігла з ґражди.

Розділ восьмий

Дмитрик Мочерняк виріс із своїм неньом на Веснярці: старий Штефан ватагував, вірно служачи ґазді Пилипові Апостолові, а малий не відступав від тата.

Як тільки на хребтах Чорногори залишалися від снігу сірі латки, які дорешти згинуть аж у Петрівку, й наставала пора готувати колибу і стаї до весняного ходу, що відбудеться на Юрія, й поки потужний рев рогатої худоби, мекання кіз та блеяння овець вихопляться із притишеності в долах під саме небо й звістують весну, – Дмитрик з неньом та ще із спузарем Іваном, який має розпалити вічний вогонь, вже пораються зранку до вечора на стоїщі, лагодять загорожі, шалюють

ліщиновим пруттям та глиною стіни колиби, в яких від зимової течі та хуртовин поробилися шпари, направляють перегородки в стаях, щоб відділити майбутніх ярок від овечої турми, заопатрюють покрівлю на дахах, щоб не текло, як упадуть літні плови, й запасаються дровами, сухим ріщам та хмизом для ватри, котра не сміє погаснути аж до тієї пори, коли налетять на полонину перші зимові шарґи.

А небо над Чорногорою низьке; як тільки западе ніч і затремтить від невловимих звуків неосяжного простору, немов середня струна на басі, а потічки звучно задзвенять, як ті струни під пальчатками на цимбалах, коли вряди-годи нічну пітьму розірве зловісний регіт пугача, від якого серце в грудях мліє, а небо, поцвяховане зірками, загляне в димарний отвір у даху колиби, тоді змерзлий, мов цуцик, Дмитрусь висуне з-під накинутого на плечі сардака руку й намагатиметься діткнутися пальцями до небесних каганців, щоб хоч трохи зігрітися…

І бачить Дмитрик крізь дрімоту, як із західних пропастей Чорногори, із Срібної землі, крадеться син Чорнобога й Мари – пекельний ватажок Пекун, – тривожна була тоді провесінь і тривожною була мова ватага Штефана, який водно говорив про війну, що може накотитися з Хуста – нечутно крадеться до Веснярки лютий Пекун, який хоче погасити вічне вогнище в колибі, і та вкрита зітлілим кожухом купина – спузар Іван – деколи поворушиться й крізь прошивку в кожусі дмухне на поліна, по яких бігають і тут же згасають іскринки; від подиху спузаря вони спалахують чадними пломінцями й зелено мерехтять… А коли проколювався світанок, бачив Дмитрик, як із заросляка, що обступив звідусіль колибу і стаї, виповзають гадюки, яких він не боїться, бо знає, що їм призначено навчати його мови квітів, трав і вміння знаходити в день весняного рівнодення, на Зміїне свято, цілющі рослини.

Так ночами й досвітками, бо вдень не мав часу, навчався Дмитрик розуміти потаємне життя гір і себе самого в тому житті, й знав він уже: он та ропуха, що виповзла, зачувши теплінь, з підземного царства, була, можливо, взимку звичайною жінкою, яка під весну перемінилася у відьму, й добирається тепер до стаї, щоб знайти в ній скритне місце,

звідки зручно буде вилізати вночі й висмоктувати молоко в корів, – а вбивати її заказано, треба заворожити, і це може вчинити тільки ватаг… А ось їжак, наймудріший із тварин, уже прокинувся і, чмихаючи, залазить у люфт під колибу, де виїдатиме жуків, тарганів і всіляку гадь, яка шкодить чабанам – гризе, докучає і загрожує болістю; і вже пробує простору легкокрилий кажан: кружляє над головою, вибираючи мент, щоб вчепитися за волосся, проникнути до черепа й випити мозок…

А під самою небесною банею, осяяний першими променями сонця, ширяє беркут, що народився зі сльози Божого всевидячого ока, й пильно стежить за молодими відьмами, які, прокидаючись зі сну у своїх домівках, виганяють душу з тіла на відьомські герці й наготовляються варити чарівне зілля для приманки любасів, спивати веселки й роси, щоб набратися сили для вальпургієвої ночі під перший день мая, коли вони злетяться на Лису гору й зупинять весну. Заскиглить беркут у належну пору й поверне душу відьми в сонне тіло.

Прокинувшись урешті від сновидінь, стане Дмитрик на коліна й прошепоче вранішню молитву, якої навчив його неньо: "Добрий день тобі, сонечко ясне, освіти мене перед усім миром добротою, красою, любощами й милосердям!"

Так минав час на полонині до половини марта – дні в роботі, а ночі в мареннях – і ті дивовижні чари й батькова наука на господарці мали тривати до Святого Юрія, коли на верхи вийде товар і для ворожби не залишиться ні крихти часу, – й так мали минути перші два весняні місяці. Та враз у половині марта сталося те, що, незрозуміло для Дмитрика, пророкував неньо.

Одного березневого досвітку з боку Хуста вдарилося в західний схил Чорногорського хребта, немов хто шутром жбурнув, кулеметне торохтіння, й продірявили світанкову тишу постріли з карабінів.

То почалася війна, й ватаг Штефан Мочерняк звелів Дмитрикові й спузареві Іванові класти дошки на дилини в гуртожитній кліті, чей можуть леда день прийти сюди вигнані із Срібної землі закарпатські вояки – уцілілі й поранені, й доведеться Штефанові виймати із сховку пістолі, призначені для ведмедів, щоб оборонятися перед шандарами – угорськими й польськими, бо може й таке статися, що вийдуть вони до вогенного пограниччя.

Війна в Срібній землі як раптово спалахнула, так і стихла; ще впродовж двох днів чутно було короткі перестріли, а далі стало глухо в горах, і той спокій для Штефана, та й для Дмитрика – бо що неньові, то і йому – був украй тривожний, і почували вони себе так, ніби опинилися в густій мряці, що німо запала на верхи й доли сизою непрогляддю, в якій немає ні напрямку, ні висоти.

Тільки спузар Іван непорушно чапів купиною над ватрищем, і нічого, крім вогню, що ледве тлів і випростовував стовпик диму до отвору в даху, його не обходило; той Іван гейби не мав обличчя, а тільки сіру машкару, з якої прозирали більматі очі, і впевнювався з кожним днем ватаг, що то не парубок з Теребіжа приплівся до нього на службу, а болотний арідник приповз до колиби, й не знає він людської мови, бо ніхто від нього ще й слова не почув; а коли спузар засинав біля ватри, Штефан деколи пильно приглядався, чи не визирають з його порваних постолів чорні копитця, й не раз хотілося йому стягнути кучму з голови спузаря й намацати пальцями в завошивленому волоссі тупі ріжки, та не робив цього, добре знаючи, що навіть якби й був Іван арідником, то ментрожити його не варто, бо чортівське плем'я помагає в господарстві, аби тільки його чимось не роз'юшити…

Повзли дні в липучій тиші, а Штефан усе поглядав на захід, очікуючи, що хтось із кривопільських Гулейчуків, бистреньких Баб'яків, ілинецьких Петришиних та зеленчуцьких Шумеїв, які напровесні подалися воювати на Закарпаття, таки переступить колишню чеську границю, до якої – подейкували чабани, котрі, минаючи Веснярку, добиралися до своїх полонин, – підходять мадярські пограничники, щоб

встановити з поляками спільний кордон. Бо прем'єр Карпатської України Волошин і комендант Климпуш покинули Хуст й опинилися в Празі, а на карпатських січовиків пішло сорок тисяч мадярського війська – і вчинили вони страшну масакру на Красному полі біля Хуста. Кілька сотень січовиків, а теж галицьких добровольців полягло, і як уже не збиткувалися мадяри над живими і мертвими! А більше тисячі перейшло на румунський бік, і ще не знати, чи не передадуть постолешники мадярам наших хлопців… Та вже втікають інтерновані вояки з румунських таборів, добираються до польського кордону – й може таке статися, думав Штефан, що хтось із тутешніх леґінів вернеться на Веснярку, звідки вони подалися місяць тому в Срібну землю воювати за окраєць України. А тут, у Чорногорі, – дим та й нитка, тут є де сховатися від польських шандарів.

Й не забарилися карпатські стрільці й галицькі добровольці: прийшло їх зо два десятки, обдертих і роззброєних, на Пилипову полонину – три брати Гулейчуки з Кривопілля, Микола Грабар із Зеленої – цих знав ватаг, і ще гурт незнайомих хлопців: привів їх хорунжий – красень Петро, у мазепинці й засмальцьованому стрілецькому мундирі, з топірцем у руці – закарпатець з Колочави.

Два дні відпочивали вони в гуртожитській кліті, що її поспіхом обладнав ватаг, сподіваючись пришельців; усі разом з хорунжим напевно походили з опришків, й подумав Штефан Мочерняк, що не мине йому плазом, якщо, не дай Боже, приплентається в полонину ґазда Пилип, який з давен-давна мав погані порахунки із збойниками.

То порадив Штефан хлопцям, щоб забиралися з Веснярки на Чорну гору, в ті недоступні недеї, де печер і довбушівських комор много – там перебудуть до осені, а далі як Бог дасть. Нині така непевність у світі – не знати, що й з Польщею станеться, бо он німці вже повоювали чехів і на тому не зупиняться: переможець, як той картяр, не припиняє гри після першої і другої, і третьої взятки… А від Чорної гори недалеко Зелена, там свої люди, якось допоможуть…

Послухався Штефана хорунжий Петро, з дякою взяв від ватага пістоль, на ведмедів призначений, бо ж зброю румуни забрали, залишили йому лише прадідівський келеп, й повів він недобитків на Чорну гору, в найпропасніші карпатські ізвори. Вислизнули втікачі в саму пору з Веснярки: налетіли в полонину польські шандарі, перетрусили колибу, гуртожиток і стаї, та жодних вояцьких слідів не знайшли й забралися – тільки й того, що якийсь заюшений злістю поліцай ждюхнув Штефана в груди кольбою, аж той на землю повалився, дякуючи проте в душі Богові, що на тому стало.

А на другий день після жандармської облави прибрів до стоїща Пилип Апостол, бо приснився йому сон, нібито з димом пішла його колиба і всі статки. То аж зів'яв з утіхи, дізнавшись, що все обійшлося миром, і запитав у Штефана:

"А ті приходили? Лиш не викручуйся, правду кажи!"

"Та були… Але вже їх нема".

"А куди пішли?"

"Та на Чорну гору, де їм ще сховатися?"

Довго сопів Пилип і смикав вуса, а потім сказав таке, чого ніяк не сподівався почути Штефан від фудульного ґазди:

"Най ся страчу… Якби, коли вже худобу виженуть на пашу, прийшов хтось із них зголоджений, то дай йому якийсь там гарнець бриндзи. З мого паю… Як-не-як, а за Україну воювали".

Минуло Змііне свято – рівнодення, й десь там, на долах, вже прокололося із землі лічниче зело, а гори почали молодитися на весну: набухало ялинове гілля м'яким жовтуватим чатинням, зачервоніли гілки свиду, підвів свої кучері до неба чорний заросляк, царинки замаїлися

синіми бриндушами й заталаніли на схилах підсніжники, опустивши долі в тузі за зимою білі дзвіночки.

Й Дмитрика поманили до себе пропахлі свіжою живицею бори, якими понижче заросляка оперезалася Попова гора, немов березівська молодиця темнотканою опинкою на Великдень, й хлопчина рахував дні, а то й години, що зосталися до неділі, коли неньо одягне новий вибиваний кептар, крисаню з павою й ходитиме повагом довкола стоїща, вдивляючись у закарпатську синяву, аж поки вона не почне виїдати очі – чи не уздрить когось, хто нипає рагашами, прокрадаючись на польський бік. Й наслуховуватиме ватаг хоча б тихого тріскоту сухого галуззя в низовинах, заростих лісом, – немов на чатах пантруватиме Штефан недільні гори. А для Дмитрика настане воля, і неньо й слова не скаже, коли хлопчик покотиться царинками, немов клубочок, аж поки заховається в густому борі, звідки цілий тиждень озивався до нього Полісун, запрошуючи до забави. Свисне, гукне Дмитрик, а лісовий бешкетник відізветься, й розкотиться відлуння увсібіч, а ти вгадай, у якому дуплі він засів. Проте хлопець чуйно наслуховувати буде, щоб таки добратися до нього й уздріти волохатого й збитошного Полісуна… Але як непричком перейде дорогу рогатий Чугайстер і заграє на сопілці, то Дмитрик умить забуде про Полісуна, пуститься з Чугайстром у танець і доконче перетанцює його, щоб утвердитись у своїй молодій силі; а вже як Стрибог нашле на нього своїх онуків – аби лишень не Шарґуна і не Смерча, а Буревія, Вихора чи Крутія – ото буде диво, коли застугонить, зашумить, заклекоче весь бір, і той величавий лісовий хорал дійме невимовною втіхою хлоп'ячу душу, аж та втіха, диви, й бризне сльозами з віч.

І так мине свята неділя в забавах з душами пущі, й Дмитрик за цілий день таки встигне побачити волохатого Полісуна в дуплі столітньої смереки, а той умить сховається в глибоку розколину, перед тим лукаво підморгнувши до хлопця, і вволю натанцюється Дмитрик з Чугайстром на круглій галявині й покине його, змореного, щоб віддихувався після гульби, й нарешті зіпреться спиною на невидимі крила Буревія, які винесуть його на просіку, що перетинає бір аж до Прелук, – там стоїть

таємнича колиба, про яку знає тільки Дмитрик: він нечутно підкрадеться до неї й прудко вскочить досередини, щоб застати там нявку, найкращу лісову дівицю, яка не встигне сполошитися й утекти в нетрі…

Й уже він зупинився біля тієї колиби, тихо прогорнув пересохле гілля, що нависло над входом, увірвався й сторопів з дива: жива нявка лежить на торішньому сіні, в неї перелякані очі й уста розтулені до крику, а видобути з себе голосу не може; нявка схоплюється, сидячи відсувається вглиб колиби й заслоняється руками перед напасником, за якого узяла Дмитрика, а сама неймовірно вродлива, таких у справжньому світі не буває… Дмитрик набирається нечуваної відваги, хапає її за руку, виводить з колиби і не йме віри, що насправді знайшов живу нявку; вона слухняно йде за ним, а він при світлі придивляється й сліпне від її вроди.

Хто ти така?; я голодна; то біжім до неня, ти годна йти?; годна, а твій неньо мене не вб'є?; чи ти здуріла, мій неньо добріший за всіх на світі, але скажи – ти привиділася мені, як той Полісун або Чугайстер, чи ти жива людина?; я голодна…

Й він веде її за руку просікою, вони минають столітню смереку, в дуплі якої заховався лісовий збитошник, переходять через галявину, на якій Дмитрик щойно до змору танцював з Чугайстром, продираються обоє крізь зарослякк; нявка вже не йде – безсило тягнеться за хлопцем, аж колінкує, та Дмитрик став дужим легінем, бо ж таки перетанцював Чугайстра – він волочить нявку за собою, і вже вони обоє допадають до стоїща, де походжає ватаг у крисані й вибиваному кептарі; Штефан запримічує їх й біжить назустріч, він бере на руки дівчину, заносить до колиби, садовить на лежак, підносить до уст збанок з молоком, вона п'є і п'є, а далі сон її долає; в напівзімлінні дівчина падає на лежак, й питає Штефан, схилившись над нею:

"Хто ти?"

"Я Калина. З Колочави".

"Падоньку гіренький, аби-сь лиш не вмерла…" – забідкався ватаг над красунею.

"А то нявка?" – невпевнено запитав у неня Дмитрик.

"Певне, що нявка, сину… Бо звідки могла б тут узятися така красна дівка?.. Ти як сюди забрела?" – спитав Штефан, діткнувшись долонею до дівочої щоки.

"Я втекла від мадярів…" – прошепотіла Калина й мертво заснула.

…Старий Мочерняк збивав у будзи стяте овече молоко в котлі – то його щоденна робота – й безугаву говорив, ніби сам до себе, згадав про те, як хорунжий Петро, наречений Калини, забрав її з собою в партизанку; але робота закінчувалася – в казані залишався зелений дзер – й стихала Мочернякова мова, хоч як просив Данило Бога, щоб ватаг не змовк… Та старий підвів нарешті голову й, витерши руки рантухом, проказав недбало, ніби йому вже надокучила власна бесіда:

"Ти питав про нечисту силу… Нема в горах нечистої сили, а як є – то в людях… Той спузар Іван, що служив у мого неня, був арідником – сатана сидів у його нутрі, я про це добре знав. І мені й донині шкода, що Пилип Апостол відіслав з ним на доли мою нявку, коли вона, в тяжі, вернулася на полонину…"

"Та розкажіть докладніше, вуйку Дмитре, – занаглив Данило, побачивши, що ватаг більше розмовляти не хоче. – Далі що було?"

"А далі спати. Всьо! – підвівся Мочерняк з лавиці, кивнувши головою на двері. – Най тобі решта досниться… Але й ти, бачу, свою нявку загубив".

"Загубив, вуйку", – продерся сухий шепіт з Данилових губів.

"На те вона й нявка… З'явиться, мов блудний вогник, і зникне, залишивши в серці смуток. І моя Калина навіки зникла. Отаке-то…"

Розділ дев'ятий

"Ото з'явиться вона тобі, мов блудний вогник, зачарує і зникне", – проказував Данило в думці, немов молитву перед сном. Лежав скраю на нарах, там само, що й позавчора, тільки тепер не блукали по його устах вологі й м'які губи дівчини, не чув її чистого, як у дитини, подиху, й не дотикалися до його грудей тугі горбочки персів, захованих під чоловічою сорочкою, яку дав Оленці ватаг, щоб переодягнулася в сухе, – й залишилася лише терпка млість у чреслах і невтримне бажання роздерти від прошивки аж донизу ту згрібну робу й злитися з дівочим тілом; та жага була така всеможна, аж реальна, й Данилові митями здавалося, що сталося те жадане й неймовірне, і в його обіймах тріпоче й звивається в'юнка, немов куниця, нявка, обпікаючи своєю голизною.

Було тихо в гуртожитній кліті, на нарах покотом спали чабани й пастушки, їхнє глибоке рівномірне дихання підсилювало тишу, згущуючи її в тягучу патоку, й тому так виразно вилущувався з неї шепіт – той самий, що й позаминулої ночі, ніби він ніколи не припинявся, не стихав, хіба що заглушувався вдень робочим шарварком, і був таким живим і безперервним, мов биття серця, стукіт якого чутно тільки вночі.

"Марічко-любасочко, вийдім надвір, там горить трава під місяцем, а ми ляжемо на ній і до світанку гей як налюбимося…" Ці слова весь час повторювалися, й побачив Данило, як підвелася з нар дівоча постать, тихо опустилися ноги на долівку, й випливло з кліті щось, мов дух, а за нею так само нечутно, ніби ступав по місячній доріжці, що втиснулася знадвору досередини крізь відхилені двері, виходив Іванко – обоє тихо зникли й, напевно, десь там, за воринням, вже тліла під ними трава, не

місяцем запалена, а їхніми жагучими тілами; намагаючись заснути, гасив Данило в собі невтримну хіть.

Спав чи не спав, уві сні це бачив чи наяву: лежить на нарах осяяна сніпком місячного світла небаченої краси нявка на ймення Калина, пазушина розщінкана, й прозирають крізь прошивку, стримуючись, аби не виплигнути, білі груденята з брунатними зернятками; нявка розкидає руки, а в гуртожитній кліті немає нікого, тільки Данило по-злодійськи причаївся й чекає чужої гріховної яви, яка ось-ось засвітиться, осліпить і спалить його пекучою заздрістю; нявка безсоромно наготовляється до любові – підбирає з колін сорочку, закочує її до шиї, з-поміж ніг виростає чорний кущик і розхиляється; нявка жде й тремтить від пекельного бажання, а тоді дверну пройму заступає висока постать хорунжого в мазепинці, він іде місячною доріжкою тихо й невпевнено, достоту як щойно виходив за Марічкою Іванко, роздягається й покриває собою нявку; вони зливаються в одне тіло навіки – аж до ранку, й не чутно ні поруху, ні млосного стогону, тільки слова: "Калинко, Петрику – Калинко, Петрику", начебто пристрасть відібрала коханцям живу мову й залишила тільки імена, якими назвалася їхня любов.

Й бачить Данило, як, згорнутись купиною на порозі, підглядає чужий гріх болотний арідник, в якого немає обличчя, тільки сіра машкара, проколена двома кружалами більматих очей, хлопець упізнає спузаря Івана з Теребіжа, про якого розповідав ватаг, й струшує ним огида до ницого потороччя, яке втішає себе чужою радістю, бо на свою власну не спроможне; Данило уві сні поривається до дверей, щоб виштовхати мерзотника за поріг, в злості прокидається й никне від сорому, усвідомивши враз, що подібним нікчемою щойно був сам; та заспокоює себе виправданням, що все те йому лишень наснилося, й що він уві сні додивлювався розповідь ватага…

Лежав непорушно й тупо вдивлявся в стелину, а коли почув, як надворі зашелестіли кроки, заплющив очі, щоб не бачити: то верталися, випрасувавши траву за воринням, Іванко з Марічкою; втихомирені й

спустошені любов'ю, вони тихо влягалися на те саме місце, де щойно кохалися Петро з Калиною, й міцно поснули.

А надворі розвиднялося, й заблеяли вівці в кошарах, заревіли голодні корови в стайнях, вже почулося молоде гейкання пастухів, – тоді схопився з нар Данило, вийшов з гуртожитку й поквапився до колиби, щоб перейняти ватага перед тим, як він подасться в полонину, бо іншої нагоди дослухати історію Петра й Калини не трапиться вже ніколи. Рвучко відчинив двері колиби й запитав спузаря, який роздмухував вогонь, де вуйко Дмитро, що його не видно.

"А подався на Прелуки додому, – відказав спузар. – Аж завтра вернеться".

Данило вийшов з колиби й дивився, як перекочуються, віддаляючись від стоїща, турми овець. Галайкання стихло, никло блеяния, й хлопець, повагавшись хвилину, подався слідом за пастухами.

У цей самий час, у вранішніх потемках при місяці, що закочувався за Маґуру, спускався ватаг Мочерняк у вияр, звідки потягнулася доріжка на Прелуки, й на мить зупинився біля запущеної колиби, схожої на купу хмизу, – тієї самої, в якій півстоліття тому знайшов нявку Калину, що боролася тут з голодною смертю.

Насправді колиби вже не було: дах із смерекових жердин заламався, чатинна покрівля поросла лопухами й падиволосом, чорною дірою зяяла дверна пройма, проте ватаг таки заглянув досередини, й потягло на нього тлінним грибковим духом; пріча, на якій колись лежала приречена на смерть нявка Калина, взялася повстю моху, й по ньому повзали ропухи й саламандри; Мочерняк, гидливо чмихнувши, відхилився, та все ж стояв непорушно, дослухаючись, як тліє в душі далекий спогад про таємничу красуню, яка заблукала в Прелуцький бір, а Дмитрик подав їй руку, вивів на волю і врятував.

Й за це отримав неоціненну нагороду: на три роки старша від дванадцятирічного хлопчиська, Калина дозволяла йому стояти поруч, коли доїла овець, відносити повні дійниці до колиби, подавати порожні й крадькома дивитися на неї…

Та нагорода межувала однак із гірким смутком, бо я щодня, щомісяця все більше переконувався, що ця чарівна бісиця не для мене розквітає, й колись настане мент – прийде з гір легінь-красень, забере її з полонини, й зникнуть вони з моїх очей назавше – недарма не раз, забувши про мою присутність, Калина замріяно вдивлялася на захід, ніби милого виглядала, або ж розповідала мені про Срібну землю, мов про рай земний…

Ватаг зрушився з місця й поквапився стежкою на Прелуки, втямивши враз, що старому чоловікові негоже, а то й соромотно поринати в дитячо-юнацькі спогади, коли вже й онуки поженилися й вибудували чепурні хижі на явірницьких царинах, а його ґражда, не гірша за Пилипову, пишається на прелуцькій оболоні над Черемошем, і ще парубком перейняв він неньову ґерлиґу, коли той переставився. Й ґазди Пилипа теж не стало – тож ватагував Мочерняк на Веснярці сорок літ, витримавши артільну неволю за совєтів, а за України сам ґаздою став на полонині…

І що ти ще хотів почути від мене, парубче Даниле, я таки вирахував тебе, явірницький Шумею… Що ж, мені не жаль: якщо дочекаєшся мене на стоїщі, то я завтра розповім тобі те, чого ти не знаєш… А втім, чи варто повертати порослі мохом забуття минулі дні? Та ба – вони не питають, самі повертаються…

На Веснярці – немовби зірка впала з неба й залишилася серед нас, щоб світити, зігрівати й милувати око: такою стала для мене дівчина Калина із Срібної землі… Від її вроди, веселого усміху й не чуваних у наших горах пісень, які вона виспівувала, коли доїла овець, – "бо я така файна, ой-ягой, бо я така файна, як тая зірниця!" – я, а також мій неньо ставали добрішими й завзятішими до роботи. Я ж намагався водно

привертати до себе увагу Калини, щоб вона хоч зрідка позирала на мене, зігрівала поглядом, усміхалася, а дівчина й не жаліла для мене того щастя, та, незважаючи на те, що вона щедро вділяла мені уваги й дозволяла знаходитись весь час при ній, іноді замість веселощів туск прокрадався до мого серця: мене сушила тривога, коли я запримічував, як день відо дня моя нявка стає зрілішою, наливається молодою кров'ю й розквітає, немов пуп'янок ружі, який ще вчора ховався в зеленому кожушку, а нині розірвав ту неволю й відважно глянув на світ багряною голівкою – завтра ж той пуп'янок закучерявиться, розкриється, повіє від нього медовим запахом і замане, замане... А я далі залишуся зелепужним недоростком, і здавалося, що буду таким завжди, й ніхто ніколи не дозволить мені прилетіти на волання розквітлої краси...

Дізнався я від неня – Калина йому розповіла, як вона, колочавська селяночка, що мала дар Божий до танців і співів, покинула рідний дім і прилучилася до артистичної групи "Летюча естрада", котра, за Волошина, гастролювала по селах і до Колочави якось завітала; її прийняли танцюристкою й співачкою, і заміни їй не було, й бурею оплесків завжди супроводжували її глядачі.

У день засідання Сейму Карпатської України, який проголосив незалежність Срібної землі, ансамбль прибув до Хуста, й Калина співала в хорі: гімн "Ще не вмерла Україна" звучав під гуркіт мадярських гармат, що долинав із Чинадієва... Після цього величного свята підійшла під Хуст багатотисячна орда – покинув Сейм столицю, гинули січовики в нерівній битві на Красному полі, й розпорошилась "Летюча естрада".

Калина залишилася сама в зайнятому мадярами місті, заховалася в пивниці розбитого склепу й перечікувала, поки вщухне стрілянина... Сподівалася, що знайде її тут хорунжий Петро, який після урочистостей, спираючись на топірець, вийшов на сцену, обняв Калину й пообіцяв, що розшукає її, навіть якби світ перевернувся, а сам пішов на Красне поле й пропав... Коли бої стихли, Калина вийшла з підвалу, бічними вуличками та закамарками вибралася з міста й Нересницькою долиною дійшла до Тиси, перебрела ріку й далі йшла навмання бором боса й голодна, в

розпачі сподіваючись вийти з лісів хоча б у якесь село, й натрапила нарешті на занедбану колибу, зайшла до неї, впала на протрухле сіно й чекала смерті…

Перелітували ми спокійно, а на початку вересня вибухла Друга світова війна, Польща розпалася, совєти в глибину Карпат поки що не сміли заходити, й Веснярка опинилася на вольній волі. Худоба зійшла на доли, а ми з неньом, Калиною й спузарем Іваном запаслися харчами, обклали загатою колибу й залишилися зимувати на полонині.

Й тієї зими сталося те, чого я боявся й підсвідомо очікував у тривозі. Калина геть перемінилася – затужила за коханим і тричі на день молилася, щоб Господь зберіг йому життя.

"А коли він живий, вуйку, – говорила моєму неньові, ватагові Штефанові, – то напевно знайде мене, бо ж так казав, коли прощався зі мною… А чи не побачили ви, дєдику, серед тих безоружних стрільців, які перейшли румунський кордон й через Веснярку подалися на Чорну гору – ви про це розповідали, – чи не було серед них хорунжого в мазепинці й з опришківським келепом у руці? Йой, дєдю, пригадайте, таж він такий красень, що хто його бодай один раз побачив, той назавше затямить!"

Дівчина дивилася на ватага з благальною надією, аж поки Штефан не сокрушився серцем й признався, що був серед стрільців такий, як вона описує, й Петром назвався, а переховується він з побратимами в печерах на Чорній горі, й денеколи хтось із них приходить за харчами на Веснярку.

Й відтоді пропала для мене нявка Калина, чужою мені стала, і я не чув більше від неї ні пісні, ні сміху, так – ніби зникла вона з полонини, і її сині, мов небо, очі вже не зупинялися на мені, й відповідала вона на мою мову скупим словом, а то й відмовчувалась, ніби мене вже не було на світі.

Тільки тоді, коли влягалася на лежаку до сну, а спузар Іван, який невідступно сидів за ватрищем – безмовний, ніби глухонімий – підводив голову й більматими очима, що й райдужок не мали, лише засновані червоними прожилками білки, впивався в неї, гейби пожирав її голодним поглядом, – тоді Калина поманювала мене рукою й мовчки просила сісти скраю прічі, і я не відходив від неї, догадуючись, що її лякає; я готовий був трутити спузаря, запхати його голову в тліюче вогнище, щоб зішкварилася, – таким ненависним став мені Йван, хоч ніяким злом мене ніколи не діймав; а коли Калина засинала, я загортався в кожух, лягав на долівку між ватрою й Калининим лежаком й оберігав свою нявку, готовий вчепитися в спузареве горло, якби він задумав щось лихе.

Так минула люта й голодна зима, а навесні, коли вже худоба вийшла на пашу, – пастухи, ґазди і сам Пилип Апостол, який з'явився на Веснярці з першим весняним ходом, заговорили про якісь артілі й колгоспи, що їх совєти засновують по селах і колись-таки доберуться й на полонини. То насторожився ватаг й про Калину подумав: що він скаже про неї комісарам, коли спитають, адже вони зуміють перевірити, хто така й звідки тут узялася.

Та поки що запитав Пилип, дивлячись на гойну дівку, яка невість-звідки опинилася на Веснярці, й відказав Штефан ґазді, що то його похресниця з Прелук – помагати прийшла.

Видно було по ґазді, що він не повірив: люто крутив Пилип вуса, спершу допитувався, чи не приходили ті з Чорної гори – а що ти їм дав і скільки, й не корив за втрату, аж нарешті сказав твердо, як припечатав:

"Щоб її тут не було!.. Ще мені байстрюків треба на полонині – таж зафайна вона, щоб хтось її та не покрив..."

Стискалося до болю моє серце, коли я слухав Пилипову мову, вловлюючи в ній невблаганний присуд, і вже знав, що ніколи нявка моєю

не буде. А я ж таки підріс за зиму і ще виросту… Та й що з того: Калина ж геть не має мене за парубка…

Й цієї ж миті я аж кинувся, ніби хтось пожбурив у мене палаючою головнею: вперше почув, як заговорив спузар, а сказав він таке, за що варто роздерти йому хавку від вуха до вуха:

"Я зведу її в Теребіж, най би в мого неня перебула якийсь час".

"Мовчи, дурню! – гаркнув Пилип. – Таж її у твого неня блощиці заїдять – таке воно, як бачу, делікатне".

Проте ґазда на хвильку застановився, ніби збирався вимовити примирливе: "А чом би й ні?", але не сказав цього, та я добре зрозумів, що загрожує моїй нявці, і в душі заблагав Бога, щоб чимшвидше прийшов з Чорної гори хорунжий Петро, якого я ненавидів і боявся, – проте втямив тої миті: над Калиною зависло страшне лихо.

Хорунжий Петро не забарився: неньо дав йому знати, щоб прийшов. І, як не дивно, я аж до сліз зворушився, коли побачив Калину в обіймах Петра: вони сміялися й хлипали і щось жебоніли, не відпускаючи одне одного, аж поки ватаг не розняв їх і наказав чимшвидше забиратися з полонини.

А тоді сталося таке, чого ніхто не сподівався: купина, що чапіла над вогнищем, враз випросталася, зареготала – спузар, підвівши вгору руки, з диким сміхом, що нагадував зойк пугача поночі, почав топтати вогнище, гасити, щоб не залишилося на ньому й іскринки, він плював на ватру, а далі вийняв з холош грішне тіло й почав поливати попелище: чинилося несусвітне святотатство, бо ж вогонь мав горіти на полонині вічно… Ми з неньом заніміли, й Петро з Калиною стояли сторопілі – ніхто не кинувся вгамовувати арідника, та врешті спам'ятався неньо, схопив з полички пляшку із свяченою водою й покропив нею спузаря, примовляючи:

"Щезни, щезни, сатано!"

Й спузар вмить упав на погасле вогнище, знову перемінившись у німу купину.

Хорунжий Петро й Калина вийшли з колиби, і їх я більше не бачив. А що сталося потім з ними, дізнався від неня, аж коли покинув полонину й оженився в Прелуках із Софією. Стлумив у серці тугу за нявкою, втішаючи себе думкою, що на все воля Божа, а втім, то й добре, що так сталося: була ж бо нявкою Калина, а то таки нечиста сила… Моя ж Софія – звичайна жінка, дбайлива господиня, добра мати й бабуся, ми з нею побудували на оболоні ґражду, а як помер мій неньо, я став ватагом на Веснярці.

…А он уже й викотилося божище із-за Прелуцького лісу. Добрий день тобі, сонечко, освіти мене й мою родину добром, любощами й милосердям… А тобі, файний парубче Даниле Шумею, розповім усе те, що тепер згадав, якщо дочекаєшся мене на Веснярці. А скільки ще не додумано!.. А може, й краще буде для тебе, коли нічого не дізнаєшся: навіщо воно тобі – нинішньому та ще й ученому?..

Гай, гай, де те дитинство, де ті мої молоді літа? І колиба розвалилася, і нявка щезла, й ані одного з моїх цімбориків уже нема на світі…

Освіти мені, сонечко ясне, решту моєї дороги…

Розділ десятий

Лук'ян Вишиванюк і його гість Іван Іванович Шварна вдосвіта вийшли з Білої Річки й пішки подалися понад Черемошем до Яблуниці, звідки звернули навпростець лісовою дорогою і, залишивши зліва Голови, вийшли на жаб'євський шлях. За трактом здибилися красноїльські горби, обведені біля стіп струнками смереками, в поясі

оперезані кольчугами ялівцю й жерепу, і тільки верхи звабно оголювались, немов груди дорідної молодиці, й десь там у вижолобині між Замаґорою й Коханом, протятій срібним потічком, припало, гейби дитя до маминої пазухи, піднебесне село Красноїлля з крихітною читальнею внизу, в якій ставив свої вистави Гнат Хоткевич, і з трибанною церквою на горі, оточеною царинками, що забуяли перед косовицею розквітлими травами й примліли під дзеркалом неба в несамовитій оргії барв.

Празнешне Богослужіння ще не розпочалося, в церкві було безлюдно, тільки старий отець Никифор із своїм помічником, молодим священиком Василієм з Довгопілля, справляли проскомидію: били поклони перед престолом, цілували образи Спасителя й Богородиці, прикладалися чолами до святого Євангелія, умивали руки; дяк тим часом наливав у чашу вина й розкурював кадильницю; потім священики облачалися в стихарі, єпітрахилі й фелони, готуючись до Божественної Літургії.

А на майдані біля церкви ставало глітно: з усіх боків гори тягнулися уверх із довколишніх і далеких сіл вервечки прихожан, одягнутих у предковічні й квітчасті вбері, що їх вийняли з тисових скринь перед Петровим днем. Чоловіки в чорних холошнях, в червоних байбараках, в крисанях, обведених на денцях золотими байорками, з трясунками за околичками; жінки, котрі з Яблуниці, – в тканих сріблом запасках, а брусторські – в темних опинках; підборіддя поважних жінок підпирали зґарди, в яких – коралі, хрестики й таляри, а голови мали пов'язані білими рантухами й терновими хустками; дівчата – в жовтих чобітках, в сорочках з широкими узорами – і впізнавав Лук'ян Васильович яворівських – по вишневих, жаб'євських – по зелених, ворохтянських – по фіолетових, а космацьких – по жовтогарячих вуставках...

Іван Іванович весь перемінився в слух: люди збираються гуртами, впізнають одні одних, ті знайомляться, ті вітаються, а всі розпитують та хваляться:

"Дай вам, Боже, щастя на жито, пшеничку, на ячмінь, овес і всяку пашничку; йой, чула-м, вже ся розсипала ваша Марія – а що Бог дав: хлопчика чи дитину?; а в мене вчора корова зійшла телям; майте думку, ґаздо, на те, що скажу: шануючи сонечко ясне, нинішню днину і ваш гонор, повім-таки, що ваша свиня в моїй капусті шкоду зробила; агій на твою голову, бодай тя Бог побив!"

А з паперті долинає лірницька жебранка: "Рятує в'язня Господь з темниці, дасть спосіб сироті і вдовиці, тільки треба його благати, на поміч собі призивати", й перескакує враз лірник з побожної пісні на веселу коломийку: "Пішов би я гайдука, та не маю петека, петечина по коліна, а гузиця прогоріла!"; ви чуєте, кумо, цей катеринкар по всіх празниках жебрає, а його донька стоїть у притворі в найкращому строю!

"Знаєш, Лук'яне, – нахилився Іван Іванович до Вишиванюка, – я аж тепер зрозумів Хоткевича, який сказав колись: "Як відкрив я з подиву рота першого дня в Красноїллі, то не міг його стулити цілих три роки..." Яке це диво – в наш цивілізований час!"

"Тіні забутих предків!" – відказав Лук'ян.

"Але які живі, які реальні ці тіні!"

Їхню розмову обірвав статечний ґазда в клепані, обведеній лисячим хутром, підперезаний широким чересом, з тайстрою через плече.

"Слава Йсу! – привітався, подаючи Лук'янові руку. – Хіба не впізнали-сьте мене, пане вчителю? Таж то я, старий Андрей Варцаба з Поляни Красноїльської... Ви вчили колись мого сина та й добре вивчили – аж так, що за море в Гамерику подався".

"Як же не впізнав? – усміхнувся Лук'ян Васильович. – А коли вернеться ваш Михась додому?"

"А пощо йому вертатися? На наші статки та набутки? Те, що він там за один день має, тут за цілий місяць не заробить..."

Спохмурнів Лук'ян і не відказав нічого, а ґазда вже поквапився із запросинами.

"Дивіться, аби вас хто не сфалував до себе на празник... Прошу, ясненький пане вчителю, та й вас теж, – звернувся до Шварни, – хоч не знаю, хто ви, але най би дав вам Господь доброго здоров'ячка... То прошу вас на празнешний обід, та й отець Никифор пообіцяв прийти... Я фірою тут. Помолимося – та й на Поляну, га?"

Лук'ян Васильович не знав, що відповісти: прикро вразила його похвальба ґазди за сина. Однак Іван Іванович одразу погодився, зачувши, що на обід прийде отець.

Тої миті повз них проходила панянка в голубій сукенці й солом'яному капелюшку. Забачивши людей у міському одягу, дівчина зупинилася, ніби знайомих уздріла. Лук'ян по-батьківськи поклав їй руку на плече.

"Звідки ви тут такі взялися?" – спитав, придивляючись до панни.

"Я зі Львова, студентка, практикую в жаб'євській газеті... Приїхала поглянути на тутешнє храмове свято й тиняюся – чужа й неприкаяна..."

"То ходіть разом з нами в гості до ґазди Варцаби".

"Та я би з радістю! – втішно відказала дівчина. – Але ж не знаю, хто ви..."

Лук'ян Васильович назвав себе й Івана Івановича.

"А вас як звати?" – спитав.

"Оленкою... Та й досить цього, – поквапилася попередити наступне питання. – Оленка я... зі Львова", – підкреслила.

Варцаба сплеснув у долоні.

"Файних гостей буду мати!.. То по відправі, панство моє дорогеньке, йдіть до воза, он бачите, на дорозі стоїть пара запряжених коней. Й там почекайте, поки ми з отцем підійдемо... Тільки не втечіть – кривду велику зробили бисьте мені".

...Присілок Поляна Красноїльська – то одна лише ґражда ґазди Варцаби, що заховалася від людського ока за Замаґорою, на протилежному від села схилі, нібито господар чи його батько або ж дід аж так загордився, що не хотів мати сусідів; а може, будували ґражду в ті непевні часи, коли багацька домівка служила фортецею проти опришків, або ж, якщо опришкував сам господар, – захистком від пушкарів.

Андрей Варцаба добре правив відгодованими, з червоними китицями на капейстрах гуцульськими кониками, що повстромлювали шиї у вибивані перламутром хомути й, ніби надто ревно слугуючи господареві, намагалися проскочити крізь них, щоб швидше допасти до в'їзної брами; а брама відчинилася нароствір, коні круто звернули з трав'яної дороги у двір, аж старий отець Никифор схопився за лікоть ієрея Василія, а Оленка, скрикнувши, припала до Лук'янового плеча, – і влітає повіз на обгороджене високим парканом подвір'я; господиня квапно закриває за гістьми браму, бо тут так з правіку водиться: те, що діється в ґражді, не має бути ні чутне, ні видне у великому світі.

Ґазда прудко зіскакує з переднього сидіння й допомагає старому отцеві злізти з воза; Іван Іванович теж поспіхом покидає своє місце, що біля фірмана, і вже тупцює біля господаря – йому хочеться дещо в нього розпитати, поки розпочнеться гостювання, бо хто знає, в який бік

повернеться балачка за столом, а ще мусить Шварна вловити мент, щоб повести з отцем розмову.

"Скажіть мені, пане господарю, – звернувся до Варцаби, коли ґаздиня вже запроваджувала гостей на галерею, а Варцаба вішав коням на шиї опалки з вівсом, – скажіть, що вас загнало в цю пропасть так далеко від села?"

"Казав мій дід, – посміхнувся Варцаба, – що як шукав місця під ґражду, заночовував навпроти голого неба то в тому, то в іншому вибалку, аж поки не приснився йому сон, нібито любаску покохав на траві, – й на тому місці почав будуватися, аби файні діти родилися..."

"То байки, ґаздо, а якщо по правді?"

"Правда та, що кожен гуцул хоче богувати: він на землі, а Господь на небі... Та коли ще правдивіше сказати – то тут затишно було моєму дідові від опришківських гнізд, що в Головах, та й від мандатарії в Устєріках".

У світлиці попід стінами – різьблені куфри, на полицях трійчасті свічники, на стінах – бартки, стремена й тарниці, піч викладена Бахметюковими кахлями із зображеннями поєдинків між опришками й пушкарями та з ликами святих угодників, геть схожими на Варцабу; під стіною навпроти вікон – заставлений наїдками й напоями довгий стіл.

"Йой, та сідайте, гості любесенькі, – садовив господар спершу панотця під образами, й біля нього притьмом усівся Шварна; Лук'ян Васильович водив поглядом по різьблених сволоках з навішаними на них дерев'яними й мосянжовими хрестиками та зґардами з австрійських срібних монет – з викарбуваними парсунами цісаревої Терези й цісаря Франца-Йосифа. – П'ю до вас, панотче Никифоре, най вам Господь пошле довгі літа, бо ми без вас були б як ті сироти... – Ґазда перший раз перехилив пугар. – Та й до вас, отче Василію, дав би вам Бог, як прийде

час, стати в нас на парохії, бо такий маєте красний голос, що й ангели небесні позаздрили б… – Варцаба випив удруге. – Та й до вас, пане вчителю, щосьте мого Михася так гарно вивчили, аж він за морем у гонорах ходить, – господар вихилив утретє, а гості чемно похитували головами, й ніхто вже йому не рахував випитого. – Та й до вас, незнайомий пане, не знаю, хто ви, але най би втішилися внуками і правнуками, та й до тебе, красна панно, що то як та зоря засіяла в моїй господі…"

Ґаздиня квапно ставила пугарі перед кожним гостем, зміркувавши, що Андрей свого келишка нині нікому не передасть, сама наливала й припрошувала випити, а господар нарешті закінчив затяжного тоста:

"Пийте, мої дорогесенькі, й будьте контетні, бо я вже…"

Захмелений Андрей сів, й гості почали пригублюватися до келишків, а Лук'ян Васильович, осушивши пугар, сказав ніби й не до речі:

"Та й ми до вас п'ємо, чесний ґаздо, за ваші статки та набутки, яких би вистачило й на Михася, чей не мусив він від такого добра втікати аж за море…"

Варцаба неприязно глянув на вчителя, та вмить погасив в очах недобрий зблиск і відказав солодко, витираючи долонею масні губи:

"А чи то, достойний пане вчителю, зле, коли наші люди в тих далеких заможних краях прославляють нашу Гуцулію? То, може, усвідомляться нарешті заморські пани, що є така земля на світі, та й почнуть нам допомагати, бо як не до мене, слава Богу, то до інших посполитих тяжка біда заглядає крізь вікна при нашій вутлій свободі…"

Молоде вродливе обличчя отця Василія вмить набрало поваги, він нахилив голову до господаря й промовив:

"А як це так: хочемо, щоб нам допомагали, а самі виїжджаємо й віддаємо чужинцям працю своїх розумів і рук…

Чи не ліпше б нам дома зоставатися й заправляти у себе те, що заправляємо там?"

"Але ж треба спершу десь навчитися добре ґаздувати, всечесний отче. Адже в усі часи вчені мужі кудись та й їздили на науку", – засперечався господар.

"На науку нехай їздять, – сказав отець Никифор, – але й додому най повертаються. Бо так наша земля може й спустошитись…"

Господиня, яка досі не втручалася в розмову, лишень припрошувала гостей: "пробуйте підпалку, досягайте голубців, крайте печеню, дорогенькі", – на слова отця підвела голову й скрушно мовила:

"Вам, Андрею, завше всього мало, а мені тих долярів, що Михась деколи пришле, й зовсім непотрібно: ади всього маємо по гульку. А він уже працював у Станіславівському університеті, яка ж то була честь: наш син професор! А нині Михась вікна миє в американських готелях, з чужинкою оженився, і вже ніколи на світі не буде ні одного Варцаби – то для кого ми все це настарали?"

Ґазда похнюпився, хміль вивітрювався з його голови, й він не хотів у тверезості втямковувати, що на Михасеві закінчиться ім'я предковічного роду, і ця ґражда колись обезлюдніє, струхлявіє й завалиться, й не стане на світі Поляни Красноїльської, лише дике урочище без назви, а зароблені сином доляри розкотяться по чужій землі й пропадуть… Андрей налив повний пугар, вихилив до дна, крекнув й обхопив долонями голову.

Запала мовчанка, й Іван Іванович утямив, що настала вдячна мить розпочати розмову з отцем Никифором.

"Насмілюся спитати вас, превелебний отче, про одну річ – ви мали б хоч щось про те знати... У Заболотівському архіві я знайшов запис, який звідомляв про те, що ваш попередник парох Петро Ступницький, котрий свою останню парафію займав у Красноїллі і тут, здається, помер, залишив після себе рукопис – "Пам'ятник, списаний ієреєм Петром Ступницьким". Чи знаєте ви щось про це?"

Священик пильно приглянувся до Шварни, ніби хотів визначити, якою мірою можна довіряти цьому архіваріусові, як його представив Лук'ян Васильович, таємницю, котра становить не тільки наукову, а й родову цінність, й на неї має виняткове право родина автора, що проживає в Заболотові. Й був отець від свого споглядання приємно вражений: Іван Іванович спокоєм, уважністю й вишуканою інтелігентністю, яка світилася з його очей, вселяв довіру.

"То довга історія, – відказав. – Коли я обійняв парохію в Красноїллі, ієрей Петро лежав прикований до постелі – його розбив параліч, проте до самої смерті мав ясну пам'ять... Одного дня прийшла до мене його донька – приїхала із Заболотова доглядати батька – й сказала, що парох запрошує мене до себе. Я не забарився відвідати отця Ступницького, якому залишалось три чисниці до смерті. Він попросив дочку, щоб подала з етажерки товсту папку, й попросив мене прочитати рукопис при ньому. Цілий день я відслебізовував дрібно списані листки й, закінчивши читати, зрозумів, що цій пам'ятці немає ціни... Хотів її забрати, однак дочка не дозволила й після смерті батька взяла рукопис з собою... Ну а якщо ви знайшли той запис, то це означає, що дочка ієрея здала пам'ятку на збереження в архів – тоді Заболотів був ще районним центром... Тієї жінки вже давно на світі немає, район розформували, Заболотів прилучився до Коломийського району, тож треба той рукопис шукати в Коломиї. Спробуйте ви, я вже застарий до подібних пошуків..."

"Але ж, всечесний отче, ви, напевне, запам'ятали, про що йшлося в пам'ятці", – закинув гачок Шварна.

"Не міг би всього докладно переказати, там багато чого було понаписувано… Та найбільше – про останнього ватажка опришків Миколу Шумея, котрого Драгируком звали – його в кінці XIX століття повісили в Коломиї. І ще про розмир між Шумеями: одні займалися розбоями, а інші покинули опришківство й стали ґаздами в Явірнику. То запідозрили опришки ватажкового брата Ілька – вітця відомого вам, пане Лук'яне, явірницького ґазди Пилипа. Автор пам'ятки припускав, що не винен був Ілько Шумей і не він показав мандаторам печеру, де переховувався Драгирук, а навели смоляків до сховку теребізькі конокради… Однак опришки вбили Ілька… Та ви про це, напевне, ліпше знаєте, бо той Пилип був якимось кревняком вашої жони".

"Анічогісінько не чув! – засвітилися очі в Лук'яна, немов у рибалки, в якого наживку проковтнув товстелезний сом. – А мав би знати, це ж для історії, яку я пишу, – яка ж би то була знахідка!"

"Про той розмир написано там вельми коротко, – продовжував отець. – А ще мовилося в пам’ятці, але то вже з царини легенд – про чарівну мольфарську бартку, яку ватажок скинув з плахи в натовп, що зійшовся на страту, й нібито сказав перед смертю: "Доки ця бартка буде межи людьми, доти не переведеться наше славне опришківство!" Й начебто схопив її молодий леґіник, синок ватажка, і втік з нею у срібну землю…

В Оленки випала з рук виделка й дзенькнула об тарілку. та ніхто на це не звернув уваги.

Ґазда Андрей відняв від обличчя долоні: жура спливла з його виду, зморшки вигладились, й він сказав до Лук’яна Васильовича:

"Я дещо знаю про той розмир, пане вчителю. Ця байка ходила межи людьми й до мене прибрела. а втім, про це знали старі люди, навіть хтось пісню склав… Міг би вам розповісти те, що чув".

"Зробіть таку ласку!" – аж зойкнув Лук’ян Васильович.

Варцаба розкурив схожу на саксофон мосянжову люльку й почав повагом розповідати. Й ніхто не помітив, як насторожилася панна Оленка, ніби в тій розповіді мала вона почути щось страшне або ж спасенне для себе.

Розділ одинадцятий

До Явірника дійшла звістка, що Довбушеву печеру на Чорній горі, яка вивершує вододіл між Черемошами, обступили ровти драгунів і пушкарів, і після недовгої облоги вивели на світ Божий Миколу Шумея із Зеленої та й запроторили його в устєріцьку катушу. А ще розповідали очевидці, котрі бачили, як вели ватажка до Устєрік: збивали його смоляки, а найдужче пушкарі до смерті за те, що загрожував він їхнім маєткам і спокій відбирав протягом десятка років.

Й коли дізнався про це брат Миколи Ілько, який три роки ховався разом з ватажком у печері, а потаємно від брата за награбовані в орендарів і посесорів графа Дідушицького гроші розбудувався в Явірнику й сім'ю там мав, то й зітхнув полегшено, й хоч та підла втіха діймала докором його сумління за те, що покинув у біді Миколу, – ревно взявся до роботи, щоб тепер, уже в безпеці, вибудувати величну ґражду під Думською горою.

Бо коли брати на тверезий хлопський розум, то з тією опришківською сваволею давно вже треба було розпрощатися: Довбушеві часи минули, залишилися після нього тільки назви скал, печер, комор, вершин; народ полюбив легенди про опришків, які вже не загрожували ні життю, ані маєткам гуцулів, а то й вивищували тих, хто прилучався до історії збойницьких родів: живих раді були позбутися, бо ж і Довбуша вбили свої, зате пам'ять про мертвих підносили до високого чину визволення, яке хоч і ніколи до людей не приходило – все ж залишалося в їхній свідомості рожевою мрією, а в той же час сповідники

тієї сваволі записувалися до пушкарів, називали себе захисниками маєтних господарів, а ті своєю чергою нарекли їх Апостолами, живих же опришків прозвали Злодіями.

Ілько Шумей не захотів більше опришкувати: йому в печері марився ситий ґаздівський затишок – худоба, вівці, коні, повні бербениці бриндзи, букати вудженого сала в коморі, кружала ковбас на жердках під кроквами, повна хата дітей, празнешні столи на храмові свята, а за столами захмелені гості, й колядники під вікнами на Різдво, які славлять чесного ґазду, а не розбійника, збойника, вовкулаку: "Ми вам хочемо заколядувати, як та ластівка в новім стрішку, як та зозуля у веснянім садку", й не раз, прокинувшись посеред ночі в печері, втирав Ілько гіркі сльози, бо не більше, як два рази до року, міг він закрастися до рідного обійстя, обцілувати жону та синочка, а вдень брат Микола суворо приглядався до його жури й говорив ніби сам до себе:

"За зраду кождого уб'ю!"

Цю погрозу ватажок повторював усе частіше, застерігаючи перед розбродом брата й решту опришків – ніби заклинав їх бути йому послушними. Й Ілько день відо дня щораз терпкіше відчував на собі Миколин погляд, та й леґіні, які перебували разом з ним у печері, сторожко спостерігали, як брат ватажка все більше відчужується, закривається в собі, немов слимак у мушлі, а що думає, які мислі виношує в голові, не важко було вгадати…

Після того, як загін Миколи Шумея-Драгирука напав на кутську мандатарію й дощенту погромив її, – посесор графа Дідушицького Бендас подвоїв ровти смоляків, та й пушкарів утроє більше прилучилося до нього, й зацьковані опришки, немов вовки на панських ловах, заплутували сліди по узворах буркутського хребта від Оглєнди до Тарниці. Перстень смоляків невтримно звужувався, а ще треба було ховатися від конокрадів, які переганяли коней з Буковини на торги до Сигету і влаштовували собі відпочинкове стоїще під Будачівською горою поблизу румунського кордону; конокради за дозвіл безкарно переганяти

табуни виказували смолякам опришківські криївки, і їх треба було дужче боятися, ніж цісарських жовнірів, оскільки вони знали найпотаємніші звірині путівці.

Зазимували в Довбушевій печері на Чорній горі, терпіли довгу й люту студінь, й сам ватажок поник і все частіше підмугикував безнадійну опришківську пісню – "Не довго нам жити дадуть, як сніги упадуть, головой наложим..." – і все менше чулося бравури в словах – "Тютюну дістанем в жидівській крамниці, а жида до дверей приб'єм", – і приглядався вже тепер Ілько до Миколи, чи то в нього, бува, не снуються думки про тепле обійстя, гаряче тіло жони, дитячий щебет і пухкий ліжник; а чом би подібні мислі не мали втискатися до голови, коли вже найбідніші горяни не йдуть в опришки, а багатші, гірше за жидів скупарями ставши, не виносять більше на плаї ділеток з гуслянкою й мішків з кукурудзяним борошном – все це тепер треба забирати в людей силою: озлоблені збойники виносять з хат кожухи, ліжники й повні бербениці, і вже не сприймає їх посполитий люд за героїв – минулися назавше славні часи Мирона Штоли, Івана Богуславця, Дмитра Марусяка, та й проминає час останнього ватажка Миколи Шумея-Драгирука: з колись мужнього його обличчя прозирає нині страх загнаного звіра й туск приреченої людини...

Бачив усе це Ілько, й пригнобленість ватажка давала йому право дедалі впертіше думати про вивільнення від опришківської неволі, й усе менше лякали його Миколині погрози. Й трапилося врешті, що напучування ватажка збудили в Ількові ярий бунт, він і сам не втямив, як посмів так повестися з братом: схопився, окинув злим оком побратимів і Миколу, які сиділи на колодах довкола вогнища, і скрикнув:

"Про яку ти зраду мовиш, брате? Любити свою родину – жону, діток – то зрада? А чи не є зрадою те, що ми тут нидіємо без жодної користі як для себе, так і для людей? Та навіть ті дукати, що награбували-сьмо у панів, нікому не потрібні, бо що з того, що я приніс жменю золота своїй Варварі, а вона з ними ні на ринок до Косова, ні до склепу в Кутах, ані навіть до явірницької корчми не зможе потикнутися – бо звідки у простої

гуцулки взялися ті гульдени? Та най би лишень блиснула ними в очі крамареві – то й відразу до цюпи! І доки, доки маємо тут голодувати й мерзнути?"

"Ми зрівнюємо світ, брате Ільку, хіба ти забув заповіт Довбуша: всі мають стати рівними, бо так сотворив Господь людей. Тому ми відбираємо в багатих..."

"Рівності немає навіть у стаді, Миколо, бо й там є дужчі і слабші. Але хто від наших грабунків став краще жити? Чи ж то полегшив життя гуцулів Довбуш, коли вбив довгопільського отамана Дідушка – хто став ліпше матися після цього? А як ми зрівняємо всіх до жебрацтва, то звідки візьметься на світі добробут – зі злиднів?"

"Дукою захотів стати, апостолом?!" – скрикнув ватажок і вгатив барткою по колоді, аж та застрягла в дереві по обушок, і подумав Ілько, що цей топір колись розчерепить йому голову, і в цю мить зродився в його свідомості остаточний рішенець.

"Ґаздою хочу бути, що в цьому поганого, брате?" – промовив твердо.

"Кожен, поки заґаздується, стане спершу цісарським слугою, пушкарем – за десять ґрейцарів на день! Або ж до війська запропаститься на півжиття... А ми вольні! І краще нам ходити в постолах, ніж у жовнярських камашах, і ліпше мені жити в печері, ніж у смердючій касарні!"

Втямив тоді Ілько, що цієї розмови з братом опришки йому не забудуть... Більше не встрявав у суперечки з Миколою, відмовчувався, а згодом і подобрів ватажок... Та коли завесніло, покинув Ілько серед ночі печеру, зійшов з Чорної гори й подався у Явірник до своєї родини, затаївши в серці страх перед опришківською розправою.

Минуло кілька років у спокою, та який то був спокій, коли в горах то тут то там з'являлися дрібні опришківські загони, й чим дрібніші, тим жорстокіші: в Делятині обчистили корчму й спалили її разом з корчмарем; в Рунгурах спіймали стражника яблунівського старости й гейби нізащо розіп'яли його на смереці; загрожений опришками рожнівський магнат Чурило втік із сім'єю до Коломиї, а його маєток пішов з димом – й перемовлялися півголосом ґазди біля явірницької церкви по неділях, що то побратими Миколи Драгирука, страченого в Коломиї, шукають зрадника, який показав драгунській ровті стежку до Довбушевої печери, а поки що покутують невинні…

Ні на хвилину не покидала Ілька тривога, й він гасив її роботою: ґражда під Думською горою виростала вверх і вшир, вже закрилася галереями і високими парканами, вздовж яких ґазда насадив частоколом загострені палі, та скільки Ілько не укріплював обійстя, все здавалось йому, що цього мало для оборони: він тарганив тачкою із зарінку дикий камінь й обводив свою фортецю муром – однак усе це виявилося марним, коли побачив, як на Погорільській полонині, ген за Буркутом, спалахнула чута, за нею, ближче до Явірника, загорілася друга вежа – на Маришевській, а далі третя – на Тарницькій полонині; то пушкарі запалювали на чугах бочки із смолою, даючи знати в устєріцьку мандаторію, що йдуть опришки.

Та Устєріки далеко, а з мандаторії до Голошина, де, як стало відомо, переховувалися вірні схопленому ватажкові леґіні, навіть кінній драгунії треба гнатися небезмай цілий день, а до Явірника опришкам рукою подати…

Але що їм у Явірнику робити? – заспокоював себе Ілько. – Хіба що до Хаїмової корчми вваляться горілки напитися… А може, в Путилу справилися – пана Яблоновського поколошматити; або ж переходять у безпечніше місце на Маґуру – там така пропасть, що ні конем, ні пішки не доберешся… Проте марно втішав себе Ілько Шумей, якого горяни вже Апостолом прозвали, хоч він і не гадав записуватися в пушкарі; терпло зі страху тіло в явірницького ґазди, який не так давно опришкував іще

на Чорній горі, – і завмер він і руки безсило опустив, коли побачив леґінів у лисячих клепанях, що, нагнувшись до кінських хребтів, чвалали понад Черемошем. І як тільки-но звернули вони в бік Думської гори, в підніжжі якої білів свіжим ґонтом гостроверхий дах ґражди, вмить зариґлював Ілько браму й колодки на хвіртках позамикав; і вже заголосили Варвара з дочкою, зять вийшов на галерею з крісом напереваги, а білоголовий Ількiв синок Пилипко аж на оборіг видряпався, ще не розуміючи, яка ж то біда настигає його неня; він захоплено спостерігав, як б'ють копитами опришківські бахмати землю й каміння, а вершники палять з пістолів…

Та врешті звіддалік почувся зловісний крик:

"Виходь, поганцю, на розправу!"

Поки хлопчина встиг збагнути, що опришки не буйні герці справляють, а прискакали на криваву помсту, Ілько подав знак зятеві, щоб поклав кріс долі, даремно чинити спротив – нас два, а їх цілий загін, та й вини за мною нема ніякої, я ж, відколи покинув Чорну гору, й кроку не ступив поза свою ґражду, нікому й слова про Довбушеву печеру не повів, а як там сталося з братом Миколою, що його вислідили, то хіба один Бог святий знає, – Ілько розриґлював браму й вийшов на дорогу, якою скакали на конях два леґіні, а решта зосталися над рікою.

Упізнав в обличчя колишнього вірного побратима Панаса, й на мить Ількові відлягло від серця – таж іще недавно крихтою хліба з ним та й з кожним цімбориком ділився, і всі ж разом накладали головою у виправі на Кути… А другого вершника не знав – був то молоденький парубок, ще хлопчина, проте його лютий вигляд не віщував нічого доброго: обличчя скували ціпкі жовна, і в очах жаріла непогамовна жорстокість. Й цього леґіника Ілько збоявся… Переборюючи зрадливу судому на губах, він намагався посміхнутися до хлопців; Панас відвів від Ілька очі й сказав до хлопчиська: "Не квапся, Сафате, треба спочатку з ним побалакати, може…" – "А що балакати? – визвірився на Панаса Сафат. – Ви вже не з одним балакали, та все не з тим, аж поки я не прийшов до вас і не

сказав, де зрадник!" Він зіскочив з коня, кинувся на Ілька, скрутив йому назад руки і зв'язав ременем. Панас теж спішився, та все ще стояв – нерішучий.

"Що ж ви робите, братчики, таж я з вами..."; "Гай-гай, мерзо, гонь попереду, в корчмі мемо правуватися, за пугарем горівки все тобі роз'яснимо"; "Та куди ви його ведете?" – скрикнули разом Варвара з донькою; "А то не ваше бабське діло, сидіть собі тихо за своїм частоколом, й ані мур-мур..."

Сафат штовхнув Ілька в спину, аж той заточився, а біленький Пилипко покотився вниз дорогою й першим допав до корчми; під серцем у нього млоївся страх, однак ще теплилася в душі надія, що випросить він в опришків милосердя для неня.

Гримнув Сафат ногою в двері корчми, пропустив поперед себе Панаса з Гльком, Панас гукнув до переляканого корчмаря: "Горівки, жиде, але борзо!"; Хаїм квапно поставив на стіл бутель і пугарі, а Пилипко переліз попід шинквасом, сховався за халат шинкаря й виглядав звідти одним оком, з якого, в передчутті лиха, котилася по дитячій щоці сльоза. Сафат розливав горілку в пугарі, Панас розв'язав Ількові руки, подав йому наповнений келишок.

"Пий, ґаздо, до дна, бо, може, востаннє п'єш, – промовив сумирним голосом, гейби йому самому стало жаль колишнього побратима. – То ось що скажу тобі: нажився ти вже на своєму господарстві, та й доста. Нащо тобі того клопоту: панщину відробляти, від корів, овець, бджіл, курей чинш платити та ще й яйця і бриндзу носити до двору. А панський економ кожну спасівку на твоїх яблінках порахує й десятину забере... Треба тобі того? А так лежатимеш спокійно в сирій земличці й ніц-нічого не будеш винен світові... Але ти пий, пий!"

"Оце кара за мою подлу втіху з братової біди", – майнуло покаянне в зів'яленій страхом свідомості Ілька, він слухняно перехилив пугар, зітхнув і прошелестів зшерхлими губами:

"Та що ви, хлопці, вбити мене збираєтеся?"

"А що належиться за зраду?" – проскрипів молодий опришок, вийняв із-за череса пістоля й поклав його на стіл.

"Але ж я нікого не зраджував, братчики милі! – простягнув Глько до суддів праву руку, а лівою витирав очі – так жаль йому стало свого життя, що на плач потягнуло. — Як би то я міг рідного брата зрадити, військо на нього спровадити, таж я не кальвін, я хрещений..."

"Ніхто дороги до печери не знав, окрім тебе, – знову спокійно заговорив Панас, бо таки співчував Ількові в його біді. – А ти пішов від нас, апостолом захотів стати – так вас, жмикрутів, називають голодранці, котрі бартки в руках втримати не можуть, а тільки вміють недоїдки у вас вижебрувати. Правда? Ну а за ґаздівський стан платити панам треба, знали ж бо вони, що ти опришкував. То ти й заплатив... Таж тобі пальців на руках і ногах не вистачить, щоб порахувати, скільки леґінів поклали драгуни та смоляки біля нашої печери! А ватажка живим узяли, до коломийського криміналу перевели з Устєрік й повісили на ринку... Хіба не ти доніс на нас у мандаторію, хто ще інший міг це зробити, коли про Довбушеву печеру на Чорній горі сам Бог не знав?"

"Не доносив я, братчики мої любі, не доносив!" – просився Ілько.

"Гей, якби ти мав свідків, що то хтось інший..." – почувся жаль в Панасовім голосі.

"Бог мені свідком, Панасе!.. Поклянуся я тобі найдорожчим – он ховається за жидову мантлю мій біленький синочок, котрого я більше за своє життя люблю, – най би він сконав цієї миті, коли я брешу..."

"А не сконає, ні! – гаркнув Сафат і з любов'ю погладив ручку пістоля. – Довго він житиме з твоєю ганьбою, й навіть на Різдво ніхто йому під вікнами не заколядує й щастя не повіншує – цуратися його будуть християни, мов пса скаженого!"

"Бог усе бачить..." – зів'яв Ілько, опустивши голову на груди.

Прудко підвівся Сафат, взяв пістоля й дулом показав на двері.

"Виходь, зраднику! Кров за кров..."

"Та почекай, не квапся, Сафате, ще попитаємо його", – пробував затримати молодого опришка Панас, але той уже виштовхував Ілька за двері корчми.

Тоді виліз з-під ляди Пилипко й припав Сафатові до колін.

"Куди ви ведете мого неня, куди?!" – заволав.

Сафат відштовхнув хлопчика ногою, Панас узяв малого на руки, затулив долонею йому очі, той запручався, вихопився з обіймів опришка, але аж тоді, коли надворі пролунав постріл.

Пилипко усім тілом вдарився об двері, викотився надвір, встав і уздрів те, чого ніколи не мав би бачити: молодий опришок стояв спиною до корчми, опустивши руку з пістолем, з дула ще курився дим, а Ілько лежав навзнак на мураві, і з його грудей крізь дірку в кептарі вибухала гаряча кров.

Хлопчина припав до тата, сіпав його за руки, спонукуючи, щоб підвівся, але Ілько вже не жив, й заплакав Пилипко так голосно, що почули люди в Явірнику й почали збігатися до корчми; з Думської гори бігли, лементуючи, спотикаючись і падаючи долі, дві жінки, а за

опришками закурилося – й за мить їх не стало видно над Черемошем, й заніміло село, тільки дитячий плач рунтав тривожну тишу:

"Дєдику, мій дєдику, що вони з вами вчинили, що ви лежите й ніц не кажете? Йой-йой, та що ви йому зробили, злодії?!"

Розділ дванадцятий

Рукопис товстий, пожовклий папір змережаний таким дрібним почерком, що місцями знадобилась би лупа, аби відчитати. "Пам'ятник ієрея Петра Ступницького" написаний польською мовою, й це утруднює Оленці слебізувати текст.

У бібліотеці Коломийського музею "Гуцульщина" тихо, немов у церкві перед відправою, директор пані Мирослава чемно полишила Оленку саму, рада, що цій допитливій дівчині спотребилася її допомога.

"Чому, питаєте, "Пам'ятник" зберігається в нас, хоч зареєстрований у архіві, – добре, що звідти справили вас до мене… Це загадкова історія: напевне, отець Петро був знайомий із засновником нашого музею світлої пам'яті Володимиром Кобринським, бо ж бачите – йому присвячена ця праця, яку, очевидно, спадкоємці ієрея віддали до коломийського архіву, а звідти її переадресували нам… Та ви спокійно працюйте хоч і щодня – з десятої до шостої – я не буду вам заважати…"

Оленка поволі вчитується в текст, й уже через кілька сторінок польська мова перестає бути їй чужою; розповідь отця Петра щораз то глибше заводить її в давнопроминулі реалії, мова пам'ятки остаточно втрачає властиве звучання й стає мовою незмірно цікавої історії, яка цілком поглинає Оленку, й вона мимоволі стає співучасницею моторошного дійства, що відбувається на центральному коломийському майдані у роздоріжжі між двома міськими артеріями, які біжать від ратуші – одна до залізничного двірця, а друга до єзуїтського костьолу.

На трикутнику між цими вулицями й ратушею стоять укопані два стовпи з перекладиною і звислою на ній петлею; майдан ще порожній, тільки осінній вітер перегортає на ньому опале з яворів, що заслоняють з двох боків шибеницю, жовте листя; ціпаки обступили площу й стримують натовп людей, які нахлинули з Печеніжина, Вербіжа й Воскресінець дивитися на страту останнього ватажка опришків Миколу Шумея-Драгирука. Й спокійно походжає біля плахти кат у червоному каптурі, милуючись крізь вирізані очниці золотим шумовинням, що шурхотить під ногами погожого осіннього дня.

Ще для видовиська не настала пора. Оленка стоїть серед натовпу, і страшно їй, вона б рада втекти й не бачити того жаху, який запанує за мить на майдані, та втікати нема куди – усім світом заволодів страх…

Ось обступають Чорну гору гірські стрільці-смоляки, конокрад у виверненому кожусі запроваджує їх у потаємну лазівку, звідки можна допасти до входу в Довбушеву печеру, – і вже пролунали перші постріли, то відстрілюються з печери леґіні, а смоляки носять оберемками хмиз й запалюють його перед норою: задихаються в диму опришки, вискакують з печери, й деякі гинуть від куль, та врешті виходить і ступає на камінь, що зветься Довбушевим кріслом, ватажок Микола Шумей-Драгирук і волає до своїх хлопців, щоб швидше зникали в бескеттях – а я їх тут затримаю, не ви – я їм потрібен; ватажок вистрілює останні набої з пістоля й спирається на бартку, ніби гостей зустрічає; то вже, видно, така моя доля, – каже він до смоляків, – що втікати мені нікуди й нічим оборонятися, беріть мене, тільки топір залишіть, нікому ним голови вже не розчереплю, це мене не врятує, а як хочете живим узяти, то тільки з барткою – нема без неї опришка!

Й погоджуються смоляки, схоплюють ватажка і знущаються над ним, як тільки вміють – б'ють кольбами карабінів по голові, по спині, а Шумей тільки всміхається й спокійно ступає стежкою попереду стрільців, спираючись на топірець, ніби йде на празник у Красноїлля, хоч ведуть його до страшної устєріцької катуші.

А в Устєріках – не допити, а катування, безперервні побої, немовби зайди заповзялись зігнати свою злість на всю історію опришківства, бо усвідомлюють, що більше такої нагоди, може, й не матимуть, це ж, напевно, вже останній збойник; і витримує Микола кару за всіх, хто опришкував до нього й нині ще не покинув розбійницького ремесла, – немов Ісус на хресті за все людство… А потім кладуть ватажка із скованими ногами на фіру й везуть до Коломиї, а він лежить горілиць між возовими драбинами й наспівує востаннє "як сніги упадуть, головой наложим, не будем співати вже тут" – і пригортає до грудей мосянжовий келеп, немов любаску…

До ратушевого подвір'я, аж до самого його краю, де бовваніє залізна затула, що заступила моторошне підземелля, проклався поміж людьми оточений ціпаками з двох боків довгий коридор; в напруженому очікуванні його прострілюють сотні пар очей; Оленка теж у тривозі жде, коли відчиняться нарозтвір масивні обаполи брами, й у підчеревині ратушевої вежі зазяє чорна нора тюрми, набитої державними злочинцями, й вийде з неї тільки один.

Який же то він – той останній опришківський ватажок, котрий не захотів скласти зброї, хоч Довбушеві часи давно проминули, а нові, повстанські, ще не настали; який же на вигляд відчайдушний збойник, що то замінив спокійне життя на поневіряння в печерах, став на безнадійну прю з могутньою державою, прийняв на себе ганебне прозвисько – "злодій", і все те лише для того, щоб хвильку бути вільним, і за ту блискавичну мить свободи покладе він сьогодні без каяття голову на плаху, бо "краще раз злетіти соколом до неба, ніж весь вік прожити в ярмі"; гей, та чи замугичеться йому на пласі ця розпачливо-безнадійна пісня, якою він продихав усе своє коротке збойницьке життя?

Й брязнуло враз залізо, чорна паща тюремної нори створилася, й з її горлянки виходить, спираючись на бартку, ставний леґінь у цюндравому байбараку, простоволосий, русявий, а чи то посивілий, чисто поголений – приготований до смерті. Він розправляє зсутулені плечі, зводить угору руки й браво помахує барткою, ніби наготовився з ходу пуститися в

"аркан", та не дзвеніли нині цимбали до танцю, тільки торохтіли біля шибениці барабани, звідомляючи люд, що починається розправа.

Ватажок опускає руки й, підштовхуваний конвойними, ступає поволі вузьким коридором між роззявами, юрба реве й пливе за опришком, заповнюючи майдан, Шумей підносить до очей загнуту калачиком головку бартки, пестить її поглядом, погладжує долонею, прощаючись з вірною подругою; ватажок наближається до Оленки, яка протиснулася крізь натовп до передньої шереги; дівчина приглянулася до бартки й затамувала з дива подих, вмить упізнавши її – ту саму, яка висить у неї вдома, – з надламаним топорищем, почеплена на фрамузі припічка: на засніченій поверхні головки уздріла солярні кружальця, парсуни Чорнобога й Білобога й насічки нерозгаданих рунічних письмен.

З острахом підвела очі на опришка й упізнала теж і його, бо інший чоловічий образ жив у її пам'яті; мав леґінь риси Данилового обличчя – був він достоту такий, як той хлопець, з яким під ліжником у полонинському гуртожитку цілувалася уві сні; Оленка зойкнула й руку до ватажка протягнула, та він ковзнув по ній холодним поглядом, не впізнаючи, бо, видно, образ іншої жінки заполонював його пам'ять; погляд опришка був гордовитий і крижаний, він ненавидів людей, що зійшлися на страту і так байдуже й спокійно дивляться на нього, ніби супроводжують князя, що не на плаху йде, а свататись до любки; скільки ж то вас тут, людоньки, та стільки, як у борі на дуборі зеленого листя, а круків жменька, і не зосталось би від них ні диму, ні нитки, якби ви кинулись мене визволяти; але то вже не громада, а отара, Данилку, – прошепотіла Оленка, та опришок її не чув, – ці люди були громадою, коли ви в горах кулі виливали, кремені до рушниць і пістолів припасовували, порох сушили, топірці гострили, та вас уже немає, і їх теж не буде – тих людей, що харч вам носили, на ніч приймали й синів своїх до вас посилали, стали вони без опришків бидлом, й залишилася в них тільки гріховна цікавість до вашої смерті; брат брата зраджує, – мовчки говорив до Оленки опришок з обличчям Данила, – мене ж мій брат продав; не вір, леґіню, не вір, – проказала крізь сльози Оленка, – не брат тебе продав, а теребізькі конокради, я знаю їх, вони страшні – то

люди без душ, замість сердець у них збита повсть; о, якби мені топір, топір та кована бляшка!; але ж у тебе в руках вічна опришківська бартка!; якби-то ще вільних рук до неї!..

Ватажок пройшов повз Оленку, не глянувши, він когось вишукував у першій шерезі людей, і врешті степліли його очі, впало з них тепло на голівки двох хлопчиків – один височенький, а другий менший, – які неблимно пазили за опришком, і коли батьківське тепло зігріло їх, хлоп'ята, немов вивірки, прошилися крізь натовп і вмить опинилися навпроти двох кленів, що струшували золоте листя на поміст; стояли вони там, міцно тримаючись за руки, й з острахом дивилися на ката, який походжав біля шибениці, блимаючи байдужими очима крізь прорізи в каптурі; Оленка протиснулася поміж людьми за хлопцями, здогадавшись, хто вони, й стала біля них: коли звершиться кара, треба буде пригорнути їх і потішити; спущена з перекладини петля погойдувалася на вітрі, немовби намацувала жертву, щоб зашморгнути; бубністи били в барабани, сповіщаючи світ про початок розправи; ватажок упевнено ступив на поміст і, спершись на бартку, спокійно слухав, як аудитор карного суду, розгорнувши пергаментний сувій, почав зачитувати вирок.

Й коли над майданом пролунали зловісні слова: "Злодія засудити до смертної кари через повішення", й кат підсунув під шибеницю стілець, Оленку осяяла рятівна думка: вона скрикнула: "Не ступай, Данилку!", зірвала із своєї шиї шовкову хустину, кинула її на поміст і вигукнула:

"Він мій! Я згодна стати його жоною!"

Та вмить збагнула дівчина, що давно вже настали інші часи, і з кримінальних кодексів назавше зникла стаття, яка дозволяла дівчатам у подібний спосіб рятувати засуджених на смерть чоловіків; її голосу ніхто не почув, кат відкинув ногою хустину з помосту, взяв за лікоть ватажка й підвів його до стільця; він відбирав у засудженого бартку й починав в'язати йому руки; опришок відштовхнув ката: "Я сам усе зроблю, щезни з очей!"; здивований такою непоштивістю, виконавець покари

поступився назад; тоді Микола Шумей-Драгирук високо підвів руку з барткою, аж вона сягнула перекладини, й утямила врешті Оленка, що перед нею на пласі стоїть не Данило, а чужа, не знайома їй людина – змучена, стратована, збита, проте ще жила в ній непокора, властива тільки опришкам…

А може, ті легенди про опришківську завзятість народилися вже потім, у піснях, а насправді вони були звичайними розбишаками, які не вагаючись проливали чужу кров, самі ж завжди боялися смерті?.. З-поміж дрібних рукописних рядків почав проглядати не легендарний Драгирук-Шумей, а зовсім інша постать – ниця, грішна, та вмить стлумила в собі цей сумнів дівчина, бо вчула, як над майданом прокотився дужий голос опришка, й була це не проспівана в коломийках, а записана очевидцем справжня мова засудженого до страти збойника:

"Доки ця бартка буде межи людьми, доти не переведеться наше славне опришківство!"

Так стояв він з піднесеним у руці топірцем перед занімілою юрбою, та ніхто не важився переймати у ватажка опришківське берло, бо давно вже впала на зневолену землю глуха покора, й ніхто не знав, для чого ця зброя могла б придатися: для пастухів замість ґерлиґи, для перехожих калік чи для музейного експонату?

А ватажок піднімав усе вище бартку й, просвердливши зором відстань між плахою й першою шерегою пойнятих бадужістю людей, зупинив погляд на двох хлопчаках, які стояли, взявшись за руки, й ковтали розпачливі сльози, не сміючи розридатися, бо ж були синами безстрашного ватажка, й тоді гейкнув Микола Драгирук, аж відлупився його голос від ратуші, – гейкнув і кинув топора так влучно, як кидав колись у бою; його спритно перехопив старший хлопчик й погрозливо звів над своєю головою, а тоді стишився голос ватажка:

"Йди, Онуфрику, в Срібну землю, в Колочаву йди, там ще сушать порох останні збойники, а малого Сафата залиш мамі..."

Ціпаки кинулися, щоб схопити хлопців, однак затурканий розправою люд спромігся все-таки хоч на маленький подвиг: закрутився, наче вир у ковбані, й заступив собою опришкових синів, й коли вони потонули в людській бурхаті, ватажок надів собі на шию петлю, ступив на стілець і сам вибив його з-під ніг...

Й тоді на мертво стихлий майдан упав лункий дівочий голос:

"Так не вмирають злодії, так гинуть герої!"

...Двері бібліотечної кімнати тихо прочинилися, пані Мирослава скрадливо заглянула досередини й спитала:

"Ви мене кликали, панно Оленко?"

"Ні, ні... Я теж чула чиїсь голоси, але то не я, не я..."

"А чого ж ти в сльозах, дитино? – приглянулася до Оленки пані Мирослава. – Але що це я про таке запитую: сама ж читала. То безнадійно сумна річ..."

"Безнадійна? – підвелася з-за стола Оленка, з осудом глянувши на директорку музею. – Чому – безнадійна: бартка ж залишилася серед людей!"

Розділ тринадцятий

Припущення отця Никифора про те, що стежку до печери Довбуша на Чорній горі, де переховувався Микола Шумей-Драгирук з побратимами, показав не брат ватажка Ілько, а привели до неї гірських

стрільців теребізькі конокради, гвіздком застрягло в мозку Лук'яна Васильовича, й він одразу, як повернувся додому, залишивши в Красноїллі Івана Івановича Шварну, взявся переглядати свою картотеку, шукаючи запису, зробленого колись у Львівській бібліотеці рідкісної книги з "Aktów grodskich i ziemskich"[3] – згадки про участь племені угорських руснаків у поході війська короля Бели проти Данила Галицького 1245 року.

Пойняла Лук'яна неясна здогадка: куди ж поділося те плем'я після тотального погрому угорського війська на Волині?.. Й незмірно зрадів, коли знайшов потрібну карточку – тут же й засів за неї з хвилюванням дослідника перед несподіваним відкриттям…

Й полетіли його думки в глибину віків – аж до половини XIII століття, й постало їх стільки, що вистачило б на цілу книгу. На поверхню сухої історіографічної інформації спливла панорамна картина походу на Волинь полководця барона Фільнія, який зі своїм зятем, племінником Данила, князем Ростиславом Ольговичем, вдерся в Галицько-Волинську державу: перебрівши Тису, Латорицю, Стрий і обминувши Рогатин, зайняв спершу Золочів, потім Почаїв і посунув далі волинськими просторами, спустошуючи до тла благословенний край.

Мав Данило три тисячі кінних воїв і п'ять сотень піхоти – сила немала, а ще вливалися в його військо карпатські горяни, які називали себе гуцулами, – ті озброєні топірцями, келепами й бойовими сокирами збойники були в Данила потужною ударною силою, й виставив він їх на передній край, даючи уграм вирішальний бій біля Корця над Случчю.

Барон Фільній теж загородив своє військо невластивим для угрів ополченням одягнутих у вивернені кожухи зброднів, які розмовляли подібною до гуцульської говіркою й називали себе мадярськими руснаками – були то колишні зрусинізовані половці, яких у предковічні часи захопила з собою, йдучи від Уралу в Паннонію, угорська кочова орда; вони, як і авари та інші дрібніші племена, влилися в мадярську народність, однак зберегли для себе половецько-руську говірку й люто

ненавиділи карпатських гуцулів, котрих не визнавали ні своїми родаками, ані господарями Чорногори.

Над Случчю вдарили гуцули на зненавиджених руснаків, й похитнулися угорські полки, зобачивши, як гине під ударами сокир їхня, здавалось, непереможна рать; Данилова кіннота обступила з усіх боків мадярів, й зачервоніла Случ; угорське військо й руснаки почали панічно відступати; Данило взяв Фільнія в полон, й тоді мадярська кіннота помчала стрімголов на захід, скрившись урешті за Тисою, а недобиті руснаки розповзлися по карпатському краю, немов черва, ховаючись від гуцулів у найглибинніших бескеттях, і згодом – з віками – стали самі себе називати гуцулами, не позбувшись однак ні половецької зовнішності, ні кочових традицій, ні руснацького одягу, ані злодійських звичок.

Й тут осінило Лук'яна Васильовича відкриття: присілок Явірника Теребіж – то колишнє, з Данилових часів, поселення розбитих над Случчю руснаків, й відрізняються вони від сусідніх мешканців гір говіркою, одягом, кочово-злодійською натурою, неохайністю, а ще, пойняті половецькою пристрастю до коней, стали теребіжці конокрадами, та коли цей промисел занепав, здрібнилися до курникових злодійчуків.

Не довго думаючи, Лук'ян Васильович почав збиратися в Теребіж до присілкового отамана Андрушка Мурґи, з яким колись, як починав писати історію міжчеремошного ареалу, мав нагоду один раз розмовляти.

Постарів з того часу Андрушко Мурґа, зісох і згорбатився – насилу впізнав його Вишиванюк, однак отаман відразу признав учителя з Білої Річки: вузькі розкосі очі Мурґи ледь відкрилися, обдаючи несподіваного гостя прихованою настороженістю й неприязню, проте він все ж провів долонею по лавиці, запрошуючи цим жестом сідати; Лук'ян прийняв запрошення й уважно приглядався до господаря та його одягу.

Андрушко мав накинутий на плечі вивернений назовні вовною цюндравий кептар, і це упевнило Лук'яна Васильовича, що навпроти нього на триніжці сидить далекий нащадок руснацьких зброднів, які служили колись у барона Фільнія; довге сиве волосся Мурґи спадало на рамена, він жував зубами цибух погаслої череп'яної люльки, всмоктуючи в себе мачку, й ця трутизна, видно, дуже йому смакувала, отаман раз по раз ковтав слину, спльовуючи перегодя на долівку; в хаті було капарно й пахло дюком пригорілої кулеші й димом, сволоки заснувалися павутинням, а під піччю безпечно гуляли таргани, як рівноправні пожильці у цій домівці.

Був Мурґа з виду чужаком на Гуцульшині. А втім, Лук'ян не вперше такого бачить, він у цю хвилину пригадав, як колись давно, зайшовши до явірницької корчми, щоб наслухатися розмов підпилих гуцулів, застав у ній дивне товариство: чорні чоловіки, які випалювали деревне вугілля й виплавлювали з попелу поташ, а з березової кори смолу і дьоготь, понуро сиділи за пугарями з горілкою й поштиво позирали на миршавого чоловічка, що розташувався за іншим столиком – зморщеного, мов старий бурдюк. І як тільки Лук'ян став на порозі, чоловічок скрикнув незрозуміле "кріштандан!", мужики разом вхопилися за сокири, які лежали перед ними на столах, – й притьмом подався геть допитливий учитель, втямивши, що він теж чужак для цих людей з іншого племені, які не впускають до себе зайд. Були то вуглярі з Теребіжа… Й тому тепер Лук'ян Васильович вельми обережно розпочав розмову з теребізьким отаманом.

"Ви, певне, вже здогадалися, вуйку Андрушку, чого це я приплівся до вас у Теребіж аж з Білої Річки, може, пригадуєте: за колишньої здибанки з вами я признався, що пишу історію нашого краю… Щось та й забудеться, як нас не стане, а внуки мають знати, звідки ми тут узялися й хто ми такі… То я хотів розпитати вас як знаючого старшиню, що вам діди-прадіди оповідали – з яких сторін ви прийшли в саме серце Гуцулыцини, чей присілок Теребіж позірно відрізняється від інших наших сіл, та й люди тут трохи інакші…"

"Йо, йо, – притакнув отаман, – ми інакші, й не любите ви нас, а ми вас – опришків та бандерів. Наша справжня вітчина десь там, на уграх або й ще далі, де донині, як подейкують старі люди, проживають гоги й магоги, а хто вони такі – не знаємо..."

"Але ж ви українці й розмовляєте майже такою самою мовою, що й ми..."

"Українці – там! – злісно перебив Мурґа Лук'яна й змахнув рукою кудись туди – в бік Черемоша. – А ми русини, руснаки... Та мусимо по-вашому розмовляти, бо якийсь біс запроторив нас у ці пропасті. Пристосовуємося теж і в інших краях: у Словаччині балакаємо по-словацьки, на чехах – по-чеськи, а рідна наша мова мадярська, хоч ми її давно забули – кілька слів пам'ятаємо, та й досить нам того..."

Отаман сягнув до пічного попільника, взяв жарину й, тримаючи її в пальцях, розкурював люльку, замруживши при тому очі, тільки крізь вузькі, немов осокою прорізані щілинки видно було, як за повіками хижо бігають зіниці.

Лук'ян Васильович хвильку помовчав, вичікуючи, поки Мурґа надихається ядучим бакуновим димом й трохи злагідніє. Сказав перегодом:

"А що то за такі гоги й магоги – народ чи якісь духи, примари?"

"Та я вже говорив вам: ніхто того не відає. Кажуть, що то перевертні, й це може бути, бо ж навіть дитина знає, що всяка челядина, як лиш того захоче арідник, може народити тварину, а буває таке, що й твар народжує людину... То кажуть старі люди, що від них наші предки повтікали й аж тут, у горах, заховалися. А ще пророкують мольфарі, що колись ті гоги й магоги прийдуть сюди зі сходу й будуть їсти нечисть, черву, падаль і людське тіло, а ще видиратимуть матерям

дітей з рук, будуть різати на шматки й ними їх годуватимуть. Та прийдуть вони сюди аж перед кончиною світу…"

Лук'ян Васильович скривився, слухаючи таку макабру, й здолав своє обридження вимушеною посмішкою.

"Вони вже приходили до нас, ґаздо, – сказав. – А кінця світу, як бачимо, нема".

"Це ви про кого?"

"Таж про большевиків…"

"Гріх маєте, пане вчителю! – заярився отаман. – Большевики – то були найсправедливіші люди, які коли-небудь панували на цій землі!"

"Чим вони вам аж так догодили?" – примружився Лук'ян.

"А за них можна було красти! Скільки влізе… І ніхто нікого за те не карав".

"Хіба до большевиків ви не вправлялися в злодійстві?"

"Як – ні? – повеселів Мурґа, згадавши добрі часи. – Але скільки то труду мусили наші люди вкладати в цей промисел – не то що за совєтів!.. Мій дідо був отаманом конокрадів – висока ранга! То ж оповідав… Поки вислідиш, де випасають коней на буковинських або ланчицьких полонинах, поки дочекаєшся того менту, коли пастухи поснуть біля ватри, а ти вкоськаєш коня, щоб він пішов тобі до рук… А потім утікай верхи від погоні й перемагай у собі страх, від якого сорочка до спини прилипає – бо як ти лише один раз злякався, то страх більше тебе не відпустить, і ти пропав… Пропав, бо пастухи за викрадених коней катрупили на місці, а коли раз переборешмануперелякуту, то щасливо перейдеш найдикішими пущами і не зблудиш…"

Андрушко Мурґа геть розохотився до балачки й захоплено розповідав…

"Ну, а до Сигету на ярмарок далеко, а ще треба обминути сторожові чардаки, де залягали гірські стрільці, які виловлювали опришків, – вони й конокрадів ловили, й тоді нам або в катушу на вічну неволю, або – відкупитися. А чим відкупишся, коли в Сигеті платиш аж по п'ятдесят ґрейцарів від сідла, а щось і їсти мусиш, поки перейдеш з табуном крадених коней через Дземброню, Лучів і допадеш нарешті до Сухої Сигли – першого угорського села. А там уже свої…"

"І як ви від смоляків відкуповувалися?" – ловив Лук'ян нитку потрібної йому розмови.

"Та по-різному… Давали деколи й гроші. Але частіше стрільці відпускали за послугу".

"Які ж то послуги чинили їм конокради?" – наступав Лук'ян Васильович, затаївши подих.

"Ге, найлегше було, коли отаман конокрадів знав, де ховаються опришки, й міг показати смолякам до них дорогу…"

Лук'ян аж підвівся з лавиці й руку протягнув до теребізького отамана, збоявшись, що той обірве свою розповідь. Та Андрушко провадив далі.

"Розповів якось мені дід одну пригоду… А сталося так, що він і його хлопці не тільки відкупилися у смоляків послугою, яка була їм знадібна, а ще й жменю гульденів від них отримали… Невеликий на той раз табун з шістьох відгодованих коней запровадив отаман у глибокий ізвор. Тут, над річкою Дзембронею, наші перепочивали та все сторожко поглядали в бік Чорної гори. А вона потала в дрімучому борі, крізь який, поміж буреломами, прокрадався путівець до печери Довбуша. В ній, знали

конокради, з правіку переховувались опришки. А в той час, після кутського погрому, запосів печеру Драгирук.

То й побоювалися наші нападу ватажка: опришкам для виправи або для втечі завжди спотреблювались коні... Та небезпека зачаїлася з іншого боку: на урочищі Стружень, над самим спуском в ізвор, заховався в зарослякy сторожовий чардак з десятком стрільців – збойників вистежували... "Ми й незчулися, – пригадував дід, – як нас обступили смоляки – і вже кайданки на наших руках, і вже коні зазубелені, а я прошу капітана: відпустіть нас, ми в боргу не залишимося... І повів я стрільців тільки мені відомими манівцями до печери, й коли почався бій, офіцер вигріб з кишені жменю золотих гульденів і з ними відпустив мене. Я, з утіхи одурілий, скотився в ізвор над Дзембронею, миттю спорядили ми коней і вихопилися на лісову дорогу, що тягнулася до угорської границі. А на Чорній горі курився дим і тріскотіли постріли..."

"Тяжкий гріх узяв на себе ваш дід, – сказав Лук'ян Васильович, вислухавши теребізького отамана. – За півроку після тієї зради Миколу Драгирука повісили на коломийському майдані... Вас не мучить сумління за дві жертви, які взяв на свою душу ваш дід: останнього ватажка опришків і невинно убієнного його брата Ілька?"

"Що за дурниці блеєте, ласкавий пане! – пирхнув Мурґа, й жовті райдужки хижо вилущилися з-під вузьких повік. – Таж за такий богоугодний вчинок мало б зійти на нас Господнє благословення!"

"Але ж не зійшло: живете, як і жили, в бруді з вошами і тарганами!" – бридливо проказав Лук'ян.

"А нам і так добре, – закусив Мурґа цибуха, з ненавистю глянувши на гостя. – Гей, а чи ж то ви всі тутешні гуцули вже такі чисті та вимиті? І нема у вас шахраїв, злодіїв, зрадників – чисті тобі янголи небесні!"

"Є, вуйку Андрушку, є… Кожний народ має своє сміття. Але й боремося ми за чистоту й свободу. А для чого ви живете – тільки щоб пакостити людям, з якими ви поруч – на їхній землі перебуваєте?"

"Та ми вас, чистоплюїв, і нині готові давити, мов бліх, ми й до бандерівських схронів показували дорогу червонорубашникам, та й закарпатських січовиків тлумили на Красному полі біля Хуста! – аж захлинався від люті Мурґа. – Самостійна Україна! Незалежна!.. Але ми ще таки дочекаємося, коли ви поперегризаєте одні одним горла, і най би прийшли тоді сюди мадяри, поляки, москалі, чехи – тільки б вас позбутися з цієї землі!"

"За що ви так нас ненавидите?" – вже спокійно спитав Лук'ян Васильович.

"Зарозумілі ви, гордовиті, зверхні – нібито Господь вам одним заповів бути ґаздами на Гуцульщині!"

"Але ж так і є… А ви – злодійське гаддя, загніздилися серед нас – і кусаєтесь, вбиваєте, продаєте, крадете…"

"То наше ремесло: красти теж треба вміти, а ви й до цього не здатні. Та що там говорити – ми інші. Ви тільки вслухайтеся в наші прізвища – таких у вас ніде немає: Нусери, Джемиги, Мурґи, Шуфричі, Швенди, Шурми, Фазектоші… Не ви, а ми – відвічне гірське плем'я, ми розселилися по всіх Карпатах, коли про вас ще й чутки не було. Й у вашу владу попроникали наші руснаки, й розтрепошать вони прокляту Україну. Побачите!"

Розділ чотирнадцятий

Люта Михалкова погроза полетіла вслід за Оленкою, й дівчина прожогом утікала від неї, щоб залишити її серед курних теребізьких халуп; за кладкою на Черемоші чорні слова курокрада втратили силу й

зниділи перед розсипом чепурних явірницьких хат, немовби присоромились на вид ґаздівського достатку.

Так думала Оленка, наближаючись до Федориної ґражди під Думською горою, хоч насправді Михалко сам вгасив у собі зло, яке мало б виповнювати їддю його прокльони, аж поки вони не займуться жаревом над обійстям кривдника Йосипа Шумея в Зеленій: лють Михалкова згасла, як тільки Оленка зникла за порогом, залишивши в брудній кучі Джемиги свій світлий образ, що вмить наклався на білий силует легкокрилого ангела, який на закіптюженій іконі під мисником схилився до ясел, де лежало в сповиточку новонароджене дитятко.

І вже не міг Михалко відвести від ангела погляду, ніби хотів увібрати в себе його чистоту, щоб викупати в ній протруєну злобою душу. Він ураз відчув, як відвічна ненависть виморила його до споду, й сам не міг утямити, чому вона так черство запеклася в серці, чому те серце, немов капшук з ядухою, готове тріснути й розбризкати отруту по невинних, і скільки літ, з якого діда-прадіда вливалася та їдь по краплі, аж доки переповнила капшук ущерть й вилилася врешті знавіснілими словами на зеленчуцьких парубків серед плацу зруйнованої обсерваторії на Попі Івані.

Чим вони йому завинили? Може, тим, що були маєтні й ходили в пишній вбері, а він у руб'ї й виверненому назверх вовною кептарі, немов ведмідь, що виліз під весну з барлога; що були горді й гонорилися своїм опришківським родом; що сповідували пам'ять про безстрашних розбійників, які чинили колись велике зло, проте гидували лабзюками й курокрадами; а може, тим, що Михалкова неня Калина привела від леґіня на світ красуню Федору, а його в своєму лоні не зуміла олюднити від джемигівської мерзоти, й пішов він поміж люди, схожий на рідного неня – Івана-спузаря, арідника й донощика? Й ніколи ні неньо, ні син не промовили до людей доброго слова, й пошанівку ні від кого не мали теребізькі злодії, й ніхто з них ніколи до церкви не ходив і свічки не тримав у руці перед престолом. Чому ж так сталося?

Але ж бо мусила-таки Калина влити у свою дитину хоча б краплю чистої крові, а, видно, влила, бо чому враз обізвалася в Михалкові жадоба залишити в брудній халупі образ світлої дівчини й помістити його на божниці в парсуні ангела, чому йому раптом забаглося чистоти?.. Й та ненависть, що пойняла його на вершині Попа Івана, коли в сумерку зблиснула мосянжовою головкою опришківська бартка в руці Йосипа Шумея, і той зблиск спонукав Михалка витиснути зі свого горла сповнені люті слова "Злодії йдуть!", за які він мало що не поплатився життям, – чому тепер та ненависть пригасла, а опришківський келеп й далі світиться в пам'яті чистим полиском, чому Михалко зненацька подумав, що й сам якоюсь крихтою своєї сутності належить до тих людей, які мають право носити опришківську зброю?

Й так болісно закортіло йому мерщій побачити сестру Федорку, послану в світ славним збойницьким родом ніби в докір йому – сплодженому відлюдним спузарем Джемигою, щоб усяк бачив ту прірву між красою й поганню, які в кожній людині рівно закладені суть при народженні, та перемагає з волі Божої лише одна людська вартість – гірша припала йому, немов прокляття.

Михалко щемно забажав побачити сестру, щоб висповідатись перед нею з гріхів свого роду й хоч дрібку очиститись при чужій, а все ж рідній по крові людині; бажання було таке навальне, що його відчула Федора, як тільки Оленка вийшла з її дому, й подумала: а може, вмирає побитий Михалко, й негайна поміч йому потрібна, і як вона може спокійно поратися в хаті, коли її кличе рідний брат?

Й бігцем подалася до кладки на Черемош, перейшла на другий берег й поквапилася крутою стежкою до Теребіжа. Вже завиднілося її рідне дворище, де справлялося колись криваве весілля; не дихаючи відкриває Федора двері Михалкової хижі і в'яне від полегші: чорний чоловік зриває з голови рушника, відкриваючи запечену кров'ю близну на чолі, схоплюється з постелі й скрикує жалісливим і покірним, якого Федора ще не чула від нього, голосом:

"Федорко, сестро! Ти прийшла…"

Вона присіла поруч нього, розчісувала пальцями злипле від крові кучеряве волосся, врешті прихилила його рукою до себе й прошепотіла:

"Бідний ти, бідний, Михалку…"

Й від цих добрих слів вибризнули з братових очей сльози, він довго хлипав, не віднімаючи від обличчя долонь, розмазуючи по щоках відмоклу кров, а коли заспокоївся, взяв Федорину руку, притиснув до своїх грудей і проказав:

"Чуєш, як пече?.. То гріх мого роду озвався. Ти нічого не відаєш, Федорко, а я знаю таке, від чого твоя голова посивіє, коли розкажу…"

"Розказуй, Михалку, розказуй, моя голова давно вже сива… А тобі легше стане".

"То слухай, сестро… Слухай, чим похвалявся мій неньо, Іван-спузар, арідник і злодій, пойнятий шаленством пристрасті…"

…Іван Джемига мав-таки, видно, в собі чортівщину – в цьому давно переконався ватаг Штефан Мочерняк, бо ні разу не довелося йому почути, щоб на вранішнє привітання "слава Йсу" спузар відповів по-християнськи: "навіки слава Богу", лише ото промимрить під носом друге вітання, яке має йти вслід за Божим – "єк спали?" й на дякувальні слова навіть не почекає – зникне з очей або перемініться в сіру купину над ватрищем…

Таки впевнився ватаг, що доля послала йому чорта, та що мав робити: прожене, то й диви – спалить громовиця стоїще або готова засипле градом полонину на добрий тиждень, і половина овець вигине; мусив Штефан терпіти біснуватого – слава Богу, що спузар хоч колиби тримався.

Та недовго втішався цим Мочерняк: після того припадку, коли Джемига справляв бісівський шабаш на ватрищі, побачивши, як хорунжий Петро забирає з собою Калину, – після того почав пропадати спузар на день, на два, а то й на три дні… Повертався голодний, обчіхраний смерековим гіллям, мокрий і заболочений; він ставав на порозі колиби й нахабно дивився ватагові в очі, чекаючи його присуду: прожене чи зоставить? Ватаг підводився з пенька й уступав спузареві місце за ватрищем, нічого не випитуючи, щоб не сполошити арідника. Так проминула весна, і літо вже згасало, а Іван Джемига водно відлучався з полонини, й було у тих його зникненнях якесь правило, відоме тільки йому самому, – ватаг ніяк не міг розчовпати дивної поведінки свого слуги, аж поки ранньої осені не прийшла на Веснярку нявка Калина в супроводі карпатського січовика. Мала вона помітно випнутий живіт, і тоді закралася в Штефана страшна здогадка…

Була Калина вже на порі, проте залишилася такою самою вродливицею, як і в дівоцтві. Саме тоді перебував на полонині ґазда Пилип Апостол, і як уздрів він вагітну красуню, то все зрозумів і з люті збісився, бо хто таке чував, щоб на стоїщі народжувались діти?

А ще січовик подав Штефанові бартку з мосянжовою голівкою, списаною таємничими знаками, й утямив ватаг відразу, що то Петрова зброя, і вже нема хорунжого на світі… Січовик щось там прошепотів Штефанові на вухо, той значливо кивнув головою, а Пилип тут же розпорядився спровадити Калину на доли, бо, не дай Боже, прийдуть сюди енкаведисти та й спитають, чия то дитина й чия коханка – й піде з димом усе полонинське добро…

І враз повторилося все майже так само, як тоді, коли хорунжий Петро забирав Калину, тільки й того, що спузарева поведінка була тепер не чортівсько-бунтарською, а ницо-благальною: Іван Джемига впав на землю біля ватрища, він підповзав на животі то до Штефана, то до Пилипа, підводив голову й, обдаючи господаря собачим поглядом, слізно благав, щоб віддали йому Калину, а він приведе її в Теребіж і

доглядатиме й шанувати буде – навіть волос не впаде з її голови, і стане вона господинею в його домі, а він слугуватиме їй, мов вірний пес.

Ватаг Штефан аж скоробився, слухаючи спузареві просьби, бо де ж то можна дозволити, щоб така чічка перейшла до рук брудному спузареві, та ще й арідникові; хлопчина Дмитрик судомно вчепився за батькову руку й німо благав, щоб він не погоджувався на такий шванк, проте ґазда Пилип, слово якого на полонині було законом, кивнув, не дивлячись на людей, Джемизі, щоб той мерщій забирав Калину й назавше щез із нею з його очей.

Калина була німою: горе від втрати коханого Петра скаламутило їй розум, вона й збагнути не могла, що діється довкруж неї – стояла, немов прекрасний привид, а не жива людина, очі її блукали, поминаючи присутніх, і врешті зупинялися на синіх зиґзаґах смерекового бору, що з піднебесся заглядав до колиби крізь відчинені двері, й була вона тепер там, де вже Петра немає, й невідомо, в якій місцині побратими-січовики поховали її судженого… Й пішла Калина сліпо за спузарем Іваном, щоб аж у його халупі отямитися й спокутувати свій солодкий гріх тяжким материнством, а потім, за німців, коли з окремих партизанських загонів утворилася Українська Повстанська Армія, – обов'язками упівської зв'язкової…

Й нахвалявся Іван Джемига перед своїм сином Михалком, ще до весілля Федори, як він викрив схрон карпатських січовиків у руїнах Пнівського замку біля Надвірної, як видав советам хорунжого Петра, і клявся арідник, що й надалі мститиме побратимам Калининого звідника, аж поки не вп'ється помстою. Й лишень не міг додуматися колишній конокрад, кому ватаг Штефан опришківську бартку передав, щоб і її власникові вкоротити віку.

…Хорунжий Петро й Калина вийшли з колиби, покинувши добрішого від рідного батька ватага Штефана Мочерняка й зрозпаченого жалем за нявкою Дмитрика, а ще біснуватого спузаря, так і не розгадавши причини його шаленства; ватаг із сином провели їх за поріг, а тоді

спузар схопився з пенька, на якому завше сидів за ватрищем, і припав до віконця, ловлячи поглядом дві постаті, що спускалися схилом униз і врешті круто звернули на звірину стежку, – й зметикував Джемига, що йдуть вони не на схід до Чорної гори, а прямо на північ до витоків Прута, й закарбував собі в пам'яті той їхній напрямок.

Десь за тиждень прийшли на Веснярку два січовики за провіантом. Ватаг не шкодував їм ані будзів, ані бриндзи, ще й ворок кукурудзяної муки вклав у бесаги, хоча цей продукт на полонині був на вагу золота, – дав ватагові таку волю ґазда Пилип Апостол, який карпатських січовиків не мав за таких збойників, що колись убили його батька Ілька, чей за Україну воювали закарпатські хлопці на Красному полі; січовики перекинули через плечі повні бесаги й подалися Головачівським хребтом у напрямі Говерли, – й тоді вперше зник з Веснярки спузар Іван. Він добре знав усі стежки, просіки й звірині путівці ще з передвоєнного часу, коли-то паношилися в тутешніх горах конокради, й Іван Джемига був не останній серед них, навіть одного разу отаманував на переході з Надвірної до Сигета, – й незле їм велося доти, поки, на початку війни, поляки не реквізували по всьому краю аргамаків до війська й у такий спосіб примусили колишніх конокрадів поратися по ґаздівських курниках.

Йшов Джемига слідом за січовиками й побачив, що вони й наміру не мають звертати в бік Чорної гори: за Говерлою пішли далі понад Прутом і зникли з очей у заростому бучиною каньйоні. Втямив тоді спузар, що хлопці зробили собі схованку десь за Делятином, за Стримбою, й тоді пойняла його здогадка: напевне, звили собі січовики кубло в пивницях запущеного Пнівського замку, біля якого конокради не раз зупинялися на попас з табунами, зайнятими на ланчицьких пасовиськах.

Про Пнівський замок ходили в горах легенди: переказували старі люди з уст в уста, що ті товсті в півтора метра мури, які вивищуються на рівному плато над Бистрицею й чотирма гостроверхими баштами проколюють небо – то лише надбудова над зануреним глибоко під землею військовим містом, в якому безліч схронів і катуш, складів з

порохом і вогнепальною зброєю, магазинів з продовольством, комор зі скарбами та черленим золотом, житлових приміщень для вояків – і ніяка сила взяти той замок не спроможна, бо якби тільки ворогові вдалося розвалити в'їзну браму й увійти в дитинець, за стінами замку враз відкрились би люки, з підземних ходів вихопились би оборонці, й жодна жива душа не змогла б врятуватися з тієї пастки.

Однак легенди легендами, а правда була інша: 1648 року брали замок опришки, щоб захопити в полон власника фортеці графа Куропатву, й допоміг їм полковник Семен Височан, коли вийшов з Отинії на злуку з Богданом Хмельницьким, який прямував переможним походом на Польщу… Та занепала з роками Пнівська фортеця, спадкоємець Куропатви граф Цетнер виїхав до Парижа, назавше покинувши неспокійні Карпати, замкові мури поросли будяками й дерезою, й надвірнянські броварники розбирали міцний матеріал для будівництва заводу. Проте ніхто не наважувався займати моторошні підземелля замку, де начебто комори набиті людськими кістками й схрони кишать привидами невідспіваних мерців.

…Хорунжий Петро не збоявся зайти в ту підземну пустку – кращої схованки марно було шукати в тутешніх краях, – й не побачили січовики під землею складів зі зброєю, ані комор із золотом, однак підвали були просторі, затишні й теплі, до того ж виводили з них на світ Божий запасні виходи аж поза фортечні мури, – й залишилися тут хлопці літувати та готуватись до зими. Довкруж було безпечно й тихо, плато обступили ліси, а надвірнянські мешканці заказали собі дорогу до зачарованої місцини.

Як зайшла Калина в тяжу, хорунжий Петро спровадив її до старої жінки, яка жила відлюдно в замшілій хижі на кичері, що лисніла над берегом Бистриці, й приставив до коханої охоронця, щоб на випадок непередбачуваного трафунку відвів її до Штефана Мочерняка на Веснярку.

Спузар Іван Джемига вистежив січовиків за третім заходом. Мов хижий звір, просиджував у засідці неподалік замкових руїн, аж поки не побачив живого хорунжого Петра, коли той вийшов на білий світ з душних підвалів. Тоді спузар почимчикував у Надвірну й привів енкаведистів. Ті, не зчиняючи галасу, вичекали й застрелили Петра в розвалині замкової брами.

Поки прийшла облава, січовики поховали хорунжого, забрали його бартку й перейшли знову на Чорну гору, щоб там до зими викопати перші партизанські бункери. Калину ж охоронець відвів на Веснярку.

…У халупі враз стало тихо, мов у могилі: змовк Михалко, й ні звуку не подала Федора – не було на світі таких слів, щоб пояснити ними страшну зраду. Тільки витав довкруж тремт покаяння, його відчувала Федора, добріла й прощала, її мовчазне прощення дійняло Михалка, він боязко підвів очі на ангела, що прибрав подобу світлої дівчини, яка щойно вийшла з хати, й побачив, як ангел цілує в чоло немовля… Господи, таж і я був колись таким самим невинним отроком, поки не загидили мене неньові гріхи!

Та зник образ ангела з божниці над мисником, але ж і божниці ніколи там не було – не заглядав до цієї чорної хати лик Господній…

Безпросвітній туск запав у Михалкову душу, та враз – о диво! – відчув він полегшу, ніби хтось змивав з нього бруд, й пройняла його серце надія на відпущення гріхів джемигівському родові: то поцілувала Михалка в зранене чоло сестра Федора.

Розділ п'ятнадцятий

Коломийський автобус поволі тарганився з Косова розмитою святоіванівськими дощами дорогою – через Соколівку та Яворів, а на Буківці шофер зупинив машину, щоб її оглянути й хвильку передихнути після зморної трясучки. Чоловіки повиходили перекурити, вийшла й

Оленка й чіпко вдивилася в блідо-синяві контури Чорногори, що, зливаючись із білотою перистих хмар, примарно вивищувалися за кряжем Писаного Каменя, ніби прокладали межу між чужими світами й закривали заборолом Оленчин світ, за яким, як і досі їй здавалось, нічого вже нема, тільки небесна глибина, космос, пустка і холоднеча… І аж тепер, цієї миті, чітко усвідомила дівчина, що там, у тій незглибинній далині, завжди теплилась під сонцем своя земля, названа Срібною – мабуть, за те, що давала вона прихисток зневоленим по цей бік перевалу людям, котрі, скуштувавши на мить солодкої опришківської свободи, з тавром ізгоїв покидали назавше родимий край.

І десь там, певне, розпочався від Онуфрика, старшого сина останнього опришківського ватажка, страченого на ринку в Коломиї, новий рід Шумеїв… А хто вони нині, ті Шумеї-Драгируки, яких досіяв на загірній землі сирітський озимок, що з батьківською барткою подався шукати колочавських збойників, і чи дійшов, чи знайшов, а може, навіки загубився в незнаній стороні? А яка доля випала меншому озимкові Сафатові, якого батько наказав залишити біля мами – які ж то паростки пішли від молодшого сина ватажка – де їх шукати, коли весь край сповнився Шумеями, котрі понесли опришківські імена, а рід свій загубили, й чому вона, Оленка, серед тих Шумеїв скарана поганим прозвиськом, а Данило Шумей – благородним, і що за таїна захована в мольфарській бартці, яка стала власністю її батька й брата Йосипа, й ось зламалася на голові брудного Джемиги… А може, це та сама, яку ватажок кинув із плахи своєму синові Онуфрику, звелівши йому шукати порятунку в Срібній землі?

Розгадка була так близько, що здавалось – ось-ось діткнеться Оленка до неї пальцями, і водночас – далеко, за головатим кряжем Писаного Каменя, за блідо-синіми контурами Чорногори, для неї нині недосяжними – в пітьмі пропалих у віках опришківських поколінь.

Шофер закликав пасажирів до автобуса, машина тихо спускалася з високого Буківця до Криворівні, – й над берегом скаламученого повінню Черемоша прийшов до Оленки домашній спокій. Дорога від Франкового

музею в Криворівні до жаб'євського центра з адміністративним комплексом, школою, церквою і редакцією газети "Верховинські вісті" була для неї рідно знайома і навіть ближча, ніж батьківська домівка в Зеленій…

Поруч дороги котив жовтими валами свої води Черемош, підмиваючи праворуч прямовисні скелі, а ліворуч облизуючи пологий берег, захищений кашицями, між якими присмирена ріка утворювала затягнуті кожухом мерви й трісок тихі заплави; скелі безупину струшували з себе рінь, й Оленка помітила, що з часу її школярства правий берег значно віддалився від русла ріки й закрився знизу вільховим чагарником, а зверху столітні смереки опускали аж донизу схожі на пазурі велетенських птахів конарі, затримуючи руйнацію скель, й стугоніли вгорі ті гаджуги, зливаючи своє невпинне голосіння з плюскотом ріки – у вічний суголосний шум.

На станції Оленка вийшла з автобуса, зійшла над воду, й тут їй умить примарились дараби, які колись, у її ранній юності, йшли повноводим руслом одна за одною з буркутських кляуз, прямуючи до кутських тартаків, а дужі бокораші, налягаючи на керма, відвертали на поворотах від зудару в скелі чільні плоти, що могли здибитися й зім'яти на м'якуш керманичів, які браво погейкували до дівчини, щоб скакала на останній пліт, – а ми тебе повеземо в Кути, нагодуємо дичиною в корчмі рудого Мошка, ще й палянки дамо, щоб загрілася, а потім віддамо за найкращого леґіня, й буде тобі з ним веселіше, ніж у рідної нені; керма зловісно рипіли й стихали – й у смутку пропадало спогадає марево, зникало, як зникло разом з дарабами її дитинство.

Отямилась від гуркоту воза на дорозі, оглянулася й аж примліла від нової солодкої згадки: то поганяв пару гуцульських коників, запряжених у бричку, славний у Жаб'ї Юра Фірман, який возив лісничого на об'єкти: відвіку й донині він щодня вихоплювався повозом із лісничівки, стріляв у повітрі пугою, та не було такого випадку, щоб та пуга впала на кінські хребти; лісничий ховався під будою в бричці й дрімав, а Фірман повйокував, поцмокував, погейкував, звеселяючи своїм галайканням

гори, доли і весь край – за те його й прозвали люди Фірманом, забувши справжнє прізвище візника...

А за бричкою, вчепившись рукою за розвору, тягнувся на ровері такий же вічний, як і Фірман, листоноша Олекса Смоляк, він хитро, коштом лісничого, полегшував собі свою роботу, бо повна газет і листів торба була вельми тяжкою, а Жаб'є довге, як бойків світ, й тяжко старому крутити педалями, розвозячи пошту то в Ільці, то в Бистрець, то в Криворівню, а ще й в Устєріки та Петраші; Юра Фірман завжди був радий допомогти вічному листоноші, а лісничий з буди й не запримічував доважку, – й такий тандем спостерігала Оленка з дитинства й по сей день.

Навпроти будинку редакції листоноша пустився розвори, завернув ровером з тяжкою торбою на багажнику в подвір'я, й Оленка теж подалася до редакції.

Здалеку приглядалася до кумедної постаті листоноші: був він схожий на казкового карлика, який щойно вибрався з-під пенька, зачувши людський голос, – то покликала його Оленка. Припер ровер до стіни будинку, оглянувся й з утіхи аж руки розвів, побачивши свою улюбленицю в голубій сукенці й солом'яному капелюшку.

"Де ж ти так довго барилася, я вже заскучив за тобою, а ще кожної Божої днини бурчун Шарабуряк діймає всіх працівників редакції, мовляв, валандаються, куди хто забагне, матеріалів для газети не вистачає, і навіть практикантка, яка потребує доброї характеристики, повіялася кудись гоцадрала – на купальські оргії – й пропала; ото пришлють тобі премудру шкрабіп'юрку, яка ідеями немов з рукава сипле, а робити ніц не вміє й зеленого поняття не має, що таке журналістика..."

Смоляк безугаву торохтів, демонструючи перед Оленкою свою антипатію до редактора й тим самим завойовуючи прихильність дівчини, яка виросла на його очах, і хто б то міг подумати, що з тієї

коноплиночки, котрою вітер заносив, коли бігла вранці до школи, розцвіте така пишна ружа – другої такої не здиблеш на всьому простогоні від Устєрік до Яремча…

Оленка намагалася втямити всю серйозність Смолякової мови, та заважав їй зосередитись потішний його вигляд: був листоноша одягнутий в уніформу з блискучими ґудзиками, в яку одягалися поштові службовці, мабуть, ще за Масарика: Смоляк прибув у Жаб'є із Закарпаття після війни на своєму незмінному ровері із загнутою, немов баранячі роги, керівницею, з полущеним срібним написом "Skoda" на рамі й без болотника на трансмісії, через що широкі штруксові штани листоноші були стягнуті біля кісточок прищепками від білизни, й це ще більше підкреслювало його клишоногість, а на лопухуваті вуха тиснув важкий круглий кашкет, який носили колись польські податкові екзекутори, й від цього ще дужче брижилось зморщене обличчя поштаря… Був Смоляк на голову нижчий від Оленки, тому, розмовляючи з нею, він поступався назадгузь до східців, щоб стати вище й додати собі зросту.

"А я за той час їздив до своєї Колочави на Закарпаття, щоб попрощатися з рідними стежками, бо вже старий став, мов той гриб, і ні одного знайомого обличчя там не уздрів, усі вже вивмирали відтоді, як я, ще при чехах, на цьому самому ровері розвозив пошту з Воловця по довколишніх селах, і диви – живу досі й жити буду, поки не впаду із сідла, бо така вже моя конституція, що мушу перебувати в русі…"

Оленка, зачувши про Колочаву, хотіла спинити потік Смолякової мови, та забачила, як відчинилися двері редакції, й на порозі став насуплений, мов сич, редактор Шарабуряк, об якого поштар вдарився спиною, задкуючи по східцях, щоб зрівнятися ростом з Оленкою.

"Обережно, пане Олексо, – буркнув Шарабуряк і кинув гнівно Оленці: – Попелом, попелом, сто літ тебе не бачив, чи, може, ти в мене вже не працюєш?"

"Працюю в поті чола, Онуфрію Мелитоновичу..." – хотіла відбутися жартом Оленка, проте зрозуміла, що редактор до легкої розмови не налаштований: він сердито повернувся й попрямував до свого кабінету, й за ним подалася Оленка, пропустивши попереду себе Олексу Смоляка.

І вже сидів Шарабуряк за столом у владичеській позі й мовив, простягнувши до Оленки руку:

"Давай мені, що написала, бо горить номер, і негайно шуруй у райраду до Голуба: візьми в нього інтерв'ю про будівництво туристичного комплексу на Шибеному... Й повім тобі, що скаржився на тебе заступник: ні словечком не спитала ти його про ту стройку й мовчала, мов пеньок, коли він підвозив тебе до Зеленої своїм "бобиком". То я питаю: ти журналістка чи празношатающаяся по горах туристка? Яку ж я зможу дати тобі характеристику, коли ти як практикантка нічого ще для газети не зробила?"

Оленка терпляче вислухала тираду розгніваного начальника й, коли він замовк, мовила невинно:

"Я ще не підготувала обіцяної статті про тутешні поганські звичаї, хоч вони й не перестали мене цікавити... Інший матеріал сам напросився в мої руки – і якщо я зумію його освоїти, то ми могли б відкрити в нашій газеті прецікаву рубрику, в якій друкували б той матеріал з номера в номер і звернули б на себе увагу всеукраїнського читача. Ви лишень послухайте..."

"Ану-ну, що то за диво ти знайшла в чорногорських заповідниках? – підскочили брови в редактора: газетярська цікавість на мить перемогла його невдоволення співрозмовницею. – Якась нова ідея чи вже синиця в жмені?"

"Синиця, синиця, Онуфрію Мелитоновичу, та ще й яка! Я відкрила початок родоводу двох ворожих гуцульських фамілій і хочу його

дослідити... Ви тільки уявіть собі: ті непримиренці ще й досі сходяться у відлюдних місцях і топірцями зводять порахунки, вершать помсту, а за що – самі не знають. І це діється на наших очах, нинішнього дня, я сама була свідком!"

Шарабурякове зацікавлення вмить спливло з обличчя, він відкинувся на спинку крісла й проказав утомлено:

"Ромео і Джульетта", "Тіні забутих предків"... Це вже було. І навіть ти, така самовпевнена, Шекспіра й Коцюбинського не перевершиш. І не намагайся... Кому потрібні нині ті родоводи? Та й що – ми метрикальна контора, уряд парафіяльний чи ЗАГС? Що це за манолія?"

"Невже ви не розумієте, – впиралася Оленка, – що та нація сильніша, в якої глибша родова пам'ять?.. Ну, сказала я це надто патетично, бо не знаю, як маю вас переконати... Ось що, пане Шарабуряк, пошліть мене у відрядження на Закарпаття – в Ужгород, Хуст, Колочаву. Якщо я відшукаю там сліди того роду, яким цікавлюся, то повірте мені – ми неабияк здивуємо читача".

"Говорила-їхала... Не переконуй мене, Оленко, бо це тобі не вдасться. Та навіть якби ти й підготувала такий матеріал, то його передовсім треба було б погодити з паном Голубом – аякже, не роби великих очей, він заступник голови жаб'євської райради з гуманітарних питань. Мало чого ти там можеш нагородити: збуриш людей, які про ту, як ти кажеш, родову ворожнечу давно забули, – чи ж то треба нам ще нових маніфестацій та пікетувань? Мали вже їх досить!"

"А Голуб хто – цензор?" – заярювалася Оленка.

"Цензор – не цензор, а мусиш знати: хто платить, той музику замовляє... Ти думай краще про характеристику, без неї диплома не отримаєш. Так-то... Ну йди, йди до нього, та коли братимеш інтерв'ю –

про ті свої ідеї ні мур-мур. Не треба нагадувати про старе, віджиле й непотрібне".

"Господи! – аж скрикнула Оленка, – та невже той страх, що спресувався в людських душах ще за совєтів, має нині, на свободі, розбухнути, подвоїтись, потроїтись, – куди ми так зайдемо?"

"До світлого майбутнього!" – плеснув Шарабуряк долонею по столі.

"Ви сімдесят років ішли до нього, та невже ми маємо й далі прямувати, мов стадо овець під час плови, до прірви? Пора б уже й зупинитися..."

"Не мели дурниць і затям одне: журналіста мають цікавити трудові подвиги простих людей – і нічого більше!"

"А ви знаєте, що Совєтський Союз давно відкинув копита?" – підвелася Оленка.

"Знаю, то й що?"

"Ні, не знаєте: таких, як ви, треба краном витягувати із совкової твані!.. Добре, я піду до Голуба й візьму в нього інтерв'ю про трудові подвиги буркутських будівельників... А характеристика – що ж, ваша воля. Однак запевняю вас: якщо мені пощастить опублікувати свій матеріал у якійсь центральній газеті, то ніякої характеристики від вас не потребуватиму".

Шарабуряк на мить занімів, він не на жарт злякався такої перспективи: хто зна, що там нагородить сиромудра дівиця, ще, чого доброго, приплете цю їхню розмову у вступі до своєї писанини... Хотів щось сказати, може, зважувався на якийсь компроміс з Оленкою, та листоноша, який весь час стояв мовчки з пачкою газет і стосиком кореспонденції в руці, не сміючи перебивати розмову редактора з

практиканткою, вирішив, що суперечка нарешті закінчилася: він підступив до столу й вимовив фразу, якою завжди супроводжував свій службовий ритуал:

"Моє поважання, є для пана пошта".

Поклав газети й листи на стіл, вийшов з редакції, за ним подалася Оленка, та не встиг ще Смоляк діткнутися до керма велисипеда, як дівчина взяла його за лікоть і промовила ласкаво:

"Вже обідня пора, пане Олексо. Я зголодніла, і ви, напевне, теж. Чи не зайти б нам до Тимка Мадрашори й пообідати?"

"Щось такого! – вигукнув розчулений листоноша. – Але як це мені, такій нендзі, фастригуватися до ґречної панни!

Нічого подібного в моєму житті ще не траплялося… Хоч ні – один раз було: запросила мене колись на обід пані Вільчекова – жона колочавського нотаря, себто сільського війта, коли я їй вручив чек з Америки на тисячу долярів… Було!"

"Ну, я не така багата, як пані Вільчекова, – посміхнулася Оленка, – проте маю в гаманці кілька гривень… Ви не дивуйтеся, що запрошую, я хочу вас багато дечого розпитати. Ви ж, як я нині дізналася, родом з Колочави…"

"Айно!.. Я слухав вашу з редактором розмову й подумав собі: навіщо маєш їхати у відрядження на Закарпаття – не знайдеш уже там такого, хто б міг розповісти про те, що тебе цікавить. Старі люди, які пам'ятали давні історії, повивмирали. А я – як та енцикльопедія. Поштар усе має знати!"

…Тимко Мадрашора – мадярин з трикутною головою й підківкою чорних вусів, весь засвітився, уздрівши клієнтів: не густо їх навідувалось

до відведеної під буфет повітки поруч з домом, в якій стояли столик і чотири табуретки. Пан Тимко жив тут з дружиною, сам у себе служив офіціантом, а жона – кухаркою; кав'ярня Мадрашори виглядала вельми скромно, проте тільки тут можна було замовити смачну форель і бануш.

Отож як тільки Тимко забачив поштаря з Оленкою, гукнув, аж луна вдарилася об скелю за Черемошем: "Флорено, смаж пстругів!", а сам почав вихвалятися перед клієнтами іншим своїм товаром. Є в нього те, чого ніколи не було і в ресторані: курячі стегонця, індичі пупці, жаб'ячі лапки, пундики з горіхами, жидівські цукати, мариновані скойки, полуниці в сметані – мали б ви тільки гроші.

В Оленки грошей було обмаль, то замовила форель, бануш і по келишку сливовиці. Й поки Флорена смажила рибу, а Тимко метушився, накриваючи стіл, Оленка не гаючись почала випитувати в листоноші: що то за село – Колочава, чому воно вважалося опришківським, куди поділися нащадки збойників і найголовніше: чи чув пан Смоляк про чоловіка, який хлопчиськом з'явився в Колочаві ще десь за Франца-Йосифа й називався Онуфрієм Драгируком або Шумеєм.

"А чом би й ні, – відказав упевнено Смоляк. – Бачив його, ніби оце тебе, – колочавського збойника, який потаємно опришкував у Миколи Шутая, а коли того вбили свої, став маєтним господарем, сина свого в школах вивчив, а за Августина Волошина обирали його колочавським нотарем".

"Ви зможете мені про це все докладно розповісти?" "Як Бог поможе… Ще маю міцну пам'ять".

Розділ шістнадцятий

Добре пам'ятаю тогочасні розповіді, які відразу ставали легендами – про останнього закарпатського опришка Миколу Шутая, якого кулі не брали. Мав він двадцять два роки, коли його зарубали сокирами

побратими в Сухорському лісі над потоком Колочавкою, що випливав з-під гори Стримби і впадав у Тереблю. Це місце люди з гніву за підступне вбивство прокляли, обминали десятими стежками й тому дивом здивувалися, коли в тому урочищі почала зводитися господарка, й на село крізь ліс врешті проглянув череп'яний дах ошатного будинку відлюдника Онуфрія Драгирука, якого ще Шумеєм кликали… Й поговорювали всезнаючі колочавські ґазди, що той зайшлий бозна-звідки чоловік потаємно опришкував ще до Шутая, потім з ним ходив на розбої, нагарбав у багачів, дідичів та графів золота много, і хто зна, чи не його сокира впала на голову останнього опришка, котрого кулі не брали…

Ніхто не міг достеменно підтвердити справдешність лихої поголоски, але ні один всезнайко теж не мав підстав її заперечити, то жив Онуфрій на узліссі, відмежований від села Колочавкою й людською підозрою, а ще й людською завистю на своє багатство. Проте колочавці найчорніше заздрили Онуфрієві з тієї причини, що він перший віддав свого сина Петра на науку в Мукачівську торгову академію – такого трафунку в нашому селі досі ще не бувало.

Я був найменший з багатодітної убогої родини; сестри повіддавалися в сусідні села, старші брати валили дерево в бутинах і сплавляли дарабами по Тисі до рахівських тартаків, а я вдався вутлий і малий зростом, то нянько віддав мене до церковно-приходської школи, щоб я навчився письма, й коли мені виповнилось десять років, продав телицю, купив в Ужгороді ровера, цього самого, що он стоїть припертий до паркана, й виклопотав для мене в колочавського поштового урядника посаду листоноші. І відтоді й донині я за іншу роботу не брався.

А Колочава довга, як руський місяць, а дорога – мов ремінь, і ти котишся собі ровером поміж хатами й жидівськими крамницями, завертаєш у двори й приносиш людям радість, якщо то лист якийсь чи на гроші чек, або ж смуток, коли я мусив подавати неплатникові податку позов до суду. Згодом вже й газети почали приходити до письменних людей, – і кручу я водно педалями, а із-за воріт виглядають

насторожені чи то обнадіяні на добру звістку пожильці й зустрічають мене як дорослого. Я цим пишаюся, і так мені любо промірювати дорогу від Стримби до Стрементоша й позирати на менші й вищі горби, що виросли обабіч шляху, та завше зупиняв погляд на будинкові з череп'яним дахом, який визирав з узлісся, й невідступно мозолила мене цікавість, що то за чоловік – той Онуфрій Драгирук: праведник чи злочинець, а як розгадати, коли кожен знає, що не всяк той безгрішний, хто в церкві перед престолом свічку тримає, і не той лишень злодій, що краде, а й той, який драбину приставляє.

Так я собі думав одного разу, поглядаючи на Онуфрієві забудови, як ураз побачив струнκого парубка, що жваво вихопився з лісового обійстя й збігав стежкою на дорогу. Він наближався до мене, я мимоволі сповільнив їзду, приглядаючись, й таки зіскочив з ровера, коли упізнав у тому хлопцеві, одягненому в студентський віцмундир, Онуфрієвого синка Петра, якого лише один раз бачив, коли подавав йому через вориння ужгородську українську газету.

Вродливий був Петро – високий, стрункий, обличчя мав відкрите, мужнє, він спирався на блискучий топірець із загнутою голівкою, й це додавало йому статечності, – я подумав, що в такого хлопця мусить бути й добра душа, і батько його не міг бути вбивцею; я чіпко приглядався до леґіня, й він зупинився, подумавши, певне, що я везу йому пошту.

Якусь хвилину ми дивилися один на одного, мовчки вичікуючи, хто перший заговорить, і врешті Петро спитав:

"Пошту маєш для мене, Олексику, що зупинився?"

"Нема нині газет, – відказав я, а сам не відводив погляду від мосянжового топірця. – Яка файна бартка в тебе! – промовив я із заздрістю. – Певне, опришківська…"

"А так, опришківська! – гордо мовив Петро. – Ще дідова".

"А хіба дід твій теж був опришком? Кажуть, нібито лишень нянько ходив із Шугаєм..."

"Багато хто колись опришкував... – сказав Петро невизначено. – А бартка дідова".

"То нею твій нянько зарубав Шутая?" – вихопилося в мене, і я тут же пожалкував, що сказав таке, в що й сам не вірив.

"Хто тобі такого наплів?" – насторожився Петро й неприязно глянув на мене.

"Люди мовлять..." – відказав я, потупивши очі в землю.

"Добре кум говорить, лишень кривий рот має... Не вір тому, хлопче, мій нянько чесний господар... Але ти ще замалий, щоб таку мову з тобою провадити".

"Який малий, коли пошту розвожу!"

Петро ступив крок, щоб піти собі геть, проте спинився.

"Нині в домі "Просвіти", – сказав, – буде представлення: "Летюча естрада" приїжджає з Мукачева. Мене вислали першого, щоб підготував приміщення... То замість слухати людські брехні, а потім переповідати, ліпше прийди подивитися концерт. Ти, бачу, цікавишся опришками, а вони увечері вийдуть на сцену".

"Справжні?"

"Справжніх уже немає, хлопче".

"А кому бартки полишили?"

"Ту зброю візьме інше військо".

"Як же то військо називається?"

"Карпатські січовики!" – сказав з викликом Петро й пішов не оглядаючись.

Колочавська "Просвіта" займала колишню корчму Мехела Гофштейна, яка стояла в центрі села неподалік церкви. Корчмар збанкрутував, коли найзаповзятливіші сільські пияки, спонукані просвітянами, заприсягайся на Євангелії не вживати спиртного навіть у храмові свята. Тоді Мехел продав громаді корчму разом із просторою стодолою, яка служила йому складом для бочок з пивом, а теж возівнею для виїзної брички, – й покинув село.

У тій стодолі мукачівські пластуни з Торгової академії, під началом Петра Шумея, влаштували глядацький зал зі сценою: повкопували в земляну долівку лавиці, приладнали завісу, що пересувалася на шпульках від ниток, серед студентів знайшовся художник, який намалював декорації, й назвав Петро колочавський самодіяльний театр "Новою сценою", в якому ставили аматорські вистави, проводили пластунські злети, а нині запросили студентський ансамбль з Мукачева – "Летючу естраду".

Я з нетерпінням чекав, коли розпочнеться концерт, на якому мають танцювати опришки, а я ніколи їх не бачив, хай і перебраних; в мене аж жижки затряслися, коли в Мехеловій стодолі, набитій ущерть людьми, роз'їхалася на шпульках у два боки завіса, сцена відкрилася, і в лівому її куті наготовлені троїсті музики вдарили марш, якого ще досі ніхто не чув у Колочаві. Й на подіум вимарширували не опришки, а стрільці в мазепинках і сталевого кольору мундирах, вони внесли синьо-жовтий

прапор, вишикувались у два ряди й заспівали пісню, яку я запам'ятав на все життя:

Гей там на горі Січ іде.

Гей жовто-синій стяг несе.

Гей жовто-синій, наше славне товариство,

Гей маршируєм – раз, два, три!

Й до мене з цією піснею увійшов новий час, якого ні я, ні ці люди, які сиділи на лавицях у стодолі, ані хлопчаки, що повилазили на крокви під дах, бо в залі не вистачало місця, – ніколи не зріли. Та, напевне, передчували його прихід, й коли той час з'явився – ще не бачений, але знайомий – у вигляді переможної пісні, зал підвівся й хором заспівав разом з вояками; і звідки народ знав ті слова, я й досі не можу збагнути, можливо, вони віками таїлися в головах люду, а тепер зринули, щоб прославити нову добу.

Мабуть, тоді я ще не міг сам дійти до таких думок, бо ж малий був, хоч у ті перемінні часи кудись пропало людське дитинство, яке нині супроводжується дитячими забавами та іграшками, досить того, що я ще малим таки втямив сенс нового часу: всі тоді стали враз дорослими, щоб хто з розпростертими руками, а хто й з ворожістю зустріти новизну, яка навально вривалася в старий світ з його байками, легендами й примарною тугою за опришківською волею.

Та хто знає, чи відчув би я тоді так болісно гарячий дотик нових віянь, якби із зали не вийшов на сцену кремезний чоловік у літах, якого досі рідко хто між людьми бачив, бо ховався він у своїх хоромах на узліссі Сухорської діброви, – був це той самий войовничий опришок, а нині маєтний ґазда Онуфрій Драгирук-Шумей, про якого говорили, що на ньому лежить провина за смерть Миколи Шутая.

Старий підійшов до Петра, який стояв у першому ряді з мосянжовим топірцем у руці, взяв у нього ту бартку, високо звів її над головою й почав говорити. Й була та його мова ніби до мене адресована, принаймні я так думав, бо ж заперечувала вона мої слова, що їх я так необачно кинув Петрові під час зустрічі з ним на колочавському шляху.

"Не я убив Миколу Шутая, чесна громадо! – вигукнув Онуфрій начебто з погрозою людям, які водно нагнітали ту чутку, проте гнівний тон його мови враз стишився і зм'як. – Убивці стануть або вже стали перед Божим судом за кров, по-зрадницьки пролиту... Я нині хочу вам сказати правду, яку ви повинні зрозуміти, якщо прагнете свободи, за яку колись марно воювали опришки: і Шутая, і мого неня Миколу Драгирука вбив новий час, бо стали вони вже на заваді його незворотній ході. Переродилися славні колись опришки на звичайних розбійників і зганьбили ім'я Свободи... Однак дух їхньої боротьби залишився живим. І треба, щоб сьогодні новітні збойники, які стоять ось тут, на сцені, не вселяли більше поспільству страху, а осягнули новітню науку Волі, яка допоможе воскресити в людях віру в себе самих... Тож не захотів я бути облудником, який іншим дорогу показує, а сам болотом бреде: покинув я опришківство і став ґаздою, щоб мати спромогу вивчити в школах свого сина. Най нащадки опришків стануть ученими, най зуміють повернути нашій землі, яка не має імені, її родову назву! Карпатська Україна – ось правдиве ім'я Срібної землі, а її воїни – карпатські січовики!.. Бери цю бартку, Петре, й веди народ не на розбої заради фальшивого й користолюбного зрівняння людей в маєтності, а на усвідомлену в науках боротьбу за самостійну Україну!"

Він це сказав, зійшов зі сцени і зник із зали, наче його тут ніколи й не було... А тоді музики вдарили "аркана", й нащадки опришків у січових мундирах почали вибивати вишуканий і буйний предковічний танок.

А коли закінчився "аркан" і стихло буйне гейкання й тупіт чобіт, на сцену вилетіла зграйка дівчат у плісованих спідничках, чеських фартушках, з роменовими віночками на голівках – однаково гарні й легкі, мов лелітки... Минала саме пора купальських свят – й вели дівчата

хороводи, плавні танці міняли завихреними коломийками, вряди-годи прикладали човниками долоні до чол, виглядаючи хлопців, які десь забарились й не виходять на сцену – чи ж то немає серед танцівниць звабливої красуні, вартої парубоцької уваги? Але як її вирізнити, коли всі дівоньки однаково чепурні й схожі між собою, мов діти однієї матері?

Народ чекав з'яви королеви хороводу й марно: дівочий танець ставав затяжним, нудним – може, так і було задумано хореографом, проте, як на мене, то зовсім не передбачено: з кінця залу проходом між лавицями прямувала юна королева, її лляне волосся освітлювало сутінну залу, великі сині очі виминали допитливі й захоплені позирки глядачів; королева була висока, повногруда і в стані перев'язана, мов оса; її хода, спочатку боязка, з кожним кроком ставала упевненішою, врешті вона легким скоком опинилася на сцені, дівчата вмить оточили її, немов бджоли матку, й королева заспівала:

Я калина, я калина – не верба,

Я дівчина, я дівчина молода!

І тоді я впізнав її: була то колочавська пава – Калина з хутора, що під горою Стримбою, вдовина донька, п'ятнадцятилітня, відвінована небаченою вродою… Пам'ятаю, ходила вона з колядниками й була серед них першою колядницею із срібним голосом; на Великдень водила гаївки, і хлопці, які за дзвіницею різалися в "дупака", вибігали на прицерковний майдан, щоб глянути на вродливицю, проте жоден не смів і близько підступити до неї, й верталася вона, неприступна, на свою Стримбу, йдучи серединою колочавської дороги під обстрілом заздрісних очей – з вікон, з воріт, із-за перелазів, й ніби водно виглядала свого князя, бо носила в собі найбагатше придане – досконалу дівочу красу… А князя, для неї гідного, ніде не було – й Калина цієї миті, на сцені, теж чекала на нього співаючи…

Дівчата-близнючки у плісованих спідничках, чеських фартушках, з віночками на голівках позирали за куліси: десь там мусив зачаїтися князь, а може, засліплений вродою Калини, не мав відваги вийти на сцену?

Публіка ждала, Калина виспівувала, заманювала, вигиналася, мов лоза, зваблювала, – і врешті князь таки вибіг на подіум, розгорнув руками дівочу зграйку, взяв Калину за стан й пішов з нею в шалену круговерть; музики заграли "чардаша", дівчата розступилися, й тому танцю не було кінця… То шаленів весільний танок, то була свайба – публіка плескала в долоні, втішаючись на святі життя, публіка співала, хлопчаки вигукували із кроков "браво!" й зіскакували на долівку, і вже стояв народ гурмою перед сценою, а танець не закінчувався; князь Петро Шумей не мав суперників, не міг їх мати, бо сам був із красенів красень, він подавав знак музикам, щоб не спинялися, а коли красуня з утоми примліла, Петро взяв її на руки й виніс за куліси – і я ніколи більше їх не бачив…

Маленькі очі листоноші іскрилися втіхою, він у цю мить ще раз переживав захоплення королевою хороводу, певне, так само, як тоді – під час весільної гульби найвродливішої в світі пари. Оленка слухала його й нічого більш не бачила й не чула, тільки той вихор музики й руху, тільки тих двоє облич, що злилися в одне у величному танці, та враз прив'яла, зачувши зрезиґновані слова Олекси Смоляка: "І більше я їх ніколи не бачив…"

"Коли мадяри зайняли Закарпаття, – закінчував свою розповідь листоноша, – я на своєму ровері втік із Срібної землі в Жаб'є й живу тут донині. А яку долю зустріли Петро з Калиною, того, напевно, ніхто не знає…"

Оленка вимогливо дивилася на Олексу: хоча б один іще епізод згадайте, адже ви жили там до самого упадку Карпатської України: що трапилося потім, куди поділися Петро з Калиною, чей не пропав навіки

слід за ними… Проте Смоляк безпорадно дивився на дівчину: він нічого більше не міг пригадати.

Та виручив його Тимко Мадрашора: ні листоноша, ні Оленка навіть не запримітили, що він весь час сидів за столиком поруч і прислухався до розмови.

"Мені відомо, що було потім, – промовив Тимко. – Я тримав тоді в Хусті крамницю й хорунжого Петра Шумея знав".

"То можна мені за якийсь час прийти до вас, пане Мадрашоро? – попросила Оленка шинкаря. – Я мушу хоч би тиждень для газети попрацювати… А тоді прийду, добре?"

Пан Тимко згідливо кивнув головою й подався до свого дому. Оленка стояла непорушно біля буфетної повітки й згадувала недавню розмову з Федорою: таж то вона донька Петра, а Данило – внук хорунжого Шумея… Он як! Але куди подівся Сафат, якого Онуфрій мав відвести до нені? Де та неня жила, в якому селі – їх так багато в горах. І який рід пішов від молодшого сина опришківського ватажка? А той келеп, що зламався на голові Джемиги, – чи не Петра Шумея? І як він міг опинитися в Йосипових руках?

Оленка бездумно дивилася, як видряпується на високий ровер маленький листоноша, як не слухається його керівниця, тож підтрутила ззаду за сідло; зніяковілий за таку допомогу поштар вдячно кивнув Оленці головою й зник за поворотом, а дівчина далі стояла непорушно й чула тільки шум Черемоша й столітніх гаджуг над скалами – і той вічний гомін гір глагоїв розтривожену нерозгаданими таємницями її душу.

Розділ сімнадцятий

Овечі отари перекочувались у вранішньому серпанку на полонинських гонах і зникали з Данилових очей, тільки вузьке плато

Чорногорського хребта і схили обабіч бульбашилися, нібито земля закипіла від несусвітньої спеки.

А було прохолодно, мрячно, й зіщулена продрягла постать чабана з предовгою ґерлиґою в руці меншала, тоншала й пропадала з виду за сивими плахтами туману, й дійняла тоді Данила застережлива думка, що прибув він у гори не родоводу свого шукати, а зібрати хоч трохи фольклорного матеріалу для дисертації. Він уже зафіксовував у пам'яті дещицю з розповіді ватага, завтра ж дослухає від нього історію Калини, й перепаде йому з мови старого Мочерняка ще й добрий розсип гуцульської мудрості… Але ж і цей чабан не нинішній, щось знає – і треба його наздогнати.

Данило приквапив кроку, бредучи по пояс у молочній повені, яка вже запарувала під сонцем і почала скочуватися валами у бездонні ізвори. Й наздогнав і розбалакався з підстаркуватим пастухом – чабан виявився балакучим і не шкодував ділитися своєю ознайомленістю з лихими й добрими силами гір.

Бо знався він із справжніми відьмами й арідниками, які з правіку снуються полонинським безлюддям: чорт за валуном ховається й жде лише менту, коли проходитиме пастух, щоб підставити ратицю – звалить необачного на землю й дух йому запре, а тоді в смерековому борі пролунає злобний регіт – то супружниця арідника відьма-босорканя, прибравши подобу пугача, знущається глузливим сміхом над знепритомнілим чабаном.

Гай-гай… На нас звідусіль чигає небезпека! Нявки-повітрулі, як тільки впевняться, що духу Чугайстра близько не чутно, тут же проступають із мряки – такі тендітні, аж прозорі, й на твар неймовірно вродливі, а низом на риб схожі – луска сріблом висвічується на литках, і треба відводити очі, бо коли якась упіймає твій погляд, то вмить зачарує й поведе в провалля, з яких ніхто ніколи не вертався…

А ще нападає на овець блуд, і вони зникають у сизому мреві… А ще опівночі приходять до колиби нічниці й відбирають сон у пастухів, щоб ті, невиспані, протягом дня геть заморилися… Але то ще не все, мій золотий паничу: розпусні яритниці досвітками збирають росу в чорнопалені гладунці, ще й веселки спивають, а потім у тих зачарованих водах варять трут-зілля, примовляючи: "Тирлич-тирлич, милого приклич". І коли такій попадешся в руки, то від любові зчахнеш – й по тобі дим та й нитка…

Проте й велике щастя може трапитися чабанові, якщо він на мертвецький Великдень, у Святий четвер, знайде у травах червону крашанку, що її зніс сокіл-род, й стане пастух умить багатієм, але таким, що золотом засипав би глибоку долину – є ж на світі такі щасливці, бо звідки взялись би серед гірської бідноти маєтні ґазди?

А людина не вмирає, милий паночку, душі померлих переходять до оленів, і непрощений гріх має той, хто полакомиться застрелити роганя… А ще відважні чоловіки після смерті стають вірлами, вдовиці – чайками, убивці – вовкулаками, а ведмідь, який роздер людину, перемінюється в камінь… Люта ж змора душить тебе уві сні, перемінившись у нетлю – труп'ячу голову або в кажана, та нічого вона не спроможна тобі поганого вчинити, якщо застромиш голку в одежу або зашиєш у рубець зубок часнику…

А іноді стаєш невмічний супроти гемонських сил, бо їх тьма-тьмуща в природі: болотяники, лизуни, потерчата, очеретники, попелюхи, інклюзники – якщо ця нечисть причепиться до тебе, тоді шукай серед людей зелійника – знавця цілющих трав, які він збирає вранці, поки роса ще не впаде й собачого гавкоту не чутно; зілля тоді само про себе дає знати: я від голови, я від живота, а я від любощів; і зриває той знахар золототисячник, ведмеже вухо, чистотіл, підбіл, блекоту – мають вони таку путерю, що й мертвого воскресять…

Є ще серед гуцулів мольфари, які вміють відвертати град. Вискочить ото з недеїв чорний чоловік, головатий, з кудлатою бородою, на чорному

коні, тримає в руках міх із замерзлою водою й кричить: "Не втримаю!" – "То прямуй у байрак, що за нивами, і там скинь!"

А в проваллях, паничу велебний, живе бездонник – такий собі маленький чоловічок. Як його розсердиш, то він дерева з коренем поперевертає, але ти посади калину на узліссі, і ніякий біс не спроможеться вчинити в діброві нічого злого.

Й мусиш знати, хлопче, що бджоли кусають лише грішників...

Вертався Данило з полонини вдоволений почутим від чабана – цілий скарб придбав для наукової роботи. А ще повіяло на нього теплою згадкою про діда Пилипа, якого не кусали бджоли, бо праведний був...

Ватаг Мочерняк вернувся з Прелук і докінчив розповідь про Калину. Вранці Данило зійшов з гір у Явірник і з обличчя матері відчитав, що вона має для нього приємну звістку.

"Хтось приходив, мамо?" – спитав з надією в голосі.

"Була Оленка із Зеленої, така файна, як ружа..."

Спаленів Данило й запитав перегодя:

"А куди пішла?"

"Хіба я знаю? Казала, що в жаб'євській редакції працює, а може, й до Львова поїхала – студентка ж вона".

Довго мовчав Данило, придивлявся до матері, й не могла вгадати Федора – радий він з такої новини чи ні. Й, ніяковіючи від його погляду, спитала:

"Чого так придивляєшся до мене, сину?"

"Хочу відгадати, якою була моя баба Калина".

"Усе вже знаєш", – проказала скрушно Федора.

"Не все, мамо. Хтось із нашого роду жив ще перед Калиною й Петром".

"Та певно... Але так можна допитатися до Адама і Єви".

Посміхнувся Данило, обняв маму й попросив:

"Приготуйте мені щось перекусити, я ще нині доберуся до Коломиї і, може, встигну на нічний поїзд до Львова".

...Вагони плавно похитувалися на рейках, заколисували, навіваючи дрімоту, й Данило їй не опирався: крізь вікно до купе вривалися швидкоплинні кадри із зовнішнього світу, закутаного в передвечірній присмерк, то тут то там на мить з'являлися білостінні села, які шпарко відлітали в космічні незвісті й назавше зникали – безслідно змітав їх шалений вихор, що мчав у протилежний від руху поїзда бік; площина землі оберталася довкруж невидимої осі й виносила на обрій сірі контури заводських забудов із закучерявленими димом трубами, вони раптом спинялися, застигаючи в центрі світової круговерті, однак притьмом відлітали в темряву, що насувалася із сходу, й тільки зеленоткана стіна приколійних насаджень ставала суцільним забороло м, й крізь лісові просіки вряди-годи викочувалася червона куля сонця, на мить осліплювала й зникала, ніби кинута рукою дискобола, а тоді присмерк згущувався у непроглядну пітьму.

Данило дрімав, і як тільки призахідне сонце ковзало по його обличчі, тоді в просвіті зринав образ дівчини, наближався, зігрівав, і хлопець ждав уві сні другого менту, коли червоне жарево знову проникне крізь

лісову просіку й пронесе повз нього лик Оленки – невловимий, примарний і відчужений… Ось так вони минають одне одного, мов планети – кожна на своїй орбіті, притягуючись і водночас відштовхуючись, перебуваючи на лініях, які не перетинаються, й марив Данило уві сні, що колись обоє таки зіткнуться, не може такого бути, щоб не зустрілись ще раз – світ тісний… Та млоїла серце тривога, що станеться це надто пізно, і хтось інший може наздогнати Оленку на заповітній Рокиті й повести її у свою купальську ніч.

Прогнав дрімоту й до самого Львова не заплющив очей, і коли поїзд увірвався під вокзальне склепіння, коротка ніч закінчилася, сонні марення розвіялися, прозаїчний будень вийшов Данилові назустріч і вмить заполонив його, залишивши в серці тільки гірке каяття, що не розпитав у матері, чого власне приходила до неї Оленка: Данила розшукувала чи звідувала в апостольській ґражді сліди свого злодійського роду, або ж шукала тієї межі, яка навіки розвела Шумеїв позначкою пролитої крові?

Й подумав Данило, що, перш ніж зайнятися опрацюванням фольклорного матеріалу, навідається до архіву: може, йому пощастить розсотати нитку в минуле й допасти до того стану шумеївських родів, коли ще незбагненна ворожнеча не встигла розрубати їхнього кровного зв'язку, й зможе він довести Оленці марність пролитої крові – колись, а теж у купальську ніч на Попі Івані.

На ловця і звір біжить. Данило пробирався крізь натовп до підземного переходу, квапився, як завжди, і в тому поспіху зіткнувся із Іваном Івановичем Шварною, який теж вернувся з гір.

"О, напевно, багато зібрали старих забобонів, що ваша течка так розбухла! – промовив він, вітаючись з Данилом. – Уже до праці?"

"Праця єдина з недолі нас вирве..." – спробував пожартувати Данило, проте тут же взяв серйозний тон. – Ви ще у відпустці чи вже виходите на роботу?"

"Моя відпустка хіба що поза Львовом, Даниле. А у Львові – який може бути тут відпочинок?"

"То я зайду до вас, трохи попорпаюсь у старовині".

"Буду радий вам допомогти!"

Данило не відкладав "на потім" – того ж таки дня зайшов у Львівський історичний архів. Шварна в чорному халаті вийшов до нього із фондосховища й утішно розпростер руки, ніби хотів обняти хлопця, – Іван Іванович не знав більшого задоволення, як допомагати зацікавленим у пошуках старовини.

"То яке століття вам потрібне, пане Даниле? З нашої недавньої розмови в Лук'яна Васильовича я зрозумів, що вас, які мене, цікавлять найперші початки опришківського руху... Можу запропонувати збірник кримінальних актів, в яких запротокольовані процеси над опришками з шістнадцятого до дев'ятнадцятого століття. Це так звані "Чорні книги". Проте у тій навалі документів, а їх з десятки томів, тяжко вам буде зорієнтуватися, а ще й написані вони переважно по-німецьки... Я міг би рекомендувати вам дослідження Августа Бєльовського "Pokucie" – в цій монографії документи літературно опрацьовані польською мовою, а щонайважливіше, Бєльовський, як симпатик української історії, включав у своє дослідження не тільки протоколи допитів опришків, а й мемуарні записи власників маєтків і замків, і в тих записах інколи вчувається прихильність до хоробрих збойників... Я вам зараз принесу".

"О, як я вам буду вдячний!" – обізвався Данило, приголомшений інформацією Шварни: він подумав, що вельми необачно встряг не в ту, яка йому потрібна, ділянку праці, й це відбере в нього безмір часу. Але

відступати не було куди, та й самого долала цікавість: ану ж натрапить на початок родоводу Шумеїв, а чому б і ні, адже ця фамілія давно, видно, розпорошилася в горах, якщо встигла вже й розколотися на ворожі клани…

Шварна поклав перед Данилом товстий фоліант, Данило почав його ліниво гортати, відчутно знеохочуючись перед таким навалом матеріалу, та все ж перегортав сторінка за сторінкою, поки не втрапив на інтригуючий заголовок: "Dziennik hrabiego Kazimierza Cetnera, właściciela zamku Pniów"[4]. Почав читати і сторопів з подиву – щоденник розпочинався словами:

"Снятинські брати-близнюки Гриць і Мацько Шумеї, втікаючи від татарської навали, що 1620 року сунула з-під молдавської Цецори на Покуття, спустилися біля Тулукова обривом над Прут, вирубали ножами очеретяні дудки, повстромлювали їх в уста, занурилися у воду й, лежачи горілиць на дні заплави, довгі години перечікували, поки не стихне тупіт татарських бахматів…"

І вже не було на світі такої сили, яка б примусила Данила відірватися від прецікавого тексту.

Розділ вісімнадцятий

П'ятнадцятирічні брати Шумеї із снятинського передмістя, двоє з небагатьох покутських посполитих, вихопилися з вогню, що перед досвітком одночасно запалав із трьох боків міста; осінній вітер зривав полум'я й переганяв червоні язики з дахів на дахи, солом'яні стріхи займалися, мов смолоскипи, вогонь стугонів, наче в гуті, роздягнені, з маленькими дітьми на руках погорільці розбігалися увсібіч, однак коротка була їхня втеча: в Снятині татари не брали ясиру, не грабували добра, лише ганялися на конях за втікачами й стинали голови кривими шаблюками, немов заповзялися не залишити жодної живої душі в цьому християнському місті, з якого в серпні 1620 року вирушило до Ясс вісім

тисяч озброєного до зубів польського війська і п'ять тисяч реєстрового козацтва, щоб зупинити під молдовським селом Цецорою сто тисяч турецьких спагіїв Іскандер-паші й незчисленну буджацьку орду татарського хана Шагін Прея.

Тисячі турків і татар полягли у цій битві, та не встояло польсько-козацьке військо: коронний гетьман Станіслав Жолкевський і козацький регіментар Михайло Хмель поклали свої голови на цецорському полі, їхнє військо було вщент розбите, а недобитків, разом із сином Хмельницького – Зіновієм-Богданом, татари забрали в полон.

Ординські чамбули помчали Волоським трактом, допали до Заболотова, Коломиї, Тлумача, Калуша й Войнилова, безкарно взяли велелюдний ясир, звернули на Чорний шлях і під зиму подалися із здобиччю до Криму.

Утікачі зі спустошених міст переходили групами й поодинці в угорську й волоську землі й там пропадали, а Гриць і Мацько Шумеї пішли в бік Карпат і йдучи все допитувалися в поселян, у яких гірських місцинах заховалося вільне гуцульське плем'я, щоб долучитися до нього задля оборони перед татарами та й ближчими розбишацькими сусідами, а їм залякані пожильці розказували, що гуцули живуть десь май далі, і так брати перейшли через Соколівку, Буковець, Устєріки, вже й до високогірного Красноїлля добралися, а їм і тут говорили зустрічні люди, що гуцули – май далі; врешті втікачі опинилися в Головах – останньому перед Чорногорою селі, й мешканці цього поселення, до яких ще не дотягнулися руки панів Язловецьких, Яблоновських, Шумлянських і навіть найжорстокіших Куропатвів, які володіли Пнівським замком і безмежними гірськими просторами довкруж фортеці, – назвали себе гуцулами.

Я, граф Казимир Цетнер, нинішній володар Пнівського замку, розпочав цей денник на Спаса 1796 року, вже за нашої матінки Австрії, коли опришківська колотнеча, яка розпочалася з братів Шумеїв, схлинула й фактично завмерла з кончиною Олекси Довбуша, бо тих

дрібних розбишак, що пішли після нього, в рахубу не беру – з ними я, зрештою, домігся примирення… А от про криваві баталії моїх попередників Куропатвів напишу те, що чув від старих людей.

Не маю найменшого наміру в своєму деннику глорифікувати карпатських збойників – дехто з наших писак пробує романтизувати їхні походи та виправи, я ж з нападниками воював і готовий воювати й далі, проте до поспільства, мені підлеглого, намагаюся бути якщо не прихильним, то хоч вирозумілим і дрібку милосердним, а тому мене опришки, можна сказати, ні разу поважно не зачепили, бо люд на мене їм не скаржився; я впевнений, що й сьогодні гірські ґазди готові гарантувати мені безпеку…

Ну а пан Алєкси Куропатва ніякої міри в захланності й жорстокості не знав, за що й поплатився… От якби йому мій розум: таж до мого замку кожної Покрови сходяться видимо-невидимо леґінів відсвятковувати своє вояцьке свято, що вже давно перестало бути бойовим та кривавим; нині присмирнілі опришки задовольняються буйними герцями, палять собі з пістолів для потіхи й галайкають на всі гори; скільки то я бочок чеського пива викочував гультіпакам, щоб їх заглагоїти… А той безбожний Куропатва тільки й знав, що прокладати хресну дорогу із шибениць від Пнева до Надвірної!

Так загордився пан Куропатва, що, як той казав, і через бороду не плюне… Мав повні куфри грошей, а ще й у заграничних банках відкрив карколомні рахунки – то й замок у Пневі збудував, а кожна фортеця, звісно, горне до себе довколишній край. Скуповував пан Алєкси в зубожілих магнатів, котрі в карти програлися, потрібне й непотрібне майно і не всьому вмів дати лад, проте безупину палила його маєтна гарячка. У графа Скарбка закупив уторопські соляні жупи, у магната Пашковського – бані Слободи Рунгурської: жупники возили його сіль аж у Полтаву, Суми й Ніжин; скупив усі до одного тартаки й лісосплави від Шибеного до Кутів; орні землі віддавав у оренду сільським отаманам, а підупаді солеварні – жидам, села обставив корчмами, в яких не один маєтний гуцул за горілку полонин позбувався; бувало, що гонорові

ремісні люди – ткачі, кушнірі, шевці, зваричі ставали враз жебраками, навіть фудульні ковалі пропивали свої кузні з усім реманентом, – й куди було їм подаватися, як не на розбій… Та дійшли врешті Куропатвині руки й до вільних гуцулів у Головах, які зроду-віку не знали, як виглядають пани.

Спершу скасував Куропатва у Головах руське право, за яким гуцульські села володіли лісами, полонинами, а на чолі громади ставили свого отамана, – й замінив його правом польським: запровадив фільваркові господарства, і хто не хотів іти на панщину, мусив сплачувати податки то грішми, то натурою, й посунули в Голови комісари, присяжні, економи й посесори…

Й сталося те, що мусило статися. Головецькі ґазди звернули враз увагу на братів-близнюків, які прибилися з Покуття чи не два десятки років тому або й більше, жили бідно й ходили до маєтних господарів на поденщину; були вони чесні, працьовиті й мовчазні. Заговорили аж тоді, як розпаношився Куропатва в Головах: а чи мусимо терпіти, а чи нема в нас топірців, келепів, пістолів і кремінних рушниць, з якими ходимо на ведмедів і турів?.. А чи то далеко той Пнів, та й чи не збудований замок людськими руками – а в нас хіба ратиці, а не руки? І чи не можемо ми виставити патрулів на головецьких межах?

Слухали братів старші ґазди й леґіні – головами похитували, бо правду мовили близнюки: наша це земля, не панська! Збиралися по неділях біля церкви за дзвіницею, балакали, сперечалися, й небавом почали поговорювати між собою ґазди, що мають рихт брати, видно, їх сам Господь послав у гори – однакових, мов дві краплі води, і це теж Божий палець: якщо один упаде, другий – такий самий – поведе за собою громаду.

Від напасти не пропасти: біда біду несе, бідою й поганяє… Гутірки братів-близнюків з головецькими ґаздами за дзвіницею ставали щораз голоснішими, щораз тверділе й вимогливіше звучала мова Шумеїв, і вже їх слухалися поселяни, і кожне їхнє слово ставало для них гейби

наказом, і найбільше прислухалися до братів молоді леґіні, а що по неділях сходилися на відправу до головецької церкви мешканці з близьких і дальших сіл, то подібні сходини почали відбуватися в Красноїллі й Устєріках, у Хороцеві й Білоберізці; народ набирався чимраз більше бунтівного духу, а найзавзятіші бунтарі визнали Гриця й Мацька Шумеїв за призвідців коромоли, й ніхто жодному не надавав переваги, начебто кличі до непокори кидав один-єдиний ватажок.

І вже стало чутно в горах, що в Хімчині згорів маєток пана Вайди, а з Маришевської полонини, що належить графові Дідушицькому, селяни звели на доли корів і овець та розібрали їх по дворах; в урочищі Кострич знайшли мертвого посесора Янушевського, – й звідусіль линув поголос, що то брати Шумеї із загонами у три сотні опришків гасають гірськими селами й колошматять панів… Проте дивом дивувалися гуцули, що одного лише графа Куропатву, який посилав у Голови ровти смоляків для реквізицій за несплату чиншу, й ті забирали з хат полотно, ліжники, кожухи, навіть жіночі зґарди з червоними коралями й срібними монетами, – чомусь лише його ніхто не чіпав, і жодному Куропатвиному здирникові чола не розчереплено, ніби люд терпеливо ждав, поки кривд нагнітиться стільки, що вже стерпіти їх буде невміч, а тоді з Голов рине нестримна людська лавина аж над Бистрицю, щоб не з дрібнотою панською воювати, а взяти приступом Пнівський замок і спалити його разом з усім кодлом Куропатвів.

Й настав той момент – удар кременя об кремінь, від якого сніпок іскор упав на пороховий льонт, і вже ніяка сила не могла відвернути громового вибуху.

…У родині головецьких чесних господарів Івана й Марії Гулейчуків росли дві сестри-близнючки Олена й Калина. Вже змалку видно було, що в тій небагатій хаті на чолопку Клифи розцвітуть дві красуні, які вберуть у себе червінь ґоґодзевого цвіту – для тварі, солод медових примулок – для дівочих персів, синяву чорногорських бриндушок – для очей, стрункість молодих гаджуг – для стану, шелест яворового листя – для

любовної мови й марево небесної далини – для парубоцької охоти пірнути в неї, немов соколам верховинським.

Брати Шумеї давно придивилися до сестриць-близнючок і ждали, поки виростуть. Не женилися й терпіли пекучу похіть – ніхто з поселян не міг і плітки пустити, що перезрілі снятинські парубки десь заночовують у щедрих дівок або молодиць; а роки йшли, дівчата дозрівали, й село аж подих затаїло з цікавості, хто посміє зірвати ті ружі; Оленка з Калиною виросли, дозріли – й кожна чекала свого князя.

Дізнався про красунь Алєкси Куропатва й послав загін кінних драгунів, щоб доставили йому дівчат до замку – для потіхи.

Вдосвіта вояки обступили хату Гулейчуків, виважили двері, щоб схопити ще сонних дівчаток, а що Іван кинувся з барткою на напасників, а Марія – з рогачем, то обох їх драгуни постріляли, увірвалися до світлиці, де спали сестри, зв’язали їх, кинули оберемками на коней і поскакали в Пнів.

…Я, богобоязливий і милосердний граф Цетнер, описав те, що почув від дітей і внуків очевидців, тож не можу запевняти, що все те достеменно так і було, – опришківська історія вповита переказами, немов Чорногора хмарами, та проте знаю, що легенди – то єдиний праведний суд над карпатськими збойниками, бо тим протоколам слідств, що записані в "Чорних книгах", не можна огульно довіряти…

Але те, що розкажу далі, то вже ближче до істини, яка, зрештою, давно людям відома.

Сумніваюся, чи знали гуцули, які жили з правого боку Черемоша – в Красноїллі, Головах, Чорній Річці або в Замаґорі, що саме в цей час, коли звершилась несусвітня наруга над родиною Гулейчуків, Велику Україну визволяв з шляхетської неволі син убитого під Цецорою Михайла Хмеля – Богдан, якого два десятки років тому чигиринські старшини викупили

з турецької неволі. Непереможний козацький гетьман після нечуваних звитяг під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями і Збаражем пішов навальним походом через Львів на Польщу й зупинився біля Замостя, звідки вже видно було Варшаву, – і на злуку з ним виступив із Отинії з п'ятнадцятьма тисячами озброєних косами, бартками, рушницями й гарматами селян та міщан місцевий український шляхтич Семен Височан, який найменував себе полковником.

Мабуть, не відали про це у здичавілій чорногорській глухомані головецькі опришки, а якщо й докочувався до них кволий відгомін славетних битв Богдана Хмельницького, які шаліли десь там, на краю світу, то не надавали збойники цим подіям належної ваги. Однак, як на мене, про Семена Височана, котрий зайняв Боднарів біля Калуша й мало що не схопив підстаросту Матвія Яблоновського, – мусили таки почути брати Шумеї, проте не покладали надій на чиюсь допомогу… На той час у Карпатах налічувалось уже до десятка збойницьких ватажків – і кожен діяв самотужки… Тож пішли окремо чотири сотні опришків з головецького ключа через Космач і Делятин на Пнів, щоб чимшвидше визволити Калину й Олену з темниці, поки не сталося непоправного; Гриць і Мацько з вірною ватагою готові були життя покласти, аби уздріти дівчат вільними, і наперед смакували криваву помсту над знавіснілим Куропатвою…

Просторі пивниці в моєму замку, крім двох клітей, де зберігається провіант, нині стоять порожні, а решта обікацій стали гніздилищем для кажанів та щурів, і мало хто сьогодні повірив би, що за панування Куропатви тут вміщався найбоєздатніший гарнізон смоляків, які на випадок облоги виходили чотирма підземними тунелями поза мури замку і брали ворога в кільце – ніхто не вирятовувався з тієї пастки…

Отож шумеївські опришки обступили зусібіч замок, розбили браму дубовими колодами, спора частина загону вдерлася в дитинець, і дивувалися леґіні, що ніхто не обороняє фортецю… А пан Алєкси на мансарді спокійно нюхав табаку, й коли половина збойників уже тіснилася в дитинці, шукаючи входу до панських покоїв, тоді заграли

сурми на чотирьох вежах, чотири люки враз відкрилися, й сотні смоляків ударили в спину опришкам. Зчинилася паніка, опришки, які зосталися поза мурами замку, відступили на правий бік Бистриці, а тих, що зайшли в дитинець, смоляки взяли в полон, прикували ланцями до частоколів, щоб могли бранці дивитися, як панські пахолки споруджують шибениці вздовж дороги, що бігла через лісову просіку від замку до Надвірної.

Ждали опришки неминучої смерті, курили люльки й наспівували гуцульських пісень, і додавав їм відваги переспів братів Шумеїв, які не боялися кари.

Де опришки п'ють, там ріки течуть,

Під білою березою отамана б'ють!

— затягнув сумної Мацько, а Гриць відповів йому бравурною коломийкою, яка однак не розвеселила брата:

Грають скрипки, грають дудки, флояри тисові,

Одна любка в Криворівні, друга в Ясенові…

"Обидві небоги тут, – зітхнув Мацько. – І добре, що ми скоро підемо з цього світу: як би то нам було позирати на дівочу ганьбу…"

"Правду маєш, – відказав Гриць. – Підстілками панськими стануть наші дівоньки, а потім звикнуть і до самої старості втішатимуть шляхетську галайстру".

"А було б краще, якби ми допали до покою або катуші, де вони ниньки перебувають, і повбивали їх!" – проказали в один голос брати.

Вранці, як тільки зійшло сонце, вийшов пан Алєкси на галерею надбрамної вежі й заволав до пахолків, щоб швидше чинили розправу. Моторошний ряд шибениць губився в просіці, і вже повисли на них перші опришки, а інші чекали своєї черги й докурювали люльки.

Куропатва сердився, бо робота, здавалось йому, йшла надто повільно, а чому така квапнота долала державця замку, не знав ніхто, крім нього самого… Вчора прибився до Пнева утікач з боднарівської твердині, каштелян, і розповів панові Куропатві, як нещасний підстароста Яблоновський, перебраний за жінку, втікав з Боднарова до Косова лісами та байраками… Далеко, звісно, той Калуш, але ж таки воює на долах полковник Височан й сюди може леда день прибути із своїм військом, – тож треба якнайшвидше позбутися опришків – полонених і тих, що з-за ріки готові в спину вдарити. Наказав пан Алєкси вкопати біля брами два стовпи з перекладиною, на якій мають повиснути за ноги обидва ватажки: пахолки обливалися потом за трудною роботою – одні вкопували балки, інші вішали опришків на готових шибеницях.

І враз почувся потужний кінський тупіт з усіх боків лісу, що оточував замок, – то не опришки пішли в наступ із-за Бистриці: земля вгиналася під тисячами копит, і тривожно зазойкали сурми на вежах. Загони смоляків і драгунів умить стали до кругової оборони, та було пізно: з лісів вискочили кінні полки, оточили зусібіч фортецю – то військо Семена Височана наступало на Пнів.

Битва ця докладно описана в діаріуші полковника, то я не буду марно витрачати папір і чорнило. Досить того, що до вечора драгуни полягли, смоляки порозбігалися, Пнівський замок був узятий, і на вежах залопотіли малинові прапори. Замкові слуги показали тайник, де заховався Куропатва: перед Грицем і Мацьком стояв на колінах пан Алєкси, благаючи пощади й запевняючи, що дівчатам ніякої кривди не заподіяно, й сам повів ватажків до покою, де були замкнені полонянки. Брати Шумеї спорядили двох кінних опришків і відправили їх з дівчатами

в Голови, а Куропатву на поворозці потягли до стовпів з перекладиною, призначеною для Гриця і Мацька, й повісили на ній окрутника.

Уцілілі опришки на чолі з братами Шумеями приєдналися до полків Семена Височана й пішли під його проводом на злуку з гетьманом. Воювали потім під командою Івана Богуна, а після Берестечка Гриць і Мацько вернулися в свої гори, де знову запала неволя. Справили гучні весілля в Головах: Гриць повінчався з Калиною, а Мацько з Оленою, й тоді розділилися опришківські ватаги, бо почався між леґінями різнобій: той хотів до Гриця, а той до Мацька. То повів Гриць свій загін з Голов у Зелену, а Мацько – в Явірник, щоб кожен панував окремо над своєю ватагою, проте заприсягайся брати жити в мирі між собою як сьогодні, так і в майбутніх поколіннях – во віки віків…

На цьому закінчується щоденник графа Цетнера, а решту подій мусив домислювати аспірант Данило Шумей з Апостолів.

Він довго сидів у архіві за столом, вгадуючи різні варіанти наступних ситуацій, і на жодному не міг зупинитися… Коли ж то стався-таки той розмир між Шумеями, й коли люди почали прозивати одних – Злодіями, а других Апостолами?

До Данила підійшов Іван Іванович, готовий допомогти.

"Нічого вже не шукайте для мене, пане Іване, – сказав Данило. – Я знайшов початок свого родоводу, а його продовження знає, мабуть, інша людина. І я мушу негайно її знайти…"

А сам подумав: до початку навчального року, коли він зможе зустрітися з Оленкою в університеті, ще цілий місяць – шмат часу небезпечно довгий… Але ж де вона може перебувати в цю хвилину?

"А хто ж вона така – та людина: жінка чи дівонька?" – лукаво примружив очі Шварна.

"Не питайте... Загубив я свою Оленку".

"Оленку?.. Почекайте, мені зустрічалась у Красноїллі така гарна панна, яка Оленкою назвалася. Ми разом празникували в ґазди Варцаби, слухали його розповідь про останнього ватажка опришків Миколу Драгирука-Шумея, і я помітив, як палало її обличчя ревним зацікавленням".

"Напевно, то вона, – підвівся Данило. – Щиро дякую вам за допомогу... Я ще сьогодні поїду до Коломиї, щоб звідти вранці дістатися до Жаб'я. Може, вона ще там..."

Розділ дев'ятнадцятий

На Іллі-пророка – храмовий празник у Жаб'ї. З самого ранку грають дзвони пістинських майстрів, Божий гомін розганяє по гірських нетрях всіляку чортівню, й люди стають святими. Біля церкви ячить лірницька музика, жебраки один поперед одного плаксивими голосами випрошують у парафіян ялмужну, й ця співуча жалісливість, без якої празник не був би празником, додає урочистості; до церковного майдану під'їжджають на гуцульських кониках вороної масті ґазди й ґаздині з Ільців, Криворівні, Бережниці, Красника й інших примежних до Жаб'я сіл, – і здається Оленці, яка стоїть біля панщизняного хреста й споглядає празнешну веремію, що нічого не змінилося ні в звичаях, ані в ментальності гуцулів від правіку й донині, й опришки, які ходили то з Довбушем, то з Драгируком, і бійці УПА, що то з Петром Шумеєм ховалися від більшовиків у схронах, та й нинішні ґазди й леґіні, котрі живуть у незалежній державі, за натурою – ті самі збойники, які залежно від обставин беруть у руки зброю або ховають її в коморах та піддашшях, однак завжди готові вчепитися за неї, як тільки хтось наступить горянинові на мозоль, – так було завше і так буде повік в непокірному гірському краю.

Крамар Тимко Мадрашора з дня на день сподівався красної панни, що зайде до нього розпитати про хорунжого Петра, та й пошкодував, що сам напросився в оповідачі, бо чогось нового до того, що розказав їй листоноша Олекса Смоляк, не міг би додати, – ото лишень, що бачив Шумея на почесній варті біля синьо-жовтого прапора на сцені актового залу Хустської гімназії в той страшний і водночас величний для українців Закарпаття день, 15 березня 1939 року, коли Словаччина проголосила свою незалежність, на Прагу рушили німці на чолі з самим Гітлером, який у відкритому авті в'їжджав у Градчани, мадяри розпочали наступ із Сваляви на Хуст, а Президент Карпатської України Августин Волошин проголосив незалежність Срібної землі.

Після зачитання священного Акту на сцену вийшов хор "Летюча естрада", в першому ряді посередині стояла красуня – Петрова Калина; хор виконав гімн "Ще не вмерла Україна", й на словах "І покажем, що ми, браття, з козацького роду" розірвався зовсім близько від будинку гімназії артилерійський снаряд. Президент Волошин закрив сейм і оголосив, що розпочалася війна за Карпатську Україну; хорунжий Петро обняв Калину й пішов попереду січовиків до виходу з прапором у руках – чотири тисячі закарпатських і галицьких хлопців вирушили супроти сорока тисяч до зубів озброєного мадярського війська – з Хуста на Красне поле, щоб там покласти голови за свою державу.

Більше ніколи я не бачив ні Петра, ні Калини, певне, загинули, бо страшна то була масакра на побоєвищі. Потім я уздрів гори стрілецьких трупів, поколених багнетами, без носів, очей і вух, з розпореними животами – і тоді перестав бути мадяром зі встиду за жорстокість моїх родаків; ми з моєю дружиною-українкою втекли з Хуста до Жаб’я й тут живемо донині.

Не прийшла панна Оленка, й мені шкода, бо я розповів би їй про те, що знаю тільки я, – мій приїзд до Хуста в день шістдесятиріччя кривавої битви на Красному полі має поважне значення не лише для мене…

Простора рівна толока від межі міста аж до гірської гряди буяла повінню жовто-синіх прапорів – такого урочистого видива мені ще не доводилося бачити. Вільний народ поминав своїх героїв, і я подумав тоді: який має бути чистий душею люд, якщо колір їхніх душ такий велично гармонійний, як це маєво знамен… Я пробрався до трибуни, взяв слово й просив вибачення в українців за бузувірство хортистів. Хай би розповіла про це своїм Оленка – не всі ж мадяри вороги її народу…

Оленка стояла на паперті до кінця відправи, а коли церковне братство вийшло з храму з хоругвами й патролицями, з хрестами й фанами на обхід довкола церкви, дівчина згадала, що їй треба зайти до Мадрашори.

Вийшла з церковних воріт на гостинець і йдучи збирала в думці докупи вчорашні розмови з колишніми бокорашами, а нині будівельниками туристичного комплексу біля Шибеного озера – матеріал для газети добре складався в пам’яті. Проте наперед знала Оленка, що Шарабуряк не буде надто вдоволений її статтею. Звичайно, праця будівельників тяжка й показова, та не мають вони до неї серця, й Оленка про це напише. Вони й донині у своїх спогадах стоять на плотах і налягають на керма, їм ще сьогодні бурунить Черемош спущеною з кляуз водою, вчорашні бокораші в згадках поринають у ту гримучу бурхать, коли піднімалися шлюзи, й збожеволіла від свободи вода виносила із Шибеного дараби, які разом з керманичами вмить пропадали з виду, й аж за хвилину виринали на простогоні заспокоєної повноводої ріки… А нині тут болотяна твань, тріски, сміття, жаби, слижі й сопух розпаду…

Оленка наближалася до крамниці Тимка Мадрашори, думаючи про те, як змінилася сьогодні опришківська підневільна героїка сірою прозою незалежних буднів. Звернула зі шляху в бічну доріжку, що впиралася в Тимкове обійстя з павільйончиком на подвір'ї, й зупинилася. З двору крамаря виходили, тримаючи за вуздечки коней, заквітчаних волічковими китицями й барвистими стрічками, молодий у чорному капелюсі з павиним пером за околичкою й молода у барвінковому

віночку. їх випроводжав на дорогу Тимко з повними квартами вина в руках, одну подав молодому, той дав надпити молодій, а решту вихилив до дна. Випив і Мадрашора, тоді наречені поклонилися в пояс господареві й запрошували його на весілля довгою примівкою, а крамар відповідав щирим віншуванням.

Молоді поцілували Тимкові руки й вискочили на коней, коні здибилися й заіржали, вчувши на собі вершників, – і поступилася назад Оленка, даючи дорогу нареченим, із заздрістю на них поглядаючи, й подумала собі, що якби… ну, якби… – то так само на заквітчаних конях з двору в двір обійшли б вони з Данилом усю Зелену і весь Явірник, скликаючи люд на примиренне весілля дітей двох Шумеївських родів, з яких дотепер жодна пара в супружність не вступала.

Коні рвонули з місця, Оленка ще одним кроком поступилася назад і вперлася в когось спиною: хтось заважав їй відступати, і був той "хтось", зрештою, нахабний – спочатку стиснув її за лікті, а потім затулив долонями очі, питаючи – хто це? Оленка різко відняла чужі долоні від очей, повернулася й стала так німим стовпцем. Утямивши нарешті, хто її напастує, скрикнула "Данилку!" й повисла в хлопця на шиї.

Проходячи повз них на конях, молоді сповільнили ходу, й гукнув князь:

"Просимо вас за дружбу й дружку! Не відмовляйтеся, бо то остання, як бачимо, у вас така нагода!"

"А ви порадьте, де можна таких коней найняти, бо нам незабаром спотребляться!" – засміялася Оленка, повернувши голову до молодих й не випускаючи з обіймів Данила.

"Будьте щасливі!" – сказала молода; коні, вискочивши на тракт, полопотіли на Ільці, й розступалися перед ними люди, які повиходили з церкви.

"Звідки ти тут узявся? – проказала Оленка, відступивши від Данила. – Ну звідки?"

"Але ж таки знайшов тебе, – подався за Оленкою Данило й узяв її за руку. – В такий ворожбитний мент знайшов!"

І аж тоді обоє усвідомили, що стоять посеред дороги не самі: прихожани, які зійшли з тракту поглянути на заручених, тепер придивлялися до Данила з Оленкою, любуючись та зичливо посміхаючись. І стало їм обом ураз соромно: не оглядаючись і не відпускаючи рук, вони вибігли на гостинець й стали там, немов укопані, не знаючи, що мають далі чинити. Дивилися одне на одного, наче хотіли остаточно впевнитись, що таки врешті віднайшлися.

Тракт обезлюднів, а вони й далі стояли мовчки, й здалося обом, наче між них проповз холодок відчуження: ось мине ще хвилина, й збагне Данило, й Оленка збагне, звідки те відчуження проникло. Злякавшись того відчуття, мовчки обоє просили Бога, щоб хтось їх порятував із безвихідної, здавалось, ситуації.

Й порятунок прийшов – так несподівано, як і все, що нині трапилося. З лісництва, яке визирало бляшаним дахом із белебня поза церквою, виїхала парокінна бричка, пролунав бравий виляск батога, й почувся клич "гать-та-вйо!" – й не міг це бути ніхто інший, лише славний Юра Фірман! Коні, вихопившись із ґрунтової дороги на шлях і відчувши твердь під копитами, почвалали риссю, наближаючись до Оленки й Данила, що стояли навпроти відгалуженої від тракту буркутської дороги.

Й побачила Оленка, як позаду брички, тримаючись однією рукою за розвору, тягнеться на ровері теж не хто інший, а листоноша Олекса Смоляк: нема для них ні неділі, ні свята… Буда на бричці була відкинута, ззаду не сидів ніхто, й наважилася Оленка спинити Юру Фірмана, щоб утекти хоч на край світу – зникнути разом з Данилом із багатоокого тракту. Проте Юра сам притримав коней на роздоріжжі й гукнув до поштаря, якого, певне, аж тепер запримітив:

"Пускайтеся розвори, Олексо, я не в Криворівню їду, а в Буркут по лісничого!"

Почувши Фірманові слова, Оленка підбігла до брички й заблагала:

"Візьміть нас, пане Юро, підкиньте в Зелену!"

"Та хіба мені шкода? – відказав Юра й, лукаво позирнувши на молодят, зійшов з передка, щоб підняти буду. – Так вам буде зручніше…"

Поштар махнув Оленці рукою й покрутив педалями до Криворівні; Юра Фірман цмокнув на коней, звернув на буркутську дорогу, й бричка потарабанилася по вибоїнах.

"Що ти задумала, Оленко?" – спитав по хвилі Данило.

"Я ж злодійка, ти про це добре знаєш, то хочу тебе вкрасти… Хіба забув, що сказав ватагові на полонині: "Ми наречені, вуйку Дмитре". Невже нині хочеш відмовитися від цих слів?"

"Чи ти при своєму розумі? Я – відмовитись? Таж я всі ці дні тільки й думав про тебе… Оленко, – прошепотів, – я кохаю тебе, так кохаю…"

"Ну як, як?"

Він затулив їй уста поцілунком, Юра голосніше, ніж звикле, вйокнув на коней, Данило спитав упалим голосом:

"А ти?"

Оленка нахилилася до його вуха й тихо промовила:

"Ти чув таку коломийку – мусив чути, бо ж фольклорист: "За ту нічку невидненьку душу свою згублю: відколись м'я поцілював, відтоді тя люблю…"

"О, та ніч!.. А потім була в мене ще одна – в тому самому гуртожитку й на тому самому місці. Без тебе… Та що я говорю, – спохопився хлопець. – З тобою, весь час з тобою!"

"А як ти до мене зараз ставишся, Даниле? Адже напевно прийшов уже до тями й згадав про родову між нами межу…"

Він знову припав до її уст – вологих, рухливих, солодких – як і тоді вночі на полонині, й не міг від них відірватися. А Оленка дозволяла, кохала, вимагала… Й не відчували вони ні вибоїн, ані плину часу.

"Я вкраду тебе нині на цілу нічку…" – шепотіла дівчина, вдихаючи в себе такий знайомий запах пахучого тютюну.

"Направду?"

"Бігме Боже!"

"А що потім?"

"Потім?.. Або розійдемося, або ж – навіки".

"Тпру-у-у! – спинив коней Юра. – Гей, молодята, чи ви там поснули, що вас не чутно? Вже Зелена!"

І промовив сам до себе, коли Данило з Оленкою розлякувались і зійшли з брички:

"Дай їм, Боже, щастя!"

Розділ двадцятий

За бричкою закурилося, й стихло вже Юрине вйокання, а Данило з Оленкою стояли в нерішучості – куди податися: перед ними клекотів повноводий Черемош, обминав заховане праворуч у видолині село Зелену й люто вдарявся в прямовисну скалу, якою закінчувався схил Сивулі із самотнім обійстям, що сповзало з вершини над провалля й зазирало очницями вікон у моторошну глибину, а ліворуч, горі рікою, крізь спекотне мрево прозирала з Явірника Думська гора, в підніжжі якої бовваніла чорноґонтова ґражда.

Стояли між цими горбами мовчки й мусили, зрештою, податися в один або другий бік, бо інших доріг для них не було: попереду кипів Черемош, а позаду, у славі неба, височіла темно-синя піраміда Маґури, за якою десь там, у безкінечності, стугоніло дике безлюддя.

Й довго не могли вирішити. Як ці верхи, що не сходились ніколи, так і люди, які жили в їхніх підніжжях, з правіку не спускалися на дно сідловини для доброї розмови, гулянь і співів, для хороводів на зеленого Івана Купала, ані для колядок у тріскучі різдвяні морози – лише для бійок, злослів'я і прокльонів, а що ніхто не знав і знати не хотів причин незгоди, брала верх сліпа пізьма, і, напевно, мусило колись так статися, що двійко людей з ворожих родів, примирених любов'ю, зійдуться врешті на межі, ніби в колисці, яка їх вигойдала, і уздрять у сповиточку предковічну істину.

Посідали на білобокий валун, обмитий повенями та вітрами, й, долаючи холодний струмінь відчуження, що вряди-годи проникав між ними, немов зимний протяг з-над води в спекотну годину, розповідали одне одному про те, що дізналися за місяць розлуки, коли кожне шукало самого себе і своєї правди в пітьмі минулого, а знаходили, крім своєї, й чужу, і обоє втямковували, що та чужість зринає не конче з родової колиски, а й зі сторонніх гонів, – і коли, здавалось, усе вже було розкрито й досліджено, залишалась ще таємницею загадка ганебного прозвища Оленчиного роду, й упевнилась дівчина аж тепер, що та розгадка захована там, у її домівці під Сивулею, і їм потрібно спершу туди зайти – переступити поріг відвічного роздору.

На Оленку рідні чекали щодня. Знали, що вона в Жаб'ї, а ось уже місяць минає від Івана, а чомусь не приходить – щоб якась придибашка, не дай Боже, не трапилась… При святі всі троє домували: Палагна стояла на покуті під образами, склавши, мов до молитви, руки, й наслуховувала, чи не чутно кроків надворі, старий Юрко сидів на лавиці, повернувши голову до вікна, – виглядав доньку, а Йосип, спершись ліктем на ґзимс припічка, пестив долонею бартку з новим держаком: був він такий самий, як і колишній, – вибитий срібним перламутром.

Оленка увійшла першою, обняла матір, поцілувала батька в руку, діткнулася долонею до Йосипового плеча, й старі, оговтавшись від сподіваної несподіванки, побачили нарешті на порозі високого парубка, який начебто не важився вступити до хати й чекав дозволу увійти.

"Це Данило з Явірника", – промовила Оленка, кивнувши головою на двері, й аж тоді хлопець увійшов до світлиці й привітав господарів з добрим днем.

"Чи ж то ми не знаємо? – аж сіпнувся Йосип, й ритвини на його щоках струдоватіли, мов на морозі. – Та добрий день, добрий, коли з добром", – процідив крізь зуби.

"Не знаю, що таке зло, чоловіче, – спокійно відказав Данило. – Ніколи ще з ним не зустрічався та й маю надію, що і в цій хаті об нього не спіткнуся".

"А чого прийшов?" – підвів кустрату голову Юрко, й Данило вперто витримував його погляд, поки він не степлів.

"Прийшов Оленку забрати", – силувано посміхнувся Данило, вловлюючи краєм ока різкий позирк Оленчиного брата.

"Диви! – присвиснув Йосип. – І не збоявся… Та ліпше б уже викрав її, як це водилося в опришків, бо можемо й не віддати…"

"Не говори пустого, Йосипе, – втрутилася в розмову Палагна, приязно поглядаючи на гостя. – Не ті вже часи… Та й хто боронив би Оленці піти з таким леґінем? Я уже собі його вподобала…"

"Але ж ти Апостол!" – цвиркнув Йосип.

"І не соромлюся цього", – відказав Данило.

"Ще б… А ми Злодії… Чуєш – Злодії!" – Йосип ступив крок до Данила, ніби спонамірився схопити його за оборки.

Старий підвівся з лавиці, готовий розвести парубків.

"Злодії – там! – змахнув Данило рукою в бік Теребіжа, й від цих слів Йосип злагіднів на виду. – Нема злодіїв у вашому домі й ніколи не було".

Тоді випростався Юрко, звів руку, наче хотів заперечити, та вона зів'яло опустилася.

"Нічого ти не знаєш, хлопче", – вимовив глухо.

Оленка стояла посеред світлиці, сторожко поглядаючи на рідних і Данила, підійшла до Йосипа й відняла з його рук бартку.

"Звідки цей келеп взявся у нас, тату? – спитала. – Це ж зброя Миколи Драгирука-Шумея, хіба не правда? Чому вона опинилася у ваших руках?"

"Покійний ватаг Штефан Мочерняк передав його мені від хорунжого Петра Шумея… Але ти тієї історії не знаєш, дитино…"

"Трохи знаю, тату… Тільки не можу зрозуміти, чому саме вам передав Петро бартку, яку успадкував від останнього ватажка опришків його син Онуфрій – Петрів неньо…"

"Ти, бачу, відаєш дещо, донько, хоч я тобі ніколи не розповідав… Не зосталося на той час у Колочаві нікого з Драгируків-Шумеїв. А Онуфрій мав брата…"

"Сафата?! То хто ж він нам?"

Юрко переглянувся з Палатною, питаючи в неї дозволу провадити розмову далі, жінка згідливо кивнула головою.

"Це таїна нашої родини, Оленко… – зітхнув Юрко й важко опустився на лавицю. – Ми її своїм дітям не розкривали. Тяжка то таємниця… Але, видно, настала пора, щоб, як пише Біблія, тайне стало явним… Сафат був вашим прадідом – твоїм і Йосиповим… Палагно, подай нам щось до столу… Що ж, сідайте всі, родино близька й далека, – і слухайте…"

…Ілько Шумей лежав горілиць на подвір'ї корчми, кров уже запеклася на кептарі. Пилипко колінкував біля неньового тіла й лементував: "Що ви зробили з ним, злодії?!"; Сафат і Панас летіли вниз із Думської гори, припавши головами до кінських грив, і ловив їх, доганяв дитячий лемент… Сафат вихопився поперед Панаса, наче втікав безпам'ятно від поганого прозвиська, яке чіплялося до нього, щоб

відбитись каїновою печаттю на його душі, бо аж тепер збагнув хлопчисько, що пролив родову кров, і за це йому ні від кого не буде прощення; в думці заспокоював себе, що вчинив праведну помсту за батька – скарав зрадника, і колись хтось таки віддасть йому честь… Та коли вони спинились за річковою заплавою, де чекали на них опришки, спитав ватажок Курило Бешега в Панаса:

"Ти його вбив?"

"Ні, капітане, не міг я… А що коли не винен єсть? Але Сафат поквапився…"

"То ж його рідна кров – не мав він права чинити цього! – Курило смикнув коня за поводи, наїхав на Сафата, аж зіткнулися кінські морди. – Чи ж я велів тобі чинити суд над рідним стрієм? Я ж послав вас його допитати, а коли винен, то скарати міг хіба Панас…"

"А ні, то моє право, капітане – помститися за смерть неня!" – скрикнув Сафат крізь сльози.

"Не було ще такого серед опришків, щоб сини батьків убивали, – гидливо промовив ватажок. – Іди геть від нас – достеменний злодій єси!" – сказав люто й навіки припечатав до чола вбивці тавро, вимовлене щойно нетямущим Пилипком.

Звучно галайкнув Бешега, аж луна відбилася від Маґури, рвонули коні з копит, понеслися горі Черемошем, й зникли назавше останні опришки в бескеттях, залишивши після себе по горах і долах добру й лиху славу в піснях та легендах, а над річковою заплавою – знеславленого молодого легіня Сафата, який дав початок родові Злодіїв.

"Я запам'ятав діда, – вів далі розповідь Юрко і, згірчений тяжкою згадкою, не підводив очей на рідних. – Ніхто інакше не називав його – лише Злодієм, і донині ми не позбулися тієї ганьби. Таке-то, діти мої…

Був дід Сафат понурий, з людьми майже ніколи не розмовляв, і я не чув від нього ні разу ласкавого слова. Лишень як на храмовий празник старий напивався, то гатив себе при людях кулаком у груди й волав люто: "Я вбив зрадника, я – месник!" Але й ту втіху було згодом відібрано в нього… Якось на другої Богородиці, коли в нас храм, підійшов після відправи до діда Сафата косоокий теребізький отаман Мурґа, він зі злістю придивлявся до старого, гнилозубо шкірячись, коли той вигукував оправдальні слова, і врешті прошипів гадючно: "Дарма ти гонорується, Злодію: то не Ілько навів смоляків у Довбушеву печеру, а я, я, і за це отримав від офіцера аж десять золотих гульденів!"

І відтоді ніхто вже не почув й слова від діда Сафата. Зникав він з дому, й тижнями його не бачили в селі – блукав десь звіриними стежками, певне, шукав путівця до Довбушевої печери, щоб залишитись там назавше. А потім і зовсім пропав… Згодом знайшли його пастухи, та не в печері: лежав він під Маґурою з простреленими грудьми, а біля нього на траві валявся той самий пістоль, яким він вкоротив життя невинному стриєві Ількові…

Запала глуха мовчанка – надовго запала, начебто в ній мала відстоятися каламуть, яка стільки непроглядних років забруднювала життя людям єдиного роду, й осідав намул незгод на дно проминутого часу.

Обізвалася нарешті Оленка, й образа за відвічну кривду зазвучала в її голосі:

"Не був Сафат злодієм, не був! Так, як він, живуть і вмирають люди честі, навіть якщо несвідомо й зло чинили… Був дід такою самою жертвою свого часу, як і його стрий Ілько – ні за ким немає вини в нашому роді! Тільки руснаки з Теребіжа – справжні злодії, то драбня, а не люди…"

Ніхто не відповів на її слова, й додала Оленка гейби легковажно – певне, для того, щоб розрунтати і своє скривдження, і гнітючу мовчанку:

"Слухай, Даниле, ми з тобою кревняки, як нам тепер бути?"

На це відказав неньо Юрко, й прозвучали його слова, ніби благословення дітям:

"Які там кревняки – десятий кіл у плоті!.. Але скажіть мені, діти мої, ви поважно зважились?"

"Так, пане господарю, – здобувся на слово Данило. – Ми покохали одне одного".

"І що – розпишетесь у ЗАГСІ, й на тому фертик?"

"Ой, тату, мамо, та що ви! – Оленка підійшла до старих і пригорнула їх до себе. – Справжнє гуцульське весілля справимо на два села – в мами Федори і в нас. З боярами, з викупом молодої… Аби всі знали в наших горах, що мир прийшов у давній, ще з часів Цецори, рід Шумеїв. І коней наймемо в Жаб'ї – вороних гуцуликів, ми вже на них прикинули оком… Але що це я теленю, мамо, – враз спохмурніла Оленка, – звідки в нас найдуться такі гроші?.."

"Не твоя то гризота, Оленко, – відказала Палагна. – Хто має доньку, той мусить мати повну скриню, ще й набитий пулярес".

Випили по келишку, й Оленка з Данилом почали збиратися в Явірник – до Федори. Оленка піднесла догори руку з барткою й попросила Йосипа:

"Дозволь мені взяти з собою цю зброю – тепер її місце в музеї".

"Опришківську бартку – до музею? – скрикнув Йосип. – Та вже ліпше чабанові – за ґерлиґу або жебракові замість костура, хоч якась буде користь… Ні, сестрице, залишиться вона навіки в нашому роді – то знамення Шумеїв, символ, чей перейшла вона від опришків до упівців, і не було б в Україні партизанки, якби не наше збойництво… Та й ніхто нічого не знає: може, ще колись і знадобиться комусь цей топірець – час на часі не стоїть…"

Надворі вже вечоріло, коли вийшли на дорогу. Й сказав Данило до Оленки:

"Тепер можемо укладати нашу родову діаграму, щоб подати пані Климентині на конференцію…"

"А чи варто? – відказала Оленка. – Як мовив колись Йозеф Швейк: "Будьмо чехами, але не афішуймося…" Та й чи повірять нам люди: все це схоже на гарну казку… Але знаєш що: я зроблю з нашої історії повість, опублікую, і нехай потім хто як хоче думає – легенда то чи суща правда".

Данило зупинився, взяв Оленчине личко в долоні.

"А це, що ми тут разом з тобою, правда чи сон?"

"Сон – то теж життя, мій любий. І хай він нам сниться якнайдовше".

Далі йшли мовчки, тримаючись за руки, й говорило за них тепло долонь, і кожен їхній крок відлунював словом, яке могло вимовитися тільки в цей вечір, і думками закоханих слався шум Черемоша, такий прочутний і виразний у кожному сплеску – як людська мова.

Й забриніли в Оленчиній пам'яті її власні слова, спороджені маренням, коли читала рукопис ієрея Ступницького: "Він мій, мій, я згодна стати його жоною!" Зазвучали вони тепер, немов шлюбна

присяга на рушнику в храмі, й відважно йшла Оленка крізь вечірню темінь до заповітного ложа, яким могла послужити нині хіба що тепла земля, й дівчина мовчки просила хлопця: "Зупинися, ось тут зупинися й візьми мене…"

Та Данило не чув благальної Оленчиної мови – її затоплювала, немов повенева вода, мелодія пісні, якою наситився гірський простір з краю в край – відколи уздрів на Рокиті струнку постать незнайомої дівчини: "Над Карпатами тиха ніч тремтить, тиха ніч тремтить, мов струна, а Говерла спить, і дівчина спить, тільки я не сплю, бо весна…"

А крізь тремт тієї дивної мелодії проникала, мов дим крізь шелюги, підслухана в полонинській колибі розмова: "Марічко-любасочко, вийдім надвір, там місяць розсипався на скалки, й горить трава…" – й Данило все палкіше пригортав до себе Оленку, не перестаючи йти.

І вже проникли крізь темряву контури ґражди під Думською горою, а вікна не світилися – спала Федора. На подвір’ї пахло свіжим сіном; хто косить мамі? – подумав Данило, – а хто – сама косить, бо діти розлетілися; до оборога була приставлена драбина – чи там хтось і нині спить?.. Ніхто не спить, сину, я вже своє там відіспала, а ви ідіть, настала ваша пора, то Божий допуст, діти, ідіть, не бійтеся… – почув Данило материн дозвіл й квапно перерахував щаблі, потім подав Оленці руку, й вона слухняно поп’ялася за ним… Пірнули обоє в духмяне сіно, й шепотів данило:

"Твої груди пахнуть солодом медових примулок, чому в наших горах виростають такі пишні красуні?"

"Бо земля тут пишна, Данилку, де ти ще бачив таку землю?"

Й понесло їх кохання в новий світ, якого вони досі не знали, і був він незбагненний, як море. А коли прибилися до берега, що зринув перед ними сизим світанком, втомлена й щаслива Оленка прошепотіла:

"Я всю ніч чула від тебе одні й ті ж слова: любко, любасочко, любисточку, й виповняв ти мене по вінця своєю солодкою мовою... А що скажеш колись, як проминуть наші шалені ночі?"

Довго мовчав данило, а коли розпечене півкружало сонця визирнуло із-за Маґури й, заглянувши під дашок оборога, кинуло перші промені на личко дівчини, хлопець у незмірній радості втямив, що відтепер і довіку матиме поруч кохану і друга, й вимовив, ніби присягу склав:

"Скажу тоді: за своє життя я побачив багато світів і людей, а тепер хочу зріти лишень тебе одну".

Львів – Коломия, 2003—2004 рр.

Гуцульський глосарій до повісті

"Злодії та Апостоли"

Арідник – чорт.

Байбарак – верхній гуцульський одяг.

Байорка – прикраса на верхній одежі.

Белебень – узвишшя, лиса гора.

Бербениця, бербеничка – діжка.

Бовгар – пастух рогатої худоби.

Бокораш – керманич на дарабах.

Бутин – лісовирубка.

Воринння – пліт, загорожа.

Вуставка – вишивка на сорочці.

Гаджуга – смерічка.

Гладуне'ць – дзбанок.

Гуслянка – молочний гострий продукт.

Ґерлиґа – палиця.

Ґзимс – виступ на печі.

Ґражда – гуцульське обійстя.

Дилина – дошка.

Дюк – гострий запах (дюк кулеші).

Жереп – колючі зарості альпійської сосни.

Жупа – соляний виробіток.

Зарінок – побережжя над рікою.

Зварич – солевиробник.

Зґарда – коралі.

Ізвор – провалля.

Капейстра – деталь кінської упряжі.

Кашиця – річковий мол.

Келеп – топір (бойовий).

Кептар – безрукавний кожушок.

Кичера – гола гора.

Клепаня – хутряна шапка.

Колешня – приміщення для господарського реманенту.

Крисаня – капелюх.

Мочула – мочари.

Недеї – провалля.

Плова – дощ зі снігом.

Плюта – сльота.

Пріча – лежак.

Путеря – сила.

Пушкар – озброєний гуцул.

Рагаш – жолоб для спуску деревини.

Рихт – маєш рацію.

Сардак – верхній сукняний одяг.

Смоляк – жандармський опричник.

Спузар – доглядач ватри.

Тарниця – сідло.

Трясунки – швидкий танець.

Узвір – яр.

Холошні – сукняні штани.

Царинка – пасовисько.

Цирка – узір.

Чардак – засідка.

Чуга – вежа.

Шарґа – дощ зі снігом.

Ялмужна – жебрання.

Примітки

1 Чудо над Віслою (пол.).

2 Свого дорогого вождя (пол.).

3 "Акти міські й земельні" (польськ.).

4 Щоденник графа Казимира Цетнера, власника замку Пнів (польськ.)